

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

Ош мамлекеттик университети

Адилбаев Жумали

ЯПОНИЯНЫН СОҢКУ ТАРЫХЫ
1918 – 2010

*Тарых жана аймактаануу адистиктеринде окуган
студенттер үчүн окуу куралы*

6417

Ош-2014

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5Я)
А30

Ош Мамлекеттик университетинин Окумуштуулар Кеңеши жана Кыргыз Улуттук Академиясынын Түштүк бөлүмүнүн Гуманитардык изилдөөлөр институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан басмага сунушталган.

Тарых илимдеринин кандидаты,
ОшМУнун профессору Адилбаев Ж.

Рецензенттер: Кадыров Турдумамат Дыйканбаевич -
тарых илимдеринин кандидаты, профессор
Омүрзакова Турсунай –
тарых илимдеринин кандидаты, доцент

А30 Адилбаев Ж. Япониянын соңку тарыхы 1918-2010: Окуу куралы. – Ош: ОшМУ, 2014, 96 б.

ISBN 978-9967-18-041-3

Окуу куралы тарых адистигинин жана аймак таануу адистигинин студенттери жана жалпы эле Япониянын тарыхына кызыккан окурмандарга сунушталат.

А 0503030000-14

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5Я)

ISBN 978-9967-18-041-3

© Адилбаев Ж., 2014

КИРИШ СӨЗ

Япония өзүнүн тарыхый жолун Б.з.ч. 660 жылдан баштаган, себеби, ошол жылы император Дзимму такка олтурган деп эсептешет. Ал эми япондуктардын бир мамлекетке биригиши ХУII кылымда гана Токугава сегунаты тарабынан жүзөгө ашырылган. Табигый байлыгы жарды, катаал шартта жашаган, княздыктар ортосунда жашоо үчүн болуп келген тынымсыз согуштарды баштан кечирген япондуктар, турмуштун үнөмдүү жана рационалдуу жолун карманууга мажбур болушкан. Алардын кулк-мүнөзү, менталитетинде дагы изденүү, жаңы нерсени үйрөнүп өзүнө кабыл алуу, жоктон бар кылуу касиети дагы ошол катаал тарыхтын сабагы болгондой.

Ошондон болсо керек, Япония чыгыш өлкөсү болгону менен, чыгыш элдеринен айырмаланган көп өзгөчөлүктөрү бар. 1867 – 1868 жылдары «Мэйдзи революциясы» болуп, чыгыш өлкөлөрүнүн ичинен биринчи жана жалгыз гана Япония феодалдык мамилелерден буржуазиялык түзүлүшкө жүз бурду. Биздин оюбузча бул кадам япон эли үчүн зор бурулуш, жаңы доордун башталышы болуп калды. Ошондуктан бул элдин соңку тарыхы ХIХ кылымдын акыркы чейрегинде башталган деп эсептөөгө толук негиз бар. Себеби, Япониянын дүйнөдө өнүккөн өлкөлөрдүн үчүнчү сабында турушу, анын элинин жаратмандыгы, өнүгүүнүн «япондук синтез моделинин» жерпайы – дал ошол мезгилде түптөлгөндүгүн тарых ырастап турат.

Дүйнө тарыхынын тарыхнаамесинде тарыхый мезгилдештирүү боюнча бир пикир жок. Соңку тарыхтын башталыш мезгилин бардык өлкөлөр үчүн бир мезгилге байланыштыруу аракетин дагы деле болсо күч. Алардын негизги далили – дүйнө тарыхы канткенде дагы, бир мыйзамченемдүүлүккө баш ийет, кандай гана өлкөнүн тарыхы болбосун, ал дүйнө тарыхынын ажырагыс бир бөлүгү. Ошондуктан алар соңку тарыхтын башталышын Биринчи дүйнөлүк согуштун аякташы менен биполярдык системанын жаралышына байланыштырышат.

Бул көз карашты кармангандардын экинчи бөлүгү андай башталышты ХIХ-XX кылымдардын тогошкон мезгилине алып барышат. Алардын ою боюнча дал ошол мезгилдерде орун алган дүйнөлүк процесстер кийинки өнүгүүлөрдүн негизги багыттарына жол салган. Түпкү ынанымда айтылган ойлорго толук макул боло адбасак дагы, биз бул эмгекти жазып жатып, эскиче түшүнүктүрдөн биротоло кол үзө алган жокбуз. Анткени,

азырынча көнчүлүк окуу программалары, типтүү предметтик программалар ошол түшүнүктүн алкагында калып жатат. Канткенде дагы талаш тартыштар улантылып, жаңы көз караштар ортого салынат, жаңы бүтүмдөр чыгарылат деп үмүт кылып туралы.

Ал эми Япониянын соңку тарыхы өз башынан салыштырмалуу 3 – мезгилди кечирди. «Мэйдзинин реформаларынын» аркасында башталган өйдөлөө, өнүгүү XIX кылымдын аяк ченинен кыйынчылыктар менен алмашып, андан чыгуунун аракетинде агрессия жолуна түшкөн. Экинчи дүйнөлүк согушта толук талкаланды. 1945-1951 жылдар америкалык оккупациялык режимдин башкаруусу астында калып, мамлекет катары өз эгемендүүлүгүнөн ажыраган учурду шарттуу түрдө 2-чи мезгил деп атоого негиз бар. Америкалык оккупациялык режим жоюлган 1952 жылдан баштап япондуктар кайрадан изденүү жолуна түшүп, өзүнүн өнүгүү моделин иштеп чыкты.

Өнүгүүнүн «япондук керемети» дүйнөлүк тарых барагынан орун таап, өз алдынча өнүгүү жолуна түшкөн көптөгөн өлкөлөрдө зор кызыгууну жаратты. Жаңыны илгиртпей кабыл алуу, башка маданиятты, илим-билимди өз табигатына ылайыктап сиңирүү, замандын өзгөрүүлөрүнө жараша ыңгайлашуу, жаратмандык, коомго патерналисттик мамилени жайылтуу ж.б. касиеттер япон элин көптөгөн татаал кырдаалдардан алып чыккан.

№1 Тема: ЯПОНИЯНЫН БИРИНЧИ ДҮЙНӨЛҮК СОГУШ АЯКТАГАНДАН КИЙИНКИ АБАЛЫ

1.1.ЯПОНИЯНЫН БИРИНЧИ ДҮЙНӨЛҮК СОГУШКА КАТЫШКАНДЫГЫНЫН НАТЫЙЖАЛАРЫ

1.1.1. Япониянын XX кылымдын башталган мезгилиндеги абалы.

Япония Кытай сыяктуу эле Конфуциян цивилизациясына киргени менен тарыхы жагынан ага салыштырмалуу жашыраак өлкө. Эң алгачкы легендарлуу күн кудайы Амаатерасунун уулу, император Дзимму-тактыга Б.з.ч.660 ж.олтурган.

Япония өз мезгилинде Кытайдан көп нерсени үйрөнгөн: дыйканчылык маданияты, күрүч өстүрүү, чай, календарь, жазуу. Ал гана турсун Х!!! к. баштап Япониянын расмий тили дагы байыркы кытайлардын - **камбун** тили болуп калган. Бирок, тарыхы жагынан Япония кытайдан кескин айырмаланат. Эгерде Кытай өз калкынын жашап кетүүсүнө зарыл деп эсептелген тең салмактуулук менен туруктуулукка умтулуп келген болсо, табигый байлыгы жокко эсе, катаал шартта жашоого мажбур болгон Япония өз калкына кытайдагыдай шартты камсыз кылып бере алган эмес.

Ошондуктан, Япониянын стратегиялык максаты, эң күчтүү топтун бийлиги астында (ичинде) жашоо мүмкүнчүлүгүн түзүү болуп эсептелген. Мына ошондой топторго ар дайым бири-бири менен согуш абалында турган кландар* менен княздыктар кирген. Алардын саны 300 дөн ашып, өкүм сүргөн эрежеге ылайык жеңилген тарап, жеңгендердин эркине толук баш ийип берген. Жеңүүчүлөр кааласа жеңилгендерди толук бойдон, же жарым-жартылай кырып салууга барса дагы өз эрки деп эсептелген. Жашоо мүмкүнчүлүгү кландардын кудуретине байланыштуу экендигин ар бир адам түшүнгөндүктөн, өзүнүн княздыгы күчтүү болушу үчүн аракетин аяган эмес. Ошол себептүү Япониянын салт болуп калган социалдык системасынын мүнөздүү белгиси, ошол княздыктын ичиндеги сословиелердин* (самурайлар, дыйкандар, шаардыктар) өтө бекемдиги, биримдиги болуп эсептелген.

Японияда бирдиктүү мамлекет ХУ11 к. башталышында гана, көптөгөн жылдарга созулган өз ара согуштардын натыйжасында жеңишке жетишкен, Токугава уруусунун (үйүнүн) княздарынын бири күч менен олкону бириктиргенде түзүлгөн. Ошол мезгилден (1603ж.) Токугава сегунатынын доору башталат.

Салыштырмалуу кыска мөөнөткө болсо дагы ички уруштардын токтотулушу өлкөдөгү абалга оң таасирин тийгизген,

ошону менен бирге эле бул кырдаал жашоонун кээ бир салттуу принциптеринин бузулушун дагы шарттаган. Бийлик кризисинин тереңдеп кетишине 1854 ж. америкалыктар тарабынан Японияны "күчкө салып ачканы" дагы өбөлгө түзгөн. Анткени анын артынан эле япон бийлиги АКШ менен өз өлкөсүнүн укугун чектеген бир нече келишимдерди түзүүгө аргасыз болгон.

1868 ж. снгуң кызматтан четтетилип, бийлик император - Муцухитонун колуна өтөт. Бул окуя тарыхта «Мэйдзинин реставрациясы»- деген ат менен калган. Ушул XIX к. 70-жылдарында ишке ашырылган өтө маанилүү реформалардын (Мейдзинин реформалары) негизинде Японияда заманбап өнөр жай жана күчтүү аскер түзүлүп, Батыш цивилизациясынын көптөгөн элементтери кабыл алына баштаган. Бирок аларды өзүнө кабыл алуу, жөнөкөй эле көчүрүп алуу эмес, өзүнө ылайыкташтырып кабыл алуу экендигин белгилей кетүү зарыл.

Экономиканын негизги тармактарында үлгүлүү ишканаларды түзүүдөн баштаган мамлекет, күтүүсүздөн эле 1880 ж. ал ишканаларды жеке ишкерлерге өткөрүп берүү чечимине барган. Көп өтпөй эле ал өнөр жай ишканалары мурдагыдай эле мамлекеттин камкордугу астында кала бергендиги белгилүү болду. Анткени , жеке ишканалар дагы деле салык төлөөдөгү, насыя алуудагы жеңилдиктерди, мамлекеттик буюртмаларды жана дотация*алып турушкан. Мындай экономикалык система сыртынан гана Батыштын системасына окшоштой сезилет. А чындыгында болсо, өндүрүштү жаңылап турууга, товарлардын сапатын жакшыртууга, өндүрүштүн натыйжалуулугун көтөрүүгө стимулдардын*болбогондугунан Японияда рыноктук экономика калыптанган эмес болучу. Ички рынок өтө эле чакан болуп, чыгарган товарларды бир гана мамлекет сатып алып турган. Сапаты төмөн япондук товарларды чыгара турган тышкы рынок дагы жок эле, ошондуктан XIX кылымдын акыркы жылдарынан баштап Япония агрессия жолуна түшкөн.

XIXк. 80-жж. өлкөдө мамлекеттик дин катары императорго сыйынуу максатында синтоизмди* көтөрмөлөгөн улутчулдук пропаганда башталган. 1882ж. император жоокерлер менен матросторго кайрылган атайын рескрипт* жолдогон. Анда, аскерлер менен императордун руханий биримдиги, милдет менен тартиптин ыйык экендиги белгиленген. Катардагы калктын көз алдында императордук бийликтин кадыры анын жетекчилик жеке сапаттарынан эмес, анын "кудайдын урпагы" экендиги менен өлчөнгөн. Ал гана эмес ,анын саясий турмушка көп кийлигишпегендиги дагы жакшы сапат катары баса белгиленген.

Көп мезгилдер ичинде Япония демократиялык идеяларды жерип, анын улуттук салт-санаага каршы келээри айтылып келген себеби, элдин сезимине синирилген түшүнүк боюнча өлкөнү, элди башкаруу милдети атайын ошого жөндөмдүү, ошол кызмат үчүн жаралган адамдарга жүктөлгөн. Ал эми катардагы жарандар башкаруу процессине кийлигишүүгө дагы акысы жок эле.

1889ж. кабыл алынган өлкөнүн тарыхындагы биринчи Конституциясына ылайык парламент түзүлүп, саясий партиялардын ортосунда атаандаштык күрөшү башталган бирок, алар азырынча Японияда тамыр жая албады. Ал гана турсун Конституцияны жок кылуу, парламентти таркатуу, саясий партияларга тыюу салуу талаптары менен императорго петиция* жолдонуп жатты. Саясий партиялар өздөрү дагы коомдо тамыр жая албай, иштелип чыккан так принциптери жок, иш жүзүндө Мицуи, Мицубиси ж.б. сыяктуу жеке концерндердин* экономикалык кызыкчылыктарын коргогон өкүлдөрүнүн милдетин аткарып калышкан. Калк дагы аларды ошондой уюм катары кабылдаган.

XIXк.аягы-XXк.башында өлкөдө саясий талаш-тартыштар тынчый түштү. Өлкө жарандары агрессивдүү тышкы саясаттын тегерегинде биригишти. Анткени Япониянын Азия континентиндеги "цивилизатордук орду" жөнүндөгү улутчулдук пропаганда күч алган. Ал гана турсун 1894-1895жж. Кытай менен болгон Япониянын согушу дагы "модернизацияга" умтулган Кореянын, "артта калган" Кытайга каршы аракетине көмөк көрсөтүү иретиндеги альтруисттик* акция иретинде сыпатталган. Орус-япон согушунда (1904-1905) Россия жеңилгенден кийин Япония Кореяны өз территориясынын курамына кошуп алган (1911). Япон экономикасынын ыкчам өнүгүү мезгили башталып, 1914ж. чейин анын улуттук дүн продуктусу (УДП)* эки эседен көбүрөөккө өскөн. 1911ж. өлкөнүн бажылык төлөмдөрдүн өлчөмүн өз алдынча аныктоо укугун чектеген акыркы дискриминациялык* келишим өз күчүн жоготкон. Андан көп өтпөй эле Биринчи дүйнөлүк согуш башталып, анда Япония Антанта* тарапта согушка кирген.

1.2. Япон экономикасынын «Алтын кылымы» (1914-1918)

Германияга жана анын союздаштарына согуш жарыялап, Япония өзүнүн согуштук аракеттерин Азиядагы өзүнө жакын жайгашкан аймактар менен гана чектеп койгон. Ал Германияга тиешелүү болгон Микронезия аралдарын (Маршалл, Каролин, Мариан) жана Кытайдын территориясындагы Германиянын

аскердик-дениз флоту жайгашкан - Циндао порт шаарын басып алган. Ал жерде жайгашкан немец аскерлери аз санда болгондуктан бул операцияларды ишке ашыруу япон армиясы үчүн анчалык деле кыйынга турган эмес.

Көпчүлүк өлкөлөрдүн Европа аймагында согушуп жаткандыгынан пайдаланып Япония өзүнүн Кытайдагы позициясын бекемдеп алууга аракеттенген. Германия менен согушуп жаткандыгын бетке тутуп 1915ж. Япония Германиянын «таасир этүүчү чөйрөсү» деп эсептелген, Циндао шаары жайгашкан Шаньдун провинциясын толук өзүнө каратып алган.. Анын артынан өтө эле кудуретсиз кытай өкмөтүнө "21 талап" катары маалым болгон документ танууланган. Эгерде бул талаптар ишке ашырылса, Кытай толук бойдон япондуктардын контролуна өтмөк.

Ошол шарттагы Япониянын өзүнө болгон эн негизги пайдасы Европадан келип жаткан өнөр жай товарларынын кескин кыскарышы, анын ордуна Азия рыногуна өзүнүн сапаты төмөн товарлары үчүн ээлик кылуу эле. Биринчи дүйнөлүк согуш жылдары япондук экспорт азиялык рынокко бир нече эсе көп чыгарылгандыктан, ушул мезгил тарыхта япон экономикасынын "алтын кылымы" аталып калган. Сапаты начар, бирок арзан баадагы япон товарлары бир гана өзү басып алган жерлерге эмес, Азиядагы бардык европалык өлкөлөрдүн колонияларына чыгарылып турган.

Бул мезгилде өлкөнүн өзгөчө кеме куруучу өнөр жайы дүркүрөп өскөн, себеби Япония согушуп жаткан Антанта өлкөлөрүнө курал-жарактарды жана аларга керектүү жабдыктарды берип жаткан. Так ошол жылдары Япония кеме куруу боюнча дүйнөдө биринчи орунга көтөрүлгөн.

Экспорттолгон товарларды сатуудан өлкөгө агып келип жаткан каражаттын эсебинен Япониянын финансылык абалы кескин оңолгон. Согуш аяктаган мезгилде алтын запасынын көлөмү боюнча Япония дүйнөдө экинчи орунга (АКШдан кийин) көтөрүлгөн. Бул согуштан аталган эки өлкө эн көп пайда көрүшкөн. Япониянын улуттук дүн продуктасы (УДП) беш эсеге, башкача айтканда 13 млрд. йенден 65 ке чейин өскөн.

Согуш жылдары ушундай эбегейсиз өлчөмдө пайда көргөн Япония эн негизги милдет - экономиканын түзүлүшүнүн сапатын өзгөртүү, өндүрүштүн эффективдүүлүгүн* жогорулатуу маселесин көңүл сыртында калтырган. Өнөр жай ишканаларын жаңы техникалар менен жабдуу жүргүзүлгөн эмес, Батыш өлкөлөрүнө салыштармалуу технология* жагынан өтө эле артта калган. Ошондуктан согуш аяктагандан кийин Азия рыногуна

европалыктардын кайра келиши Япония үчүн абдан оор таасир этүүсү турган иш экендигин айта кетүү зарыл.

1.3. ЭКОНОМИКАЛЫК АДАПТАЦИЯ ЖАНА ИЧКИ САЯСИЙ ПРОЦЕССТЕР

1.3.1. Азия рыногунан сүрүп чыгаруудан Япониянын жабырланышы.

Согуш аяктагандан кийин европалык товарлар Азиянын рыногуна кайрадан келе баштаган. Ал аз келгенсип согуштук аракеттер токтолгондон кийин бир топ европа өлкөлөрүндө өндүрүштүк техникалык реконструкция* ишке ашырылып, ошонун негизинде япондуктарга салыштырмалуу алардын өнөр жайынын артыкчылыгы күчөгөн. Ошого байланыштуу япондук өнөр жай алар менен атаандаштык кылуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган.

Бирок мындай өзгөрүү дароо эле боло койгон эмес. 1920 ж. гана япон товарларын сыртка чыгаруу көлөмү 20% кыскарып, өлкө конкуренциянын желаргысын сезе баштаган. Андан кийинки жылдары экономикалык кризис айкын билинип: машина куруунун көлөмү 60% га, тоо-кен өндүрүшү - 50, кеме куруу - 90% га төмөндөп кеткен.

Согуш жылдары инфляциянын*көлөмү кескин өскөн. Күрүчтүн баасынын өсүшү 1918ж. Японияны дээрлик өз кучагына алган "күрүч козголоңун" жараткан. Анын артынан 1919ж. дыйкандар дагы эч кандай уруксаты жок эле жерлерди ээлеп алууга өтүшкөн. Шаарларда забастовкалар* уюштурулуп негизинен койгон талаптары аткарылган: 1919ж. эмгекчилерге 8-сааттык жумуш күнү, эмгектин шартын ондоо, маяналардын өлчөмүн жогорулатуу, жумушчулар өздөрүнүн кесиптик кошундарын (профсоюз) түзүүгө мүмкүнчүлүк берилген.

Япония үчүн түзүлгөн дагы бир ыңгайсыз жагдай, Кытайдын япондуктар басып алган Шаньдун провинциясын дипломатиялык жол менен өзүнө кайтарып алууга багытталган аракеттери эле. 1919 ж. «4-майдагы» Кытайдагы окуялардан кийин, кытайлыктар япондук товарларды сатып алуудан баш тартышып, "21 талапка" нааразычылык билдиришкен. Бул аракеттер япон экспортун кыскартууга багытталган катуу сокку болгон.

1921-1922жж. Вашингтондогу эл аралык конференцияда Япония дипломатиялык изоляцияда* калып, аны жадагалса эски өнүктөшү Англия дагы колдобой койгон. Жыйынтыгында Япония

Шаньдун провинциясынан кетүүгө жана расмий түрдө өзүнүн Кытайдагы кызыкчылыгынан баш тартууга аргасыз болгон.

Жогоруда түзүлгөн кырдаал (япон товарларынын тышкы рыноктон сүрүлүшү, дипломатиялык изоляция, Кытайдан аргасыз кетүү) Япондуктарда ксенофобия* сезиминин күчөшүн шарттаган. Катардагы жарандардын сезиминде (бул сезим өкмөттүк пропаганда тарабынан улумдан-улам курчутулуп турган) япондуктарды Батыш өлкөлөрү атайылап бардык жактан кысып, сүрүп жаткандай, аларды жек көрүшкөндөй сыпатталган.

Ушундай шартта, 1920ж. башталышында өлкөдө солчулдардын, көптөгөн топтордун жана уюмдардын жандануусу байкалган. 1922ж. июлда алар башында С.Катаяма турган Япониянын Коммунисттик партиясына биригишкен.

1 сентябрда 1923ж. өлкөнүн өзүнүн масштабы* жагынан болуп көрбөгөндөй чоң табигый кырсык каптады - Токиодогу zilзаладан шаар толук кыйрап, 150 миң адам каза таап, 4млн. адам үй-мүлкүнөн ажыраган. Өлкөгө чукул кырдаал киргизилип, бардык саясий күчтөрдүн ишмердүүлүгү токтотулган.

Мына ушул кайгылуу окуя экономиканын төмөндөөсүн токтоткон. Кыйраган шаарды калыбына келтирүү иштери жумушчу күчүнө суроо-талаптарды күчөтүп, ишканалар өкмөттөн көнүмүш субсидийлерди* кайрадан ала баштады. 1923ж. аяк ченинен экономика кайрадан жандануу багытына бет алды. Улуттук валютанын (йена) курсунун төмөндөшү менен экспорт дагы өстү. Ушулардын негизинде 1925 жылга Япониянын экономикасы Биринчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки эн жогорку көрсөткүч болгон 1919ж. деңгээлине жеткен.

1.3.2. Ички саясий демократиянын кеңейиши.

Биринчи дүйнөлүк согуш башталганга чейин эле япон монархиясынын алдынкы теоретиктери* Япониянын өзгөчө тарыхый тажрыйбасы менен анын улуу тагдыр чечээр өлкө болуп жаралгандыгын негиздөө аракетин башташкан. Алардын бирөө У. Хатторинин ою боюнча бул өлкөнүн тарыхый милдети бүткүл адамзатка "жаны, бирдиктүү маданиятты" түзүп берүү болуп эсептелет.

Башка бир окумуштуу, проф. Т.Иноуи япониянын өзгөчөлүгүн негиздеп келип ("кокутай"), япондуктардын адебин, жүрүм-турум эрежелерин, Конфуцийдин осуяттарынын турмушка ашырылышы катары баалаган. Ал эми Токио университетинин проф. Я.Ходзуми "үй-бүлө -бул табигат жараткан мамлекет" деген концепциянын* автору болуп калган. Япон мамлекетинин

түзүлүшүнүн башкаларга окшобогон өзгөчөлүгүн баса белгилөө менен, ал, жогорку бийликтин императордун колуна топтолушу жергиликтүү салт-санаага негизделгендигин жана "улуттук ишеним" менен бекемделип тургандыгын негизги айырмачылык катары көргөзгөн. Ал эми Европада болсо монархтар демократия идеяларына берилген өз элинин башкаруучусу гана милдетин аткарып келишет деп эсептейт.

Согуш башталарга жакын, 1912 ж. император Мэйцзи көз жумат. Анын алдында бүткүл Японияны титиреткен окуя болуп өткөн. Ал, 1911ж. императордун өмүрүнө кол салуу эле. Синтоизм дининде император «кудайдын урпагы» болуп эсептелгендиктен бур окуя түшкө кирбеген жорук катары кабылданган. Эл арасында ушул окуя анын өлүмүн тездетти деген ой таркаган. Бийликке жаны императордун келиши менен император Тайсенун доору башталган (1912-1926). Биринчи дүйнөлүк согуш жылдары ичинде Японияда өзгөчөлөнгөн саясий режим бекемделди. Бийликтин бардык тармагында өлкөнүн түштүгүнөн чыккан төрт кландардын (Сацума, Тоса, Тесю, Хидзэн) өкүлдөрү негизги кызматтарды ээлешкен. Алар башкаруу аппаратында, аскердик жана аскердик-дениз корпустарында, Генро (аксакалдар) Кеңешинде жана Жашыруун Кеңеште көпчүлүктү түзүп, ошол эле мезгилде ишкерлер чөйрөсү, жалпы эле жеке сектор менен тызгы байланыш карманышкан. Ушундай шартта Японияда демократия жөнүндө сөз да болушу мүмкүн эмес эле.

Согуш аяктагандан кийин өлкөдө япондуктардын расалык артыкчылыгы жөнүндө теория кенири жайылтыла баштаган. Ага ылайык, япондуктар "ямато расасынын" идеалдары менен куралданган азия элдеринин башында турушат. Ал эми Батыштын элдери "жапайы" элдер деп аталып, азиялыктарга маданий жактан карама-каршы келери айтылган.

"Кокутай" окуусунун идеологдорунун бири С.Уэсуги 1919ж. "Япон империясынын тарыхый милдети - бүткүл адамзат цивилизациясын сактап калууда турат» - деп жарыялаган. Кийинки 1920ж. япон газеталарында "болочоктогу негизги максат - япон императорунун бийлигин бүткүл дүйнөгө орнотуу" - деген ойдогу макалалар жарык көргөн.

Бул мезгилде чындап эле Япония ээлеп алган Кытайдын Шаньдун провинциясы жана Россиядагы граждандык (жарандык) согуш мезгилинде япондук аскерлер түшүрүлүп басып алынган советтик Ыраакы Чыгыштан кетүүгө ниети жок эле. Ушундай шартта өлкөдө саясий түзүлүштү демократиялык жолго буруу аракеттери жандана баштаган.

1919ж. шайлоого катышуу укугун чектеген мүлктүн өлчөмү азайтылган. Ошонун аркасында өлкөдө шайлоочулардын саны 2 эсеге өскөн (56 млн. калктын 3 млну.) . Эл аралык мамилелердин татаал шарты сакталып турган маалда, аскерий адамдар менен аткаминерлердин таасиринин күчөшүнөн чочулаган ишкер адамдардын демилгеси менен өлкөдө япон аскерлерин Советтик Россиянын территориясынан чыгарып кетүү талабын койгон массалык кыймыл башталган. Ошонун акыбети кайтып, 1922ж. октябрь айында япон аскерлери чыгарылып, 1925ж. январында СССР менен дипломатиялык мамиле орнотулган.

Согуштан кийин Япония эки жолдун айрылышында калган: же саясий түзүлүштү андан ары демократиялаштыруу, же болбосо традициялык түзүлүштү бекемдөөнү тандап алуу керек эле.

Либералдык* көз карашты тутунган интеллигенциянын арасында - "император-мамлекеттик орган" деген окуунун автору Тацуките Минобэнин ою кенири таркай баштаган. Конституциялык укук боюнча белгилүү адис Т.Минобэ согуш болор алдында эле, "императордун кудай статусун*" тааный тургандыгын айтуу менен, бийликтин эң башында турган адам өзүнүн ишмердүүлүгүнө өзүнүн жеке кызыкчылыгы эмес, жалпы улуттун кызыкчылыгын жогору коет -деп айткан. 1920-жылдардын башында анын негизги концепциялары расмий түрдө бекитилип, өлкөнүн университеттеринде окутулган окуу китептерине дагы киргизилген. Ошол окууга ылайык Японияда өкмөт эл тарабынан түзүлүп, элдин эркин мамлекеттигин эрки катары аткарууга тийиш - деген түшүнүк кеңири жайыла баштаган.

Японияда Сокудзо Есионун демократия жөнүндөгү "мимпонсюги" окуусу дагы өтө чоң роль ойногон. Бул автор тарабынан ойлоп табылган термин, "мамлекет жалпы элдин жыргалчылыгы жөнүндө кам көрөт, ал эми өкмөт болсо элдин ою менен эсептешип иш жургузот" дегенди тушундургон. 1916 ж. жарык көргөн макаласында С. Џсино демократиянын негизги үч принциптерин жарыя кылган. Алар: адам укугунун кепилдиги, бийлик бутактарынын бөлүнүшү жана алардын шайлоо жолу менен түзүлүшү. Ал өз эмгектеринде императордун чексиз бийлиги өкмөттүн жоопкерчилигине жана бюрократиянын деспотизмине* алып келээрин далилдеп көрсөтүүгө аракет кылган. 1918ж. ноябрда консервативдик* көз карашты кармаган "Ронинкай" деп аталган коомдун өкүлдөрү менен болгон талкууда Џсино женишке жетишет. 1920-жылдарда анын идеялары кеңири таркап, япон коомунун өнүгүшүнө белгилүү деңгээлде таасир эте алган.

Тилекке каршы, жогоруда аталган окуулар, теориялардын маанисин ашыра көкөлөтүү чындыкка төп келе бербейт, анткени, алар негизинен коомдогу эл каймактарынын – элитанын * көз карашы болуп, жалпы элдик аң сезимге анча деле тиешеси болгон эмес. Калктын калың катмары мурдагыдай эле сокур сезим менен императордун “кудайдын баласы экендигине” жана анын кадыр – баркы күмөн туудурбай тургандыгына ишенишкен. Аскерий адамдардын жогорку катмарынын саясатка тийгизген таасири күчтүү бойдон калып, мурдагыдай эле Жашыруун Кеңеш менен Генро Кеңеши императордун артыкчылык укугунан пайдаланып, өз учурунда, өздөрүнө керектүү чечимдерди кабыл алып турушкан.

Ошондой болсо дагы 1924 ж. майда парламент жоопкерчиликтүү өкмөт түзүү укугуна ээ болгон жана биринчи жолу партиялык негизде кабинет түзүлгөн. Ал Минсейто партиясынын негизинде түзүлгөн Катонун өкмөтү эле (бул партия артында эң ири “Мицубиси” концерни турган кайра иштетүүчү өнөр жай өкүлдөрү менен тыгыз байланышта болучу). 1925 ж. жалпыга бирдей шайлоо укугу жөнүндө мыйзам кабыл алынган (эркектер үчүн 30 жаштан жогоркулар укук алышкан). Ушул өзгөрүүлөр демократиянын зор жетишкендиктери эле.

Кийинки мезгилдерде Японияда биринин артынан бири түзүлүп жаткан саясий партиялык кабинеттер консервативдик күчтөрдүн кысымына жигердүү каршылык көрсөтүп жатты. Бирок алар өз максаттарына дайыма эле жете алышкан эмес. Айталык, партиялардын чачкын аракетинен 1925 ж. кабыл алынган “Коомдук тартипти сактоо жөнүндөгү” мыйзамдын күчүнө киргизилишине каршылык көрсөтө алган жок. Ал мыйзамда императордук түзүлүшкө каршы идеяларды пропагандалоо жана аракет үчүн эле эмес, жөн гана ошондой ниетин билдиргендиги үчүн да жазалоо каралган. Ошол мыйзамдын №1 беренесинде, мисалга, Конституцияга жана жеке менчикке каршы аракет кылууну ниеттенген уюмдун ишине катышкандыгы үчүн эле 5 жылга камоодон тартып өлүм жазасына буюрууга чейин жаза каралган.

1924 жылдан 1932 ж. чейинки аралыкта өлкөнү, парламенттин төмөнкү палатасындагы көпчүлүктөн көз каранды өкмөттөр башкарып турган. Ал гана эмес жогорку палатанын – пэрлердин * палата мүчөлөрү дагы бара - бара саясий партиялардан көз каранды боло башташкан. Жашыруун Кеңештин мүчөлүгүнө мурдагыдай бюрократтар эмес, окумуштуулар, юристер, профессорлор келе башташкан. Демократиянын улуттук үрп – адатка, каада-салтка тереңдеп

синиши үчүн убакыт зарыл эле, тилекке каршы азырынча андай узак убакыт, туруктуу өнүгүүгө шарт жок болучу.

Көп өтпөй, 1927 ж. апрелинде Япониянын экономикалык абалы кескин начарлай баштаган, ал эми өкмөткө башына башка Сэйюкай - партиясы келген. Ал партия тоо-кеи өнөр жайы менен тыгыз байланышта болуп (ири "Мицун" корпорациясы) тышкы агрессивдүү саясатты жактаган. Так ошол өкмөт 1927 ж. май айында Кытайга япондук экспедициялык *корпусту* жөнөткөн.

Т ы ы а к т а р.

1. Европалык цивилизациянын элементтерин өзүнө сиңирип алуу, Япония тарабынан өз каада-салтына жана улуттук өзгөчөлүгүнө, турмуштук зарылчылыгына жараша ишке ашырылган. Мындай кадам экономикада дагы, саясат жаатында да этиеттик менен жасалган.
2. Биринчи дүйнөлүк согуштун жүрүшүндө Япония түзүлгөн кырдаалды өтө билгичтик менен, максималдуу пайда көрүү менен пайдаланган. Ал өзүнүн өткөрүшүн өнүктүрүп, европалыктардан бошой түшкөн Азия рыногуна жана өз таасирине өткөн Кытайга товарларын кенири өлчөмдө сатып жаткан.
3. Европалык товарлардын кайрадан Азия рыногуна кириши Япониянын экономикасын кризиске каптаган. Мындай абал убактысы боюнча эл аралык кырдаалдын өзгөрүшүнө жана Японияда ксенофобиянын күчөгөн маалына туура келген.
4. Согуштан кийин Япония айрылыш жолдо калган: демократияны өнүктүрүү же болбосо традициялык түзүлүштү чыңдоо. 1920-жылдардын башталышынан демократияга умтулуу үстөмдүк кылган, бирок, экономикалык туруктуу өнүгүүгө зарыл болгон убакыт Япония үчүн жетишсиз болуп калган. Анткени, 1920 - ж. экономиканын кезектеги төмөндөөсү жана радикал-консерваторлордун кысымы күч алган.

№2 Тема: 1930 - ЖЫЛДАРДАГЫ ЯПОНИЯНЫН ӨНУГҮҮСҮНДӨГҮ ИЧКИ КАРАМА - КАРШЫЛЫКТАР.

2.1 Япониядагы модернизациялоо жараянынын (процессинин) бошондошу.

2.1.1. Экономикалык кыйынчылыктардын Японияга тийгизген таасири.

1927 ж. Японияны каптаган экономикалык төмөндөо кытайлыктардын япон товарларын сатып алуудан баш тартышынын эле кесепети болгон эмес. Негизги себеби сапатынын начардыгынан япон товарларынын тышкы рыноктогу конкуренцияга туруштук бере албагандыгында, ошонун аркасында экспорт кескин кыскарып, көптөгөн банктар кыйроого дуушар болгон. Ошондой шартта ишкерлер көнүмүш адатына салып жумушчулардын айлык акысын кыскарткан, жумуштун интенсивдүүлүгүн * көтөрүп, мамлекеттен жаңы жардамдарды талап кылышкан.

Экономиканын начардашы өкмөттүн алмашуусуна алып келген, бирок бийликке келген Шиити Тонаканын өкмөтү деле Шаньдунга өз аскерлерин жөнөтүү менен (1929) кырдаалды ондой албады. Анан калса, япондук аскерлердин чет өлкөдө болушу жаңы чыгымдарды талап кылгандыктан 1929 ж. Танака ал. аскерлерин кайрадан чакыртып алууга, ал эми өзүнүн өкмөтүн отставкага кетируүүгө мажбур болгон.

1929 жылдан аяк ченинде дүйнөнү каптаган экономикалык кризис. Японияга оор сокку болду. Белгилүү болгондой, кризистин башталышы менен АКШ жана европалык ири державалар өз товарларын сатуу үчүн ички рыногун коргоо максатында чет элдик товарлардан алынуучу бажы төлөмдөрдүн өлчөмүн көтөрүп жиберешкен. Бул болсо, өзүнүн кенири ички рыногу жок Япония үчүн оор кырдаал жаратты. Ошонун кесепетинен 1930 ж. эле өлкөнүн экспорту эки эсеге кыскарган.

Бул мезгилге чейин АКШ га чыгарылып келген жибек экспорттоонун кыскаруусу Японияга өзгөчө залакасын тийгизген. Себеби, 1930ж. чейинки экспорттук товарлардын дээрлик 1/3 жибек түзүп турган болушу. Мына ушулардын бардыгы жалпы өнөр жайда мамлекеттик буйрутмалардын 2 эсеге кыскарып кетишине, аягында барып массалык банкротко алып келген. Көмүр өндүрүшү менен кеме куруу өзгөчө төмөндөп кеткен. Айыл чарба продукциясына болгон баанын түшүшү дыйкандардын

кирешесин азайтып, ички рыноктун андан бетер тартышын шарттаган.

Дүйнөлүк экономикалык кризис (1928-1933) убактысы боюнча, Япония үчүн маанилүү рынок болуп калган Кытай өлкөсүнүн биригиши менен Гоминьдандын бийлигинин чындалышына дал келген. Ошондуктан ал жакта дагы япондук капиталдын аракети басандап, Япониянын абалын оорлоткон. Бул, 1929 ж. башталган дүйнөлүк депрессия* жалаң эле япон экономикасына таасир кылбастан, андагы коомду демократиялаштырууга дагы терс таасирин тийгизген.

2.1.2. Дүйнөлүк кризистин социалдык - саясий таасирлери.

Бул кризис Японияда банкроттор жана массалык жумушсуздук толкунун жаратты. Кийинки, 1930-ж. эле өлкөдө жумушсуздардын саны 10 млн. дон ашып кетти. Жумуш ордун сактап калгандар айлык акыларынын 25-45% чейин кыскаруусуна дуушар болушкан.

Шаарда жумуш орунунан ажырагандар мурунку жашаган аймактарына, айыл жерлерине кайра барышып, ал жердеги кырдаалдын дагы курчушуна алып келген. Жерин ижарага берип койгон жер ээлери ижара акысын кескин жогорулатып, кээ бирлери ал жерде иштеген дыйкандарды кубалай баштады (кээ бир жер ээлери шаардан келген өтө арзан же бекер жумушчу күчүн пайдаланып өз жерин өздөрү иштетүүгө өткөн). Мындай көрүнүш айыл жеринде кагылышууларды жаратып, бирөөнүн жерлерин ээнбаштык менен басып алган учурлар көбөйгөн.

Абалды жөндөө багытында өкмөт тарабынан көрүлгөн чараларга карабастан, кырдаал оңолбой, жумушсуздук өсө берген. Карапайым калк өкмөт курап эл башкарган саясий партиялардын кырдаалды жөнгө салып, экономикалык кризистин кесепеттерин жоюуга кудурети жетээрине ишенбей калды. Партиялардын кадыры кескин төмөндөгөн.

Элдин аң сезиминдеги ушундай өзгөрүү, (парламенттик демократиянын) саясий институттарына карата калктын көңүлүн кайт кылган. Ушундай абалдын жаралышынын күнөкөрү, 1924-ж. парламентке өкмөт курамын түзүү укугунун берилиши, саясий партиялардын бийликке тартылышында деп эсептеп, элдин мурунку бийлик тутумун эңсөөсү күч алган. Алардын түшүнүгүндө, император өкмөттү өзү түзүп турган мезгилдерде мындай алаамат болгон эмес болуучу.

Дагы бир маанилүү жагдай, башка өлкөлөрдүн өз рынокторун япон товарлары үчүн жабышы, япондуктардын көз

карашында ксенофобия сезимин күчөттү. Чет элдик рыноктордон япон товарларынын сүрүлүп чыгарылышы, япондуктарга каршы атайын жасалып жаткан душмандык катары кабылданган. Андан мурдараак, 1924-ж. АКШда эмигранттар жөнүндөгү мыйзам кабыл алынгандан кийин (эмигранттардын жылдык квотасын* жарыялоо 1880-ж. жашаган этникалык жамааттын 2% өлчөмүнөн ашырбоо жөнүндө), японияда американы жек көрүү сезими күч алган. Ал турсун америкага экономикалык бойкот* жарыялоо чакырыгы менен чыккандар дагы болгон. Бирок АКШ менен болгон соода Япония үчүн өтө маанилүү эле, анткени, анын экспортунун 40% америкага туура келип, ал жактан өлкө үчүн абадай зарыл болгон чийки зат (мунайзат, пахта, металл сыныктары) алынып турган.

Ошого карабастан АКШ га болгон таарыныч андан бетер күчөп, ал Батыш өлкөлөрүнө карата дагы тарай баштаган. Мындай болушуна 1930 ж. Лондондо деңиз укугу боюнча өткөн конференцияда Япониянын, экинчи тараптан, башкача айтканда АКШ менен Англиянын алдын ала сүйлөшүп алуусунан сокку жегендиги дагы түрткү болгон. Япон коомчулугу саясий партияларга батыштын саясатына жан тартып жаткандай күмөн саноо менен мамиле кыла баштады.

Ушуга байланыштуу, өлкөдө Батыш менен болгон мамилени үзүп, бир мезгилдерде так ошол батыштан көчүрүлүп алынган бардык саясий түзүмдөрдү жоюу, өздөрүнүн улуттук салты болуп келген “темирдей бекем бийлик менен тартипке ” кайрылып келүүнү талап кылгандардын саны көбөйүп жатты.

Японияда, өткөн 1920-жылдары капиталисттик түзүлүштү жана индустриялык* цивилизацияны сынга алган диний Омото-кү сектасы болгон. Анын мүчөлөрүнүн идеалына ылайык жогорудагылардан баш тартып дыйкандардын салттык тынч жашоосуна кайрылып келүү чакырыгы ташталган. Бирок, императордун башкаруусунун мыйзамдуу экендигине шек келтирип, бул секта бийликтин каарына калган. Ушундай эле тагдырга дагы бир секта – Хоммити да туш болуп, 1920 – жылдардын аягында тыюу салынган. 1930 – жылдардын башталышы менен Японияда ультраулутчул* аракеттер күч алып, алар өлкөнүн ичинде да, тышкы саясатында дагы чоң окуялардын жаралышына себепкер болуп калган.

22795

2.2. ЯПОНИЯДА ТОТАЛИТАРДЫК БАГЫТТЫН ЖАНДАНЫШЫ

2.2.1. Аскерлер арасында радикалдык маанайдын күчөшү жана баскынчыл тышкы саясатка өтүү.

1930-ж. бийлик үчүн болгон күрөштө армияда бири-бирине карама-каршы турган эки топ: “императордун жолундагы топ” (“Кодоха”) жана “Көзөмөлдөөчү топ” (“Тосейха”) пайда болгон. Биринчиси, “жаңы концерндер” менен башында генералдар Араки менен Мадзаки турган “Жаш офицерлер” уюму дагы арасына кирген офицердик чөйрөнүн радикалдуу уюмдары менен тыгыз байланышкан.

Социалдык демагогияны* билгичтик менен пайдаланган “Кодоха” ири капиталга, “капиталисттик - кызыл кулактарга”, курулай саясатты бетине тутунгандарга каршы чыккан. Бийликке карата оппозицияда* тургандыгына карабастан 1930-ж. эле алардын эки жолку кутумчулук аракетинин бети ачылып, алардын бирөөсүндө Япониянын өкмөт башчысы Ханагути өлтүрүлгөн.

1932-ж. 15-майда “Жаш офицерлер уюмунун” козголоңчулары дагы бир премьер-министр Инукаи өлтүргөн. Мамлекеттик төңкөрүштүн бети ачылып, козголоңчулардын бир бөлүгү камалгандыгына карабастан, алардын башчылары эркиндикте калды, ал гана эмес генерал Араки министр катары ишин уланта берген. Негизинен репрессияга* солчул көз караштагы адамдар чалдыгып, 1932 ж. октябрында 2250 адам камакка алынган.

Аскердеги экинчи топ “Тосэйха” ар кандай козголоңдорду токтотуп, “Жаш офицерлер” уюмунун үстүнөн катуу көзөмөл орнотууга аракеттенген. Идеология жагынан алар салтка айланган улутчулдук концепцияны тутунушуп, финансылык топтор жана императордук бийлик менен тыгыз байланышта болгон. 1934-жылдан бул “көзөмөлдөөчү топ” өзүнүн ураандарын колдоого алган Сэйюкай партиясы менен жакындашат. Мына ошентип “Тосэйха” өз каршылашы “Кодохини” бир топ алсыратып, өзүнүн абалын күчөтүп алды.

1931-ж. сентябрда Япония Кытайдын Маньчжурия бөлүгүн басып алып, агрессивдүү тышкы саясатка өтөт. Бул аракет АКШ жана Европа өлкөлөрүнүн кыжырдануу жаалын күчөтүп, улутчулдук сезимди көтөргөн. Өзүнүн бул агрессивдүү саясаты үчүн Япония Улуттар Лигасынын катуу сынына кабылгандан кийин, 1933 ж. февралында бул уюмга мүчөлүктөн чыгып кеткен.

Өзүнүн ушундай кадамы менен япон өкмөтү эми эч кандай эл аралык уюмдарга баш ийбей тургандыгын айгинеледи. Бул окуя япондуктарда эл арлык изоляция* сезимин туудуруп, улут катары дүйнөлүк коомчулуктан өзгөчөлөнүп жашоо багытына салгандай болду.

Япония эми чоң согушка даярдык көрө баштап, 1934 ж. июлунда оор өнөр жайга болуп көрбөгөндөй мамлекеттик дотациялар бөлүнүп, ишканалар ири мамлекеттик буйрутмаларды аткара баштады. Ошону менен катар эле эмгекти интенсивдештирүү чаралары көрүлүп: эмгек акысы төмөндөтүлүп, жумуш күнү 11-саатка чейин узартылган.

Өлкөдөгү чоң саясий партиялардан экөө гана: Минсейто менен Социалисттик патрия гана конституциялык түзүлүштү бекемдөө, милитаризм* менен тоталитаризмге каршы туруу аракеттерин көрүшкөн, тилекке каршы коомдогу алардын орду жана таасири жетишээрлик деңгээлде болгон эмес. Ушундай кырдаалда элдин аң сезиминен либералдык идеялардын калдыктарын биротоло тазалап салуу аракети көрүлүп турган.

2.2.2. Өкмөттөгү либералдарга каршы улутчулдардын чабуулга өтүшү.

1935 ж. Япониянын башкаруу чөйрөсүндө **жаран өкүлдөрү менен аскерий адамдардын** ортосунда күрөш уланып жаткан. Премьер-министр Хамагути аскерий адамдардын саясатка үстөмдүк кылуусуна жол бербөөгө умтулуп, армияны кайра куруу, анын санын аныктоо аскер командачылыгынын иши эмес, өкмөттүн укугуна кирээрин далилдеп келген.

1935 ж. башында Лондон шаарында өткөн деңиз укугу боюнча конференцияда Япония жекеленип, дипломатиялык изоляцияда калган жана ошол чечимге ылайык өзүнүн аскер-деңиз флотун кыскартууга макулдугун берген. Ушул чечимден кийин аскерий адамдар өкмөттү катуу сынга алып, мындай тагдыр чечээр маселени бир гана ошолор түшүнөөрүн айтып жатышты.

Ага кошумча 1935ж. февралында либералдык багытты карманган ишмер, профессор Т.Минобэге каршы компания* башталган. Парламентте пэрлер палатасында сөз алып, барон Т.Кикиути ушул эле палатанын мүчөсү Т.Минобэге “императордун статусуна” шек келтирди жана “бийликке баш ийгиси келбейт” деп күнөө таккан. Мындай чырдын башталышына шылтоо - Хамагутинин өкмөтү Лондондо деңиз боюнча келишимге кол коюлушун негиздөө максатында, ушул окумуштуунун (Т.Минобэ) эмгегинин кээ бир жоболорун пайдаланып койгондугу болду.

Профессор Т.Минобе өз сөзүндө ага жабылган бардык күнөөлөргө аргументтүү* жооп бергендигине карабастан, акыры парламенттен дагы, Токио университетинен дагы кетүүгө туура келген.

Өлкөдө Т.Минобэни таламай башталып, анын китептери өрттөлгөн. Ал турсун өкмөт өзү дагы анын үч китебине тыюу салып, анын теориясы “кокутай” окуусуна карама-каршы келет деген маанидеги токтом кабыл алууга чейин барган. Анын артынан өкмөт башчысы Хамагути дагы отставкага кетип, анын ордуна Окада келген.

Т.Минобэге каршы жүргөн компания, “императордун жолун колдогон топтун” айланасына бириккен улутчулдардын, өкмөттүн курамындагы либералдарга каршы күрөшүнүн башталышы гана болучу.

Ошону менен бирге эле, Японияда “кокутайдын маңызын” аныктоо боюнча компания жүрүп жаткан. Массалык маалымат каражаттарында жана коомчулукта талкууга түшкөн маселелер төмөнкүлөр эле: Япониянын тарыхый жолунун өзгөчөлүгү эмнеде, анын бийлик түзүлүшүнүн артыкчылыгы кайсылар, акырында анын тарыхый аткара турган милдеттери кандай?

1935 ж. февралда парламенттик шайлоолор болуп өтүп, анда ашынган радикалдар жеңилип калган. Ошого карабастан 26-февралда “жаш офицерлер” мамлекеттик төңкөрүштүн кезектеги аракетин жасашты. Алардын башында генерал Араки турган. Премьер-министр Сайто жана бир нече чоң мамлекеттик кызматкерлер өлтүрүлүп, козголоң аскердик-деңиз күчтөрү тарабынан басылып коюлган. Бирок, Хиротанын өкмөтүнүн курамында дагы эки аскерий адам калтырылган. Ошол мезгилден тарта, бийлик үчүн күрөштө “көзөмөлдөө тобу” толук жеңишке жетишкен.

1935-жылдан баштап Японияда бюрократия күч ала баштайт. Министрлер кабинетинин алдында мамлекеттик саясатты пландаштыруу менен алектенген изилдөө борбору түзүлөт. Өлкөдө саясий партиялардын таасирин азайтуу боюнча бир топ иш чаралар жүргүзүлгөн.

Ошону менен катар Япония “чоң согушка” даярдыкты тездетип, жаңы курал-жарактарды чыгарууну күчөтүп, согуштук өнөр-жай ишканаларындагы кесиптик кошундарды таркатат. 1936-ж. ноябрда Германия жана Италия менен Антикоинтерндик пактыга кол коюу менен Япония өзүнүн келечектеги стратегиялык багытын аныктаган.

2.3. ТОТАЛИТАРДЫК БИЙЛИКТІН ТҮЗҮЛҮШҮ.

2.3.1. Япониянын өзгөчөлүгүн негиздөө.

“Кокутайдын” маани-маңызын талкуулоо 1935-жылдан 1937-жылга чейин созулуп, аягында “Кокутайдын негизги принциптери” деген атайын китепче жарык көргөн. Ал китепче биринчи кезекте бардык денгээлдеги окуу жайларда “адеп (мораль) сабагын” окуткан мугалимдерге багытталган. Бирок, иш жүзүндө, бардык жарандар үчүн - Япониянын тарыхына, бийлик түзүмүнө жана өлкөнүн максатына кандайча баа берип, кантип түшүнүш керектигине багыт берген талаптардын жыйнагы болуп калган. Китепче бардык мектептер менен университеттерге таркатылган. Мектеп директорлоруна болсо болгон мүмкүнчүлүктү пайдаланып, калктын кеңири катмарына анын маңызын түшүндүрүү, “улуттук сезимди ойготуу жана өөрчүтүү” милдетин эскерткен кагаздар тапшырылган.

Китепчинин киришүү бөлүмүндө 1930-жж. орто ченинде өлкөдө болуп өткөн тартип бузуу жана толкундоолор батыштын идеясынын таркалышынын кесепети, ошондуктан, калктын кеңири катмарына “кокутайдын” маани-маңызын түшүндүрүү зарылдыгы айтылат.

Биринин бөлүмүндө, императордук бийликтин жаралышы жөнүндөгү жомок-уламыштар, император менен анын букараларынын ортосундагы өз ара мамилелер, башка элдерге салыштырмалуу япондуктардын өтө сейрек кездешүүчү сапаттары баяндалган.

Экинчи бөлүмдө япондуктардын тарыхын чечмелөө, каада-салты, жашоо мүнөзү, улуттук мүнөзү, үрп-адаты (ритуал) жана адептүүлүк принциптери, маданий өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү жана аскердик иши жөнүндөгү түшүнүктөрдүн расмий чечмелениши берилген.

Ал эми акыркы бөлүмүндө: Японияга, “кудайлардын буйругу” менен- “кокутайдын” негизинде батыштын маданиятын өзүнө сиңирүү б.а. Батыштын техникалык жетишкендиктерин Чыгыштын руханий байлыктары менен бириктирүү, милдети жүктөлгөндүгү жөнүндө жыйынтык чыгарылган. Кыскартып айтканда “Кокутай” Япониядагы тоталитардык бийликтин расмий идеологиясы болуп калган.

1937 ж. мартта башында княз Коноэ турган өкмөт түзүлгөн. Ал өкмөт аскердеги бардык топторго, өзгөчө “көзөмөлдөөчү топко”, андан башка Япониянын тоталитардык мамлекетке айланышын жактаган Сэйюкай партиясына таянган. Чоң согушту

баштоодон мурда ага мамлекеттин ички түзүмдөрүн даярдаш керек эле. Ушул максатта ошол эле жылы башында премьер-министр Коноэ турган улуттун эркин, кайратын мобилизациялоо* Лигасы түзүлгөн. Ошондон баштап эле бул уюм милитаризмди пропагандалоо боюнча кенири иш баштаган. 7-июль 1937 ж. Япония Кытайга согуш ачып, бул агрессиясына каршы Батыш өлкөлөрү тарабынан эч кандай деле олуттуу каршылык аракеттерин жолуктурган жок.

1938 ж. ноябрда Коноэнин өкмөтү “Чыгыш Азиядагы жаңы тартип” концепциясын жарыя кылды. Ага ылайык, Япония, “чыгышта жаңы маданиятты” түзүү максатында, “тууган элдерди” “батыш колониализминен бошотуу” милдетин өзүнө алгандыгын билдирген. Өзүнүн агрессивдүү тышкы саясатын ушундайча актоо аракети АКШ, Англия, Франция, Голландия жана башка батыш өлкөлөрү тарабынан расмий түрдө сынга алынды. Бирок, алар ошону менен гана чектелип калышкан.

Дагы бир белгилей кетүүчү жагдай Япон агрессиясынын келечектеги багыты боюнча, кээ бир куру кыялдары сакталып калгандыгы (1938 ж. августунда Хасан көлүнүн жанындагы кагылышуу*, ал эми 1939 ж. Монголияда Халхин-Гол дарыясынын боюндагы советтик аскерлер менен салгылашуу*).

1939 ж. Коноэнин өкмөтүнүн алдында окумуштуулардын тобу “Чыгыш азиялык коомдун” теориясын иштеп чыккан. Ал теория боюнча Чыгыш Азия элдеринин маданий жана туугандык тамырынын бир экендигине таянып, Япониянын камкордугу (калкандысы) астында, паназиялык улут аралык жалпы коом түзүү зарылчылыгы айтылган. Бул кадам Батыш өлкөлөрүн ачыктан ачык эле эрөөлгө чакыруу эле. Алар болсо өздөрү терең кризиске батып турган абалда болгону аз келгенсип, андан көп өтпөй Экинчи дүйнөлүк согуш башталып кеткен.

2.3.2. Бийликти күчөтүү.

1939 ж. башында бийликке мурдагыдан дагы катаал саясат тутунган Хирануманын өкмөтү келген. Ошол жылдын май айында өкмөт Кытайга кысымын күчөтүп, Батыш өлкөлөрүнөн Шанхай шаарына болгон Япониянын сеттельменттик* укугун таануу талабын койгон. Бул кадам карама каршылык жаратып, Япония менен Американын ортосундагы соода келишиминин токтотулушуна алып келген.

1939 ж. сентябрда Экинчи дүйнөлүк согуш башталганда Япония өзүнүн бул конфликке “катышпоо” саясатын тутунарын жарыя кылды. Анткени, Япония өзү Кытайга байланып калган

болучу. 1940 ж. мартта ал жерде Ван Цзинвейдин марионеткалык* өкмөтү түзүлгөн. Ошону менен бирге Япония Европадагы окуяларга кунт коюп карап турган. Ал жакта Германиянын иши көз көрүнөө алдыга жылып жатканын байкаган.

Анткени 1940 ж. июнь айына бүткүл Батыш Европа Гитлердин колуна өтүп, Франция талкаланып капитуляцияга барган. Англия болсо фашисттик мамлекеттер менен жекеме жеке калган. Окуянын мындай өнүгүшү Японияны Азияда чечкиндүү аракет жасоого түртөт. Аны эң биринчилерден болуп Индокытай кызыктырган, анткени ал жерде кожоюндук кылып келген Франция капитуляцияга баргандан кийин, бийликке алсыз Вишинин өкмөтү келген.

Ушундай шартта Японияда 1940 ж. июлунда бийликке Коноэнин өкмөтү экинчи жолу келип, согуштук зарылчылыкка ылайык бардык саясий системаны кайра куруу башталды. Бул кадамга барардын алдында өкмөт идеологияны оңдоп түзүп - “тутумдашып гүлдөп өнүгүүнүн, улуу чыгышазиялык чөйрөсүн” түзүү ниетин билдирген. Анын үлгүсү Маньчжау-Го менен Япониянын ортосундагы мамиле болууга тийиш эле. Келечектеги мындай чөйрөгө Кытай, француздук Индокытай өлкөлөрү, англиянын колониялары болуп келген Бирма менен Малайя, Голландиялык Индонезия, америкалык Филиппиндер кошулмалар. Так ушул аймактар Япондук агрессиянын негизги багыттары болуп калган.

1940 ж. сентябрда Италия жана Германия менен “үчтүктөр тактысына*” кол коюп, Япония өзүнүн багытын биротоло аныктады. Ал эми 1941 ж. апрелде СССР менен бейтараптык жөнүндө келишимге кол коюп, өзүнүн Кытайды толук каратып, андан кийин бардык күчүн Түштүк Азияга жумшай турган ниетин айгинелеген.

Буга чейин өлкөнүн ичинде тоталитардык бийликтин тутуму курулуп, парламенттик демократиянын бардык белгилери жок кылынган. саясий партиялар, кесиптик кошундар таркатылган, шайлоолор токтотулган, парламент өзүнүн милдетин аткара албай калган, Конституция кепилдигине алган бардык демократиялык эркиндиктер жоюлган.

Саясий партиялардын ордуна 1940 ж. баштап бирдиктүү тактыга жардам көрсөтүү Ассоциациясы, жер жерлерде анын филиалдары түзүлгөн. Бардык маалымат каражаттары жана радио цензуранын катуу көзөмөлүнө алынган.

1940 ж. күзүнөн “ата мекенге кызмат кылуу коому” деген коомдор түзүлүп, анын мүчөлүгүнө мугалимдер, журналисттер, жазуучулар, музыканттар, маданият ишмерлери жана

интеллектуалдык башка кесиптердин өкүлдөрү милдеттүү түрдө өткөрүлгөн.

Жок болуп кеткен “коңшулар жамаатын” кайрадан жандандыруу жолу менен бийлик өз жарандарынын үстүнөн катуу социалдык жана саясий көзөмөл орноткон. Бул жамааттар адамдарды жашаган жери боюнча бириктирип, аларга азык-түлүк жана калкка керектүү товарлар үчүн берилүүчү талондорду таркаткан, темир сынактарын чогулткан, аскердик заемго жазылууну уюштурган ж.б. у.с. иштерди аткарган.

“Коомдун бейпилдигин коргоо жөнүндөгү” мыйзам күчөтүлүп, ал эми 1941 ж. андан да катуу “Улуттук коргонууну камсыз кылуу жөнүндөгү” мыйзам кабыл алынган. Ага ылайык жөн гана “коомдук тартипке зыян келтирүүчү” маалымат тараткандыгы үчүн сүргүнгө айдоо чарасы каралган.

Экономика дагы толук бойдон мамлекеттин кызыкчылыгына баш ийдирилген. Анын бардык тармактарында “көзөмөлдөө ассоциациясы”* түзүлүп, өкмөттүк аткаминерлер ошолор аркылуу буюртмаларды бөлүштүрүп, бааларын аныкташкан, продукциянын сатылышын жана керектүү ресурстар* менен камсыз болушун тактап турушкан. Бардык ресурстар, өзгөчө импорт менен келип туруучу чийки зат менен отун, металл сыныктары мамлекеттин толук көзөмөлүнө өткөн. Ал гана турсун согуш коркунучун жана блокада* коркунучунун алдын алып стратегиялык камылга (запас) да даярдалган.

Дыйкандар дагы ушул тутумдун көзөмөлүндө калып, аларга эмне жана канча өстүрүү керек, качан жана кимге тапшыруу, кандай баада сатуу ж.б. боюнча алдын ала көрсөтмө берилип турган. Өлкөдө өтө катуу эмгек тартиби орнотулган. 14 сааттык жумуш күнү, бийлик эмгек акыны төмөндөтүү, административдик көзөмөлдү күчөтүү, күчкө салып жумушка тартуу укугун алган. Жумуштан өз бетинче кетүүгө жана башка ишканага өтүп кетүүгө тыюу салынган.

Идеологиялык жактан толук бойдон “кокутай” концепциясы үстөмдүк кылып турган. Бардык жерде жана милдеттүү түрдө япон улутунун өзгөчөлүгү жана Азиянын эзилген элдерин боштондукка чыгаруу милдети жүктөлгөн Япония боюнча үгүт иштери жүргүзүлүшү зарыл эле. Ушулардын баары режимди чындап, ага калктын колдоосун камсыз кылган. Жалпылап айтканда, алдыдагы согушка даярдык көрүп жаткан шартта тоталитардык бийликтин мындай тутуму өзүнүн өзгөчө эффективдүү экендигин көрсөткөн.

Т ы ы н а к т а р:

1. 1920 – жылдардын акырында жаралган экономикалык кыйынчылыктар Японияда олуттуу социалдык толкундоолорду, демократиядан көңүл калууну, ксенофобиянын жана Батышка ишенбөөчүлүктү жараткан. Ошонун аркасында өлкөдөгү демократиялаштыруу токтотулган.
2. 1930 - жылдардын башталышында ультраулутчулдук күчтөрдүн активдешүүсүнө, 1931 ж. баштап жүргүзүлгөн кадыресе агрессивдүү саясат дагы түрткү болгон. Бара-бара Сэйюкай партиясы дагы ырайымсыз, катаал бийликти түзүүнү колдоого алган.
3. Либералдарга каршы ачык чабуулга өтүү 1935ж. “кокутайдын маани-маңызын аныктоо” боюнча жүрүп жаткан идеологиялык компаниядан башталган. 1937 ж. мартында граждандык структуралардын каршылык көрсөтүүсү басылып, княз Коноэнин өкмөтү чоң согушка даярдык көрүүгө өттү.
4. Японияда башкаруу бийлиги тоталитардык мүнөзгө ээ болду: парламенттик демократиянын белгилери жоюлду, экономика толук бойдон мамлекеттин колуна өттү, “кокутай” идеясы башкаруучу бийликтин идеологиясына айланып, калктын колдоосун камсыз кылып берип турду.

№3 Тема: ТЫНЧ ОКЕАНДАГЫ СОГУШ МЕЗГИЛИНДЕГИ ЯПОНИЯНЫН ТАРИХЫ (1941-1945)

3.1. КОНФЛИКТТИН СЕБЕПТЕРИ.

3.1.1.Эки дүйнөлүк согуштар аралыгындагы Япониянын Батыш өлкөлөрү менен мамилесинин курчушу.

Биринчи дүйнөлүк согуштан кийинки Япония менен Батыш өлкөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин татаалдашып кетишкендигине үч себеп болгон:

1. Азиянын рынокторунан япондук товарлардын сүрүп чыгарылышы;
2. Япониянын Кытайга өзгөчө саясат жүргүзүүгө өз укугун пайдалануу талабы (себеби географиялык жактан жакын экендигин бетке туткан);
3. Аскердик-деңиз флоту боюнча маселе.

Япониянын товарларынын Азия рыногунан Биринчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийин сүрүлүп чыгарылышынын

негизги себеби эле, алардын сапатынын төмөндүгү болгон. Бирок, өзүнүн Кытайда өзгөчө саясат жүргүзүү укугунан, Шаньдунду оккупациялоодон Япония баш тарткан эмес.

Андан дагы жаманы, япондуктардын кыжырын кайнатканы 1921-1922 жж. болуп өткөн Вашингтон конференциясындагы өзүнүн жалгыз калгандыгы, ошонун айынан каршылыктарынын талаптарын орундатып, “21 талабынан” баш тарткандыгы жана Шаньдунду бошотууга мажбурлангандыгы болду. Ошол эле жерде Япония өзүнүн согуштук-деңиз флотундагы чон-чон кемелеринин санын кыскартууга да барган. Андан көп өтпөй эле (1923ж .) Англия өзүнүн Сингапурдагы согуштук-деңиз базасын бекемдей баштаганы япондуктардын тынчын кетирген.

Дагы бир окуя – 1924 ж. АКШ тарабынан “эмигранттар жөнүндө мыйзам” кабыл алынышы биринчи кезекте Японияга каршы кадам катары кабылданып, өлкөдө америкалык товарларга бойкот жарыялоо чакырыгы жаралды.

Дүйнөлүк экономикалык кризистин кесепетинен Батыш өлкөлөрү тарабынан өз рынокторун коргоо максатында жүргүзгөн бажы саясаты дагы өзүнүн ички рыногу өтө кичине Япониянын кызыкчылыгын чектеген. Кризистин таасири астында өлкөнү каптаган социалдык оорчулуктар дагы карапайым калктын сезиминде япондук товарларды тышкы рыноктордон атайылап сүрүп жаткан Батыштын душманы катары кабылданган. Ушунун баары ксенофобиянын күчөшүнө жана өлкөнүн тышкы саясатын катаалдантканга түрткү болгон.

1931 ж. Япония коңсусу Кытайга карата агрессия жолуна түшүп, анын бул саясаты батыш өлкөлөрүнүн сынына кабылганда, аларга “таарынып” Улуттар Лигасынан чыгып кеткен. Бул кадам Япониянын башка өлкөлөрдөн бөлүнүп калагандыгын көрсөтүп, ал тышкы саясатта биринчи кезекте өзүнүн кызыкчылыгын көздөй тургандыгын далилдеди.

Ошол учурда АКШ, Япониянын Микронезияда аскердик курулуштарды куруп жаткандыгына кабатырлана баштаган (Микронезияга кирген: Маршалл, Мариан жана Коралин аралдарын башкаруу мандатын Улуттар Лигасы 1919 ж. Японияга берген). Өз кезегинде Япония дагы АКШ тарабынан Алеут, Филиппин жана Гуам аралдарында жүргүзүп жаткан аскердик курулуштарына байкоо салып, ошондой эле кабатырлануу абалында болгон.

1935 ж. Лондондо деңиз укугу боюнча өткөн конференцияда дагы бир жолу өзүнүн аскердик-деңиз флотун кыскартууга мажбур болгондо, Батыш өлкөлөрү мурдагыдай эле жекелөөгө алышарына биротоло ынанган. Андан кийин 1937 ж. июлунда Япония Кытай

менен чоң согуш баштаганда Батыш өлкөлөрү ооз жүзүндө гана өздөрүнүн нааразычылыгын билдиришкенде, алардын эч кимисинин бул агрессияга кийлигишкенге кудурети да, көңүлү дагы жок экендиги даана көрүнгөн.

Кытай жериндеги агрессиянын чөйрөсү кеңейиши менен Япониянын АКШ жана Европа мамлекеттери менен мамилеси начарлай берди, жыйынтыгында 1939 ж. АКШ жана Англия менен түзүлгөн соода келишимдери жоюлду. Экинчи дүйнөлүк согушта Франция капитуляцияга баргандан кийин, Коноэнин өкмөтү өзүнүн, Чыгыш Азияда “биргелешип гүлдөп өнүгүү чөйрөсүн” түзүү ниетин билдирген. Бул деген Япония агрессиясынын багытын Тынч океанга буруп, АКШнын территориясы жана Азиядагы европалыктардын ээликтери коркунуч абалына кабылаарынан кабар берген.

3.1.2. Согуш башталар алдындагы каршылашкан тараптардын күчтөрүнүн абалы.

Согуш босогодо турган учурда да АКШ өзүн башка дүйнөдөн обочо кармоо ниетинде турган. Конгресс 1940 ж. аягынан Япония менен Американын ортосунда сүйлөшүүлөрдү баштоо жөнүндө президент Ф.Д. Рузвельтти ынандырган. Азыр эми документтер менен тастыкталган маалыматтардан белгилүү болгондой, көрсө япон өкмөтү 1940 ж. июлунда эле, негизги согуштук соккуну түштүккө карай багыттоо тууралуу биротоло чечим кабыл алып койгон экен. Дагы бир кызыктуу жагдай, 1941 ж. май айында Япониянын тышкы иштер министри Мацуока АКШ га өз ара кол салышпоо келишимин түзүүнү сунуштайт. Бул көз көрүнөө алаксытуу аракети экендиги көрүнүп турат. АКШ болсо бара-бара согушуу ниетин кармана баштаган. 1941 ж. январда Кытайга америкалык солдаттар жана учкучтар жөнөтүлүп, ошол эле жылдын 6-майынан Кытай өкмөтүнө дагы ленд-лиз жөнүндөгү мыйзам өз күчүн таркатары билдирилген.

Согуш улам жакындап келе берди. 1941 ж. июль айында АКШ тарабынан Вишинин өкмөтүнө “Индокытайды биргелешип коргоо” жөнүндө келишим таңууланган, бирок ага карабастан 24 июлда Индокытай өлкөлөрүн толук бойдон Япония басып алган. Буга жооп кылып АКШ, Англия жана Голландия Япониянын чет элдик банктардагы финансылык активдерин өстүрбөй тондуруп коюу чарасын киргизишип, ал эми 1-августтан баштап Японияга сатылуучу мунай (нефть) жана чийки заттын (сырьё) бардык түрүн экспорттоого тыюу салышкан.

Акыркы чара, б.а. Японияга мунай менен чийки заттын киришинин токтотулушу өлкөнүн согушуу мүмкүнчүлүгүнүн эн талуу жери болду, себеби аларсыз бул өлкөнүн экономикалык тутуму узак мөөнөттүү согуш жүргүзүүгө ылайыкташкан эмес болучу. Мурдараак айтылгандай тоталитардык бийлик согушка даярдык көрүп жатып стратегиялык запас камдап алууга үлгүргөн, бирок, ал запасы деле узак мөөнөттүү согушка жетмек эмес. Анткени, мисалга, топтогон мунайдын запасы эки жылга жетмек, ал эми эмбарго* киргизилгенден кийин ал дагы акырындап чыгымдала баштаган.

Эки өлкөнүн мүмкүнчүлүктөрүн салыштырып карап көрсөк: япониянын өнөр жайынын жалпы кудуретин, американыкына салыштырып болбойт эле. Согуш башталар алдында АКШнын кургакта согушчу ири аскер бөлүктөрү жок эле, ал эми курал-жарак чыгаруу боюнча дагы Америка өзүн калган дүйнөдөн алыс кармап, согуштук коркунуч жок деп эсептегенине байланыштуу анча деле өнүктүрүлгөн эмес. Ошого карабастан американын зарыл болгон учурда жанданып кете турган өнөр жайынын кудурети өтө зор болучу.

Япондук аскерий адамдар муну түшүнүшүп, өздөрүнүн кудурети узак мөөнөткө созула турган согушка чыдабайт деп эсептешип, согуштун кыска мөөнөттүү, душманга катуу сокку уруп, аны тез арада капитуляцияланышын камсыз кылган компаниясын тандап алышкан. Андай болбогон күндө Япониянын абалы кайгылуу аяктарын билишкенин көптөгөн аскер башчылары согуштан кийин жазышкан эскерүүлөрүндө көрсөтүшкөн. 1941 ж. сентябрынан Япония даярдыгын тездеткен. Анткени, биринчиден убакыт кысып, экинчиден запастар азайып бараткан. Америкага каршы согуш ачуу маселеси биротоло чечилген. Аскерге 2 млн. адам мобилизацияланып, Атлантика океанында сүзүп жүргөн соода кемелери чакырылып алынган, япондуктардын чет өлкөлөргө сапары чектелген, почта, телеграф жана телефонго катуу цензура* киргизилген. 1941 ж. 10 октябрда өкмөт башына Коноэнин ордуна мурдагы согуш министри, генерал Тодзио келген.

Бул убактарда АКШ дагы да болсо карама каршылыктарды тынчтык жолу менен чечүүгө үмүт артып, Япониянын тышкы иштер министрлиги менен сүйлөшүүлөр жүргүзүлүп жаткан. Ал гана турсун Америка президенти Ф.Д.Рузвельттин япон өкмөт башчысы менен жолугушуусу даярдалып жаткан. Япониянын тышкы иштер министри Сигэнори Того бул жолугушууну даярдоону 1941 ж. 25 ноябрына чейин бүтүрүүнү убада кылган. Ушул максаттын алкагында 1941 ж. 17 ноябрында АКШга япон

посолу Сабуро Курусу келип, ал мамлекеттик секретарь Корделя Хэллдин кабыл алуусунда болгон.

Японияга американын жиберген акыркы нотасы* 1941 ж. 26 ноябрында келген. Анда япондук аскерлерди Кытайдан токтоосуз чыгарып кетүү, Индокытайды оккупациялоону* токтотуу, Чан Кайшинин катышуусу менен кол салышпоо жөнүндөгү көп тараптуу келишимге кол коюу, талаптары бар эле. Тилеке каршы, так ошол күнү япон флоту Итүрүп аралынан, Гавай аралдарын көздөй багыт алган.

1941 ж. 7 декабрына караган түнү Япония АКШнын Тынч океандагы флотунун негизги базасына - Гавай аралдарындагы Пирл-Харборго кол салган. Ошону менен Тынч океанындагы согуш башталган.

3.2. СОГУШТУН ЖҮРҮШҮ (1941 декабрь - 1943)

3.2.1. Согуштун башталыш мезгили (1941 - 1942, май)

Пирл – Харборго күтүлбөгөн сокку ургандын (япондуктар тарабынан суу астында жүрүүчү кемелер жана 6 авианосец* катышкан) натыйжасында АКШ нын Тынч океандагы флотунун 90% жарактан чыгарылып, тайыз сууга 18 чоң кемелери, анын ичинде флоттогу бардык 8 линкору* чөктүрүлгөн, аэродромдогу 300 учактары талкаланган.

Ошол эле күнү япон аскерлери англиянын кол астындагы Малайяга басып кирип, Чан Кайшиге керектүү жүк ташылып келип турган Рангун портунан кеткен жолду бууп салуу максатында Бирмада дагы аскердик аракетти баштаган.

1941 ж. 10 декабрда япон согуштук учактары англиянын согуш-деңиз флотунун эки чоң кемелерин (“Принц Уэльский” линкорун жана крейсер “Рипалс”) чөктүрүп жиберешкен. Жогоруда айтылган жеңиштер, япондуктардын Тынч жана Инди океандарындагы коммуникацияларда* үстөмдүгүнө жол ачкан. 1941 ж. 21 декабрда согушка расмий түрдө Япониянын Азиядагы жападан жалгыз өнөктөшү- Сиам кирген.

Деңизде жана абадагы үстөмдүгүнөн пайдаланып, япондуктар жаңы жеңиштерге жетишип жатты. Гонконг, Гуам басып алынып, эми Филиппиндеги Лусон аралын басып алуу үчүн аракеттер башталды. Ошонун натыйжасында 1942 ж. январында америкалык аскерлер Маниланы таштап кетүүгө аргасыз болушту. Калган-каткан америкалык аскерлер 1942 ж. 6 майында капитуляцияга барышып, 70 миң адам туткундалган

(Филиппиндеги АКШ нын аскерлеринин башкы командачысы генерал Макартур учак менен качууга аргасыз болгон).

Малайада болсо япондук аскерлер мурда болуп көрбөгөн аскердик жүрүш жасап (джунгилер* аркылуу) 1942 ж. январында түштүккө Сингапурга чыгышкан. Алар арып-чарчап аран барышкан, бирок англичандар алардын алсырап калгандыгын байкашпагандыгынан пайдаланып, 15 февралда 80-мин англичандарды туткундап Сингапурду ээлеп алышкан.

1942 ж. январь айынан баштап Голландиянын колониясы Индонезияда согуштук аракеттер башталып, Япония Борнео, Ява жана Суматра аралдарына десант* түшүргөн. Бул жердеги япондуктардын жеңишин шарттаган себептерге: 1942 ж. февралында япондуктардан англо-голландиялык эскадранын* талкаланышын жана япондуктарды чын дилинен колониядан бошотуучулар деп ишенген, башында доктор Сукарно турган Индонезиялык улутчулдардын аракеттерин кошсо болот. Март айында Джакарта шаары япондуктардын колуна өтүп, голландиялык аскердик бөлүктөр капитуляцияланган.

1942 ж. январда япондуктар Жаңы Британия аралындагы Рабаул шаарын ээлешип аны өздөрүнө таяныч катары аскердик аба күчтөрүнүн базасына айландырышкан. Ал эми ошол эле жылдын март айында Жаңы Гвинея аралында аскердик аракеттер башталган.

Бирмада чабуулга өтүп жатып япондуктар жердиги индиялык, британ аскеринде кызмат кылышкан өтө көп сандагы адамдарды туткундашкан. Ошолордун арасынан, башында С.Ч.Босс турган марионеткалык Индиянын улуттук армиясын түзүшкөн. Расмий түрдө бул армия Сингапурда жайгашкан, бирок анын жоокерлери Бирмадагы салгылашууларга катышкан. 1942 ж. мартта япондуктар Рангун шаарын ээлеп, Чан Кайшинин аскерлерин курал-жарак, азык-түлүк менен жабдып турган жалгыз жолду кесип салышкан, ал эми май айында Индиянын чек арасына чыгышкан.

Жыйынтыктап айтканда, 5 ай ичиндеги согушта япондуктар бар болгону 15 миң жоокеринен ажырап, ошол эле учурда тан калтырарлык ийгиликтерге жетишкен. Согушта салыштырмалуу анча деле көп эмес аскер күчүн (400 миң адам) пайдаланып, бардык жагынан өтө маанилүү, калкы көп, ресурстарга бай территорияларды өзүнө каратып алган.

Мындай ийгиликтерге жетишүүгө бир нече себептер өбөлгө түзгөн. Аларга: 1) Япониянын деңиз жолдорундагы үстөмдүгүн; 2) Япондуктар менен согушка кирген өлкөлөрдүн согуш болгон аймактан өз өлкөсүнүн алыстыгы; 3) согуштун

күтүүсүздөн башталышы; 4) АКШнын согушка даяр эмес экендиги; 5) Англиянын дүйнөнүн башка бөлүктөрүндө дагы согушуп жаткандыгы; 6) жергиликтүү элдерден куралып, япондуктарга каршы согушкан аскердик бөлүктөрдүн даярдыгынын начардыгы кирет.

Дагы бир жагдай, эч ким күтпөгөн япондук аскерлердин согушка жөндөмдүүлүгү, алардын эркинин күчтүүлүгү, техникасынын сапатынын мыктылыгы. М: япондуктардын “Зеро” истребители* ошол мезгилдеги учактардын арасында эң мыктысы болуп чыккан. Батыш өлкөлөрү ушулардын баарына маани бербегендиги, япондуктардын чагылгандай тез согуш баштап, күтүлбөгөн ийгиликтерге жетишүүлөрүн шарттаган.

Бирок, япондуктарга каршылык көрсөтүү бара-бара күчөй берген. Согуш болгон аймактарда америкалыктар тарабынан жоопкерчиликтин эки тилкеси түзүлгөн: бирөө - Австралияда (командачысы-генерал Макартур), экинчиси - Гавай аралдарында (адмирал Нимиц). Индия менен Бирмада англичандар жоопкерчиликти өздөрүнө алышкан (генерал Маунтбеттен). Жакынкы убактарда ошол күчтөр тарабынан айыгышкан салгылашуулар башталып, ал, өз кезегинде согуштун кийинки жүрүшүнө чечүүчү таасирин тийгизген.

3.2.2. Согуштун жүрүшүндөгү бурулуш (1942 май – 1943)

Япондуктардын негизги максаты, согушка активдүү катышып жаткан, кен байлыктары көп, өнөр жайы өнүккөн Австралия менен Жаңы Зеландияны басып алууда болгон. Австралия багытында Соломон аралдарын бойлой кетип жатып, япондуктар 1942 ж. майында Гуадалканал аралына жете келишти. Бирок, андан ары жылууга мүмкүн болбой калды. Ушул анчалык чоң эмес арал үчүн кан күйгөн согуш жүрүп, арал улам колдон колго өтүп жатты. Гуадалканал аралы үчүн кармашуу 1943 ж. февраль айына чейин уланып, япондуктар 40 ка жакын кемелеринен ажырап, жыйынтыгында аралга ээ боло албай калды.

Экинчи маанилүү салгылашуу, япондуктардын флотунун ири күчтөрү Морсби портун басып алуу максатында Коралл аралдарына чыгышканда 1942 ж. 7 - 8 майында болду. Бул порт япондуктар үчүн Австралияга кол салууда таяныч болуп калмак. Бул жолу япон флотуна биргелешкен америкалык жана англиялык кемелери каршы чыгып, деңиздеги өтө чоң салгылашуудан эки тарап тең көптөгөн жоготууларга учураган. Америкалыктардын бир авианосеци чөктүрүлүп, экинчиси зыянга

учурап Пирл-Харборго араң жеткирилген (япондуктар болсо аны да чөгүп кетти деп ойлошкон). Гавай аралдарында америкалыктар ал авианосецти тез арада ондоп, кайрадан согушка киргизишкен.

Бул салгылашууда япондуктар дагы жоготууга дуушар болгон. Бирок, эки тарап тең өзүнүн душманынын жоготуусу көп болду деп ойлошкон. Кандай болгон күндө дагы жыйынтыгында, япондуктар Морсби портун басып алуудан баш тартып, *аскерлерин артын көздөй чыгарып кетишкен.*

Үчүнчү чоң салгылашуу 1942 ж. 4 - 6 июнда Пирл-Харбордон 1150 миль* аралыгында жайгашкан Мидуэй атолунда* болуп өткөн. Бул салгылашуу эң чоң таймаш болгон, себеби, япондуктар Мидуэйд басып алып, аны Гавай аралдарын басып алуу үчүн таяныч аянтчасына айлантамак. Ал тилеги ишке ашып калса Гавай аралдарынан АКШ нын өзүнүн территориясына кол салып, акырында аны согушту токтотууга мажбурламак.

Бул согуштук операцияга катышууга Япониянын биринчи авианостук флоту тартылып, анын башында вице-адмирал Нагумо турган болучу. Анын курамында эки эң мыкты делген линкорлор жана 4 авианосецтер (“Агаки” жана “Кага” деген гиганттар* да бар эле) катышкан. Бул операциянын ийгилигин камсыз кылыш үчүн аларга кошумча, япон флотунун башкы командачысы адмирал Ямамото өзү кошо жетектеген, флагмандык* линкор “Ямото” дагы деңизге чыккан.

Азыр так белгилүү болгондой 1940 жылга америкалык чалгындоо кызматы япониянын дипломатиялык коддорун* чечмелеп алган, ал эми 1942 ж. Априлине япондуктардын согуштук коду дагы жашыруун болбой калган. Ошонун аркасында америкалыктар душманынын даярдалып жаткан операциялары жөнүндө дайыма так билип, эң негизгиси япондуктар баштаган Алеут аралдарындагы операциялар жөн эле алаксытуу чарасы, ал эми негизги сокку Мидуэйге багытталарын алдын ала түшүнүшкөн.

Күчтөрдүн салыштырмалуу өлчөмү япондуктарда көбүрөөк эле, ага кошумча япондук “Зеро” истребителине тең келишчү учак да жок эле. Ошого карабастан салгылашуунун жыйынтыгы япондуктар үчүн кайгылуу аяктаган. Бардыгынан кабары бар америкалыктар, япондук истребитель абага көтөрүлөрү менен күтүүсүздөн аларга кол салган, анан дагы алардын бомбалоочу учактары япониянын кемелерине бомба таштап бар болгон төрт япондук авианосецтерин чөктүрүп жиберилген. Абада учуп жүрүп кайра келген учактары конууга жер таппай деңизге түшүп

жок болгон. Жүздөгөн мыкты учкучтар менен моряктар курман болуп, 332 учак жок кылынган.

Өзүнүн эң мыкты авивносецтеринен ажыраган япондуктар эми өз жеринен алыс жерлерде чабуулга барууга батына албай калышты. Ал эми америкалыктар болсо, Мидуэйдеги жеңишин сыймыктануу менен даназалап, аны согуштун жүрүшүндөгү бурулуш операциясы деп эсептешкен. Ушул салгылашуудан кийин согуштун жүрүшүндө 1943 ж. июнуна чейин, бир жылдан ашык тыныгуу болду. Бул мезгилдин ичинде АКШ жана анын өнөктөштөрү курал жарак өндүрүүнү колго алышып, жаңы үлгүдөгү күчтүү техникаларды чыгара башташты. Убакыт өткөн сайын күч Япониянын душмандарына ооп, 1943 ж. АКШ Японияга салыштырмалуу учактарды 3 эсе көп чыгара баштаган. Басып алган жерлерди кенири өздөштүрүп пайдалануу ниети дагы өзүн актабай, коммуникациялар такай иштен чыгарылып жатты.

Басып алган өлкөлөрдүн элин өз тарабына имерип алуу ниети дагы ордунан чыкпай, тескерисинче Малайада, Бирмада, Филиппинде жана Индокытайда япондуктарга каршы партизандык кыймыл кулач жайган. Өз тарабына тартуу максатында Япония 1943 ж. августунда Бирманын, октябрда Филиппиндин “көз карандысыздыгын” жарыялагандыгына карабастан, жергиликтүү эл алардын чыныгы ой- максатын даана түшүнгөн.

Согуштук аракеттер 1943 ж. июлунда кайрадан жанданып, япондуктардан Соломон аралдары толук бошотулган. Жаңы Гвинеяда дагы согуштук операциялар башталып, бирок, америкалыктар япондуктардын бул аймактагы негизги базасы Рабаулду 1943 ж. декабрында араң эзлешкен.

1943 ж. ноябрында Гилберт аралдарын басып алуу боюнча операция учурунда япондуктардын каршылык көрсөтүүсүнүн күчү даана көрүнгөн. Бул аралдарды коргогон япондук гарнизондон бир дагы адам тирүү калган эмес. Ушул мезгилге америкалыктардын согуштук жактан үстөмдүгү биротоло орногон. 1943 ж. июль айынан баштап, Америкада ай сайын бирден авианосец сууга түшүрүлүп, ошонун аркасында деңизде да, абада да япондук аскерлер мурдагыдай согуштук операцияларды жүргүзө албай калган. Ушул жагдай өнөктөш (союздаш) мамлекеттердин 1944 жылы чабуулга өтүүсүнө өбөлгө болгон.

3.3. ӨНӨКТӨШ (СОЮЗДАШ) ӨЛКӨЛӨРДҮН 1944 ж. ЧАБУУЛГА ӨТҮШҮ ЖАНА СОГУШТУН АЯКТАШЫ.

3.3.1. 1944 жылдагы согуштук аракеттер (операциялар).

Согуштун жыйынтыктоочу бөлүгү эки жол менен жүрүшү мүмкүн болгон: 1) япондуктарды басып алган жерлерден акырындык менен сүрүп чыгаруу (анда япондуктардын каршылык көрсөтүү күчүн эске алганда согуш белгисиз мөөнөткө чейин узарып кетиши мүмкүн эле); 2) өзүнөн жерин топтоштурулган көп авиацияны колдонуп бомбалоо жолу менен багынып берүүгө мажбурлоо (ал үчүн япон жерине аскерий учактар жете турган аралыкка жакындаш керек эле). Так ушул экинчи жолду америкалык командачылык жактырып тандап алды.

Рабаул алынгандан кийин, 1944 ж. январында Жаны Британия аралы өнөктөштөрдүн колуна өтүп, эми Жаны Гвинея аралындагы аракеттер күчөтүлдү. Кийинки айда Маршалл аралдары ээленгенден кийин, япондуктар өз аскерлерин Каролин аралдарынан дагы чыгарып кетишкен, себеби, ал жерде калуунун эч кандай мүмкүнчүлүгү да, пайдасы да калган эмес.

Америкалык командачылык негизги кийинки соккуну Мариан аралдарына багыттоону мерчемдеген, анткени, аны басып алса япониянын өзүнө кол салууга мүмкүнчүлүк туулмак. Ошол максатта 1944 ж. июнунда Сайпан аралы үчүн кармаш башталып, аралдын батыш тарабындагы дениздеги салгылашууда япондуктар 3 авианосецинен жана 640 учактарынан айрылган. 1944 ж. август айында Мариан аралдары толук бойдон америкалыктардын колуна өткөн. 1944 ж. күз айларында америкалык аскерлер Филиппин аралдарына түшүрүлө баштаган. Лейте аралынын жанында япондуктар 3 отряд түзүп, эң күчтүү контр* сокку даярдашкан. Ал жерге 9 линкор, 4 авианосец, 19 крейсер жана 33 эсминецтер топтолуп, аралдын өзүндө 700 гө жакын учактар жайгаштырылган. Мындай аракетине карабастан бул жердеги согуш дагы япондуктар үчүн кайгылуу аяктаган. Алар 3 линкорунан, бардык 4 авианосецтеринен, 10 крейсеринен, 9 эсминецинен, жүздөгөн учактарынан ажырашкан. Америкалыктар эми Филиппиндин негизги аралы болгон-Лусонго аскер түшүрүүгө камылга көрө баштаган.

Мына ошентип, 1944 ж. аяк ченине чейин япониянын негизги аскер күчтөрү өтө чоң жоготууларга дуушар болушуп, стратегиялык мааниге ээ болгон жерлердин баарынан кол жууду. Бирок, япондуктарда америкалыктардын алдыда даярдалып жаткан чабуулуна каршылык кылуу мүмкүнчүлүгү дагы деле бар

эле. Анын кургактагы аскери 4 млндон ашык, флоттогусу 1,2 млн адамдан турган. Япон флотунда дагы деле болсо 6 линкор, 5 авианосец, андан башка аскердик аба күчтөрүндө 3 миндей учактары бар эле. Алардын учкучтарынын катарында жүздөгөн “камикадзе” - ыктыярдуу жан кечтилер кызмат кылган.

Бирок бул көрсөткүчтөрдү өнөктөштөрдүн күчү менен салыштырып болбойт эле. Анткени, бир эле АКШнын согуштук-деңиз күчтөрүндө 23 линкор жана 94 авианосец катарда туруп, американын эң жаны учактарынын саны эле 6 миңге жакындашып барган. Бул мезгилде АКШ өзүнүн эбегейсиз зор өнөр жай мүмкүнчүлүгүн согуштук муктаждыктарды жасап чыгарууга бурган. Америкалык аскерлердин техникалык кудуретинин өтө тез өскөндүгүнүн өзү эле, согуштун япондуктар үчүн жеңилүү менен аякталарына күмөн саноо калтырган эмес.

3.3.2. Согуштун аяктоо мезгили.

Филлипиндин негизги аралы болуп эсептелген Лусон аралына АКШ өз аскерлерин 1945ж. январында түшүрүп, япондуктар менен салгылашуу март айына чейин созулган. Февралдан баштап стратегиялык мааниси бар кичинекей Иводзима аралы үчүн күрөш жүргөн. Айыгышкан кармаштын жыйынтыгы америкалыктардын жеңиши менен аяктап, Японияга жакын жайгашкан ушул аралчадан эми япондуктардын өз жерин топтоштурулган (массированный) бомбалоо башталган.

Япон жерин бомбалоого бир эле учурда жүздөгөн учактар катышып, болгондо да бомбалоо толкун иретинде биринин артынан экинчисин, андан кийин дагы токтоосуз жүргүзүлүп турган. Бир гана 7 март 1945ж. Токиону ушундай бомбалоодон 197 миң адам каза тапкан. Бомбалоонун ушундай тыгыздыгынын күчүнөн “оттуу катуу бороон” жүргөн. Көрсө абанын температурасы 1000С градуска жеткенде кыйраткыч катуу бороон пайда болуп, темир дагы, таш дагы заматта эрип кетет экен. Согуштун бул жагдайын негедир тарыхчылар эстеринен чыгарып коюп жүрүшөт.

Ушундай топтоштурулган бомбалоодон япондуктардын ири шаарлары толук кыйратылып, андан өзгөчө катардагы жарандары оор запкы тартты. Жуз миндеген адамдар каза болуп, 412 миң адам жаракат алганына карабастан, Япония каршылык көрсөтүүсүн уланта берген.

1 апрелден баштап Рюкю архипелагындагы* эң негизги арал болуп эсептелген - Окинаваны басып алуу үчүн согуш башталган. Бул эми Япониянын өзүнүн жери үчүн башталган согуш эле. Ал

аралды коргоодо Япон тараптан 80 миң кургактагы аскер турса, америкалыктар бул жерге топтогон жоокерлеринин саны 450 миң адамды түзгөн. Алардын согуштук - деңиз күчтөрүнө: 1700 учак жүктөгөн 33 авианосец, 20 линкор кирип, андан башка кургак жерде жайгаштырылган 1300 учак алардын аракеттерин колдоп турган.

Ошого карабастан япондуктардын коргонуусу өтө катуу тажаалдык мүнөздө болгон. Бул аралдын айланасында деңизде да, абада да болуп көрбөгөндөй кан күйгөн согуш жүрүп жатты. Япондуктар биринчи жолу, американын бир нече чоң-чоң кемелерин чөктүргөн, жан кечти учкучтар башкарган учактарды пайдаланышкан. Окинава үчүн салгылашуу июнга чейин созулуп, 3 ай ичинде америкалык флот 190 кемесинен айрылып, адамдардын жоготуусу дагы өтө көп болгон.

Ушул жоготуулар америкалыктарга, япондуктардын коргонуу күчүнүн канчалык тажаал экендигин көрсөтүп койду жана мындан ары негизги аралдары үчүн алдыда боло турган кармаш мындан да татаал болоору көрүндү. Ошондуктан америкалыктар, Германияны жеңгенден бир нече айдан кийин, өнөктөш катары Японияга каршы согушка киребиз деген СССРдин убадасына өтө чоң үмүт артышкан.

Америка аскерлеринин штабдарында* 1946 жана 1947 жылдарда дагы аскердик операциялар боюнча иштер жүргүзүлүп жаткан жана булл согуш дагы узак убакытка уланат деп болжолдонгон. Ушундай шартта америкалык окумуштуулар - "Манхэттен"- долбоорун ийгиликтүү аяктап, атом бомбасын жасап чыгарууга жетишкен. Мына ошол бомбаны пайдаланууну чечишкен. Бул кадамга баруу милдетин өлкө президенти өз моюнуна алган. Анын алдында кырдаал тыкыс талданып, ушул гана кадам согушту аягына чыгарууну тездетет деген тыянак чыгарылган. Япония боюнча шугулданган адистерге кайрылып, «япондуктардын эч кандай келечексиз каршылык көрсөтүүнү токтотууга эмне мажбурлай алат» - деп сураганда, «аларды ошондой кадамга барууга, алар күтпөгөн, акылга сыйбаган, алдын ала болжоп биле албаган нерсе гана зарыл болот» - деген жоопту угушкан. Так ошондой нерсе атом бомбасын колдонуу болуп калмак.

1945ж. 26-июлунда япон өкмөтүнө - "сөзсүз капитуляцияны"* кабыл алуу жөнүндө талап жолдонгон. Ал эми 6-августа Япониянын Хиросима шаарына биринчи, 9-августа Нагасакиге экинчи атом бомбасы ташталып, жалпы жонунан 450 миң адам өлгөн жана жарадар болгон. Эң негизги жыйынтык - япондуктар эмне болгонун түшүнбөй калышкандыгында эле.

Биринчи бомбалоо маселеси Хиросимада өкмөттүн 9-августагы жыйынында талкууланып жаткан учурда, экинчи жолку бомбалоо жөнүндө кабар келип калган. Ошол эле жыйында СССРдин Японияга каршы согушка кире тургандыгы боюнча 8-августагы билдируүсү дагы талкууланган.

10-августка караган түнү япон өкмөтү капитуляция жөнүндө чечим кабыл алып, ал кабар токтоосуз бардык согушуп жаткан тараптарга таркатылган.

14-августа каршылык көрсөтүп коргонууну токтотуу жөнүндө императордун жарлыгы чыккандан кийин дагы, кээ бир жерлерде баш ийбөө учурлары (19 августка чейин) кездешкени менен, куралдуу күчтөрдүн уюшкан каршылык көрсөтүүсү токтотулган. Согуш аяктады. Ошентип, Япония, өзүнүн тарыхында биринчи жолу согушта жеңилүүгө дуушар болуп, оккупация астында калды. Анын келечеги, көптөгөн жылдар бою кландар ортосундагы согуштар учурунда калыптанган эрежеге жана ошону бекем тутунган япон элинин менталитетине *ылайык, жеңген тараптын эркине толук көз каранды эле.

Т ы ы н а к т а р :

1. Япония Экинчи дүйнөлүк согушка кирип жатып, өзүнүн экономикалык кудуретинин чабалдыгынан, Батыш өлкөлөрүнө каршы узак убакытка согушууга жөндөмсүз эле. Ошондуктан алардын максаты кыска мөөнөттө согушууга багытталган.
2. Согуштун башталышында алардын божомолу орундалып, ийгилик артынан ийгилик коштоп, эбегейсиз чон аймакты каратып алган. Бирок согуш узарып, душмандын каршылыгы күчөгөн. 1942 жылдын май-июнь айларында япондуктардын алга жылуусу токтотулган.
3. Согуш майданындагы тынымдан пайдаланып, АКШ өзүнүн аскеринин күч-кубатын арттырып, 1944-ж. стратегиялык чабуулга өткөн жана Япон жерине жакындап келип алган.
4. 1945 ж. жай мезгилинде, АКШ топ-тобу менен (топтоштурулуп) бомбалоо тактикасын пайдаланып, Японияны капитуляцияга мажбурлоо аракетин кылган. Андан майнап чыкпагандан кийин ядролук (өзөктүк) курал пайдаланууга барган. Мына ошентип, Экинчи дүйнөлүк согуш аягына чыккан.

№4 Тема: ЯПОНИЯНЫН АМЕРИКАЛЫК ОККУПАЦИЯ МЕЗГИЛИНДЕГИ ТАРЫХЫ. (1945- 1952)

4.1. Япониянын 1945- жылдагы абалы.

Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаган мезгилдеги Япониянын абалы өтө кейишүү эле. Согушта өлгөндөрдүн саны 6.5 млн андан башка дайынсыз жоголгондор 1.5 млн адамды түзгөн. Топтоштуруп бомболоо өтө көп кыйроого алып келген. Токио, Иокोगама жана башка ири шаарлардын имараттарынын жарымынан көбү, 200 калк жашаган пункттардын 80 толук кыйраган. Согушка чейинки ансыз деле эскирген өндүрүш каражаттарынын көпчүлүгү жок кылынган.

Япония өзүнүн бардык колонияларынан демек, чийки зат булактарынан жана товарларын сатууга зарыл бодгон рынокторунан айрылган. Чет өлкөлүк банктардагы пайда алып келүүчү финансы булактарынын көпчүлүгүнөн кол жууган. 1910ж Япониянын курамына киргизилген Корея, 1894 - 1895жж. япон- кытай согушунан кийин өзүнө каратып алган Тайвань менен Пескадор аралдары, 1904 - 1905жж. Орус - япон согушунан кийин өз бийлигинин астына алган Сахалин менен Курил аралдары, АКШ басып алган өзүнүн Рюкю аралдарынан ажыраган.

Өкмөттүн согуштук заказдарынын эсебинен иштеп турган ички рыноктун көпчүлүгү бош калды. Аскери жана флоту таркатылгандан кийин 10 - 15млн. адамга жеткен жумушсуздукка, Корея, Тайвань жана башка Азия өлкөлөрүнөн тарыхый мекенине кайткан 10 млндон ашык адамга дагы жумуш таап жайгаштырыш керек болгон.

Андан башка Япониянын мойнуна 500 дөй чоң - чоң өнөр жай корпорацияларынан өндүрүлүп алына турган репарация милдети да жүктөлөт. Баарынан дагы эң жаманы, согуштан жеңилүүнүн моралдык - психологиялык кесепети оор болгон. Анткени япондуктар тарыхта ушундай жеңилүүгө биринчи ирет дуушар болуп олтурат. Ага кошумча, кокутай идеясына ишенген эли колдоп турган тоталитардык бийликти кыйрашы, өлкөнү чет элдиктердин басып алышы жана япондуктардын тарыхы андан ажырагыстай сезилген императордун тагдыры белгисиз абалда калышы жер астын - үстүн болгондой, жашоо токтоп калгандай сезим жараткан. Адамдар Япониянын тарыхы бүттү деп эсептеген, 1945-жылы 14-августа капитуляция жөнүндөгү императордун указы жарыялангандан кийин фанатиктер массалык түрдө өзүнүн жанын өздөрү кыйгандыгы

япондуктардын көңүлү чөгүп, чечкиндүүлүгү мокогондугунун айкын белгиси болгон.

Өлкөнүн тарыхында жүздөгөн жылдар бою болуп келген княздыктар ортосундагы согуштарда, жеңилгендер женген тараптын эркине толук баш ийип берген эреже калыптанган. 1945-жылы да япондуктар америкалык оккупациялык бийликтин буйруктар кыңк этпестен аткарууга даяр эле.

АКШ нын Японияда кандай максаттары болгон? Алардын эң негизгиси мындан ары Японияны өзүнө эч качан каршы чыгып, душмандык кылбай тургандай кылуу керек. Ал үчүн тышкы агрессияга барбай туруп өнүгө турган экономикалык системаны түзүш керек болгон.

Ал эми мындай система жалгыз гана рыноктук экономикада болмок. Бирок ал болуш үчүн Японияда салт болуп калган экономика менен мамлекеттин байланышын үзүү зарыл. Ошону менен катар бул система иштеп кетүүсү үчүн социалдык системаны дагы өзгөртүп, бир эле самурайлар жөнүндө кам көрбөстөн, калктын бардык катмары өз мүмкүнчүлүгүн пайдаланып жашоосун жакшытуусуна шарт түзүү керек эле.

Калыптанып калган салтты бузуунун бир мисалы, мамлекеттин жарандарга болгон социалдык камкордугунан баш тартуусу болгон, антпесе, экономикалык өнүгүүгө түрткү берүү мүмкүн эмес эле.

Андан башка саясий системаны дагы өзгөртүп, Японияда парламенттик демократия институтун киргизүү милдети турган. Бул өтө оор милдет болгон, анткени япондуктардын салтында батыш өлкөлөрүндөгү демократия жөнүндө түшүнүгү болгон эмес. Тескерисинче, япондуктардын түшүнүгүндө ар ким өз милдетин аткарып, өз иши менен алектениши абзел болгон. Жөнөкөй адамдын мамлекеттин ишине катушуусу түшкө кирбеген нерсе катары эсептелген.

Анын далили катары кечээ жакында эле Японияда орун алган саясий партиялар системасы менен адам укугунун кепилдиги кандай кыйынчылыктарга дуушар болгондугун эстей кетсек болот. Анткени япондуктардын салттарында ар качан адамдын укугу эмес, милдети биринчи орунда турган, социалдык турмушта топтордун тилектештиги дайыма кубатталып, жеке адамдын кызыкчылыгы сынга алынып келген.

Дагы бир оор маселе, согуштук духту жок кылып, өлкөдөгү милитаризмдин тамырын жулуп салуу эле. Ушул багытта коомдун бардык катмарларында иштеп жаткан кызматкерлер арасында тазалоо жүргүзүлүп, жалпысынан ушул компанияга туш

болгон 660миң адамдын 200миңге жакыны, болгондо дагы мурунку бийлик менен байланышы барлары кызматтан четтетилген. Алардын көпчүлүгү аскер адамдары болгон. Аскердик кылмышкерлерди жоопка тартыш максатында атайын эл аралык аскер трибуналы түзүлүп, 1945-жылы 28 эң жогорку кызматтарда иштеп турган адамдар сот жообуна тартылышкан.

Япониянын согушта жеңилишиндеги АКШнын салымы өтө зор болгондугуна байланыштуу согуш аяктагандан кийин, ал өз өнөктөштөрү менен япон маселесинде көп деле эсептешкен эмес. Сталиндин максатына ылайык Хоккайдо аралын СССРдин басып алышына каршы чыгып, АКШ Японияга тиешелүү маселерди чечүүгө багытталган эки эл аралык үюм түзүүгө барган.

Биринчиси - **Өнөктөштөр Кенеши** - анын мүчөлөрү болуп АКШ, СССР, Кытай, Англия жана Тынч океан аймагындагы өлкөлөрдүн биримдиги кирип, өзү Токиодон орун алган.

Экинчиси- **Ыраакы Чыгыш комиссиясы**- деп аталып, 11 мүчөдөн түзүлүп, иш орду Вашингтонго жайгаштырылган. Чындыгында бул эки органдын иши толугу менен баштыгы генерал **Дуглас Макартур** болгон Япониядагы америкалык оккупациялык аскерлер штабынын көзөмөлүндө турган.

АКШнын оккупациялык администрациясы 1945-ж 2-сентябрында Япониянын капитуляцияга расмий түрдө кол койгон күнү түзүлгөн болучу. Иш жүзүндө Д. Макартур Япониядагы бийликтин башында турган. Ал адамга бой көтөрүүчүлүк, авторитардык кылык-жорук мүнөздүү болуп, башкаруунун алгачкы жылдары ошолордун дагы пайдасы тийген.

«Кансыз согуш» башталгандан кийин өнөктөштүк органдардын иши оң таппай, америкалыктар япон маселесинде толук эркиндик алышкан. Ошентсе дагы алардын мойнунда бир топ милдеттери дагы бар эле. Айталык, Японияда америкалык түз аскердик башкаруу киргизүүгө болбойт болучу, анан калса андай башкарууга жөндөмдүү япон тилин билген адамдардын саны дагы жетишсиз болгон. Ошондуктан салтка ылайык, япондук администрация аркылуу башкарууга мүмкүн эле. Мамлекеттик аппаратты тазалагандан кийин жогоруда айтылгандай 200 миңден ашык аткаминерлер кызматынан кетирилген кийин жаңы башкаруу системасы түзүлгөн.

Адегенде демилге генерал А.Макартур тарабынан көтөрүлөп, анын штабы ошого ылайык директива даярдаган, ал эми аны жүзөгө ашыруу жогорудан жөнөтүлгөн көрсөтмөлөрдү кыйшаюусуз так аткарып көнгөн япондук атка- минерлерлердин

ишине үстүртөдөн көз салып турган өзгөчө система иштеп турган. Кандай болгон күндө дагы Япониядагы кайра куруулардын негизги багыттары Америка тарабынан түзүлгөн

4.2. Рынок экономикасына өтүү

Японияда илгертеден эле экономиканын үстүнөн мамлекеттин катуу көзөмөлү жүргүзүлүп келген. Бирок, мамлекет эмгекти өркүндөтүүгө, чыгарылган продукциянын сапатын жогорулатууга кызыктыруучу стимулдарды түзгөн эмес. Ошондуктан япон товарларынын сапаты төмөн болуп, дүйнөлүк рынокто атаандаштыка жардамсыз деген жарлык ыйгарылган.

Мындай абалга карабастан жүргүзүлгөн агрессивдүү тышкы саясатты актоо үчүн, «табигый байлыктарыбыз жок болсо, анан эмне кылмак элек»?- деген актанууну бетке кармап келген.

Согуштан жеңилгенге чейин өлкөдө экономиканын толук бир тармагынын үстүнөн көзөмөл жүргүзүп турган Ассоциациялары болгон. Алар япон- корпорациялары – дзайбацулар менен тыгыз байланышта болуп, аларга чейинки зат жана материалдарды бөлүштүрүн келген. Эми мына ошолордун бардыгы бузууга дуушар болду.

1945-жылы 11-октябрда Японияда агрардык реформа жүргүзүү боюнча Д. Макартурдун жарлыгы чыкты. Ага ылайык жер, иш жүзүндө аны иштеткендердин колуна өткөн. Өзү сыртта жашаган ири жер ээлөөчүлөрү жерге болгон укугунан ажыратылган. Айыл калкынын негизги катмары фермерге айланып, жер ээлигинин өлчөмү 9 га менен чектелген. Кызыл кулактык максатында жерди кайрадан сатууга тыюу салынган. Ашыкча жерлер өкмөткө өтүп ал өз кезегинде дыйкандарга төмөнкү баада саткан.

Япониянын кийинки мезгилдердеги экономикалык өнүгүшү үчүн бул агрардык реформалардын мааниси зор болгон. Жаңы калыптана баштаган фермердик турмуш, дыйкандардын жана жалпы эле айыл калкынын сатып алуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатып, көптөгөн өнөр жай товарларына суроо-талап күчөгөн. Ошону менен бирге эле, өлкөдө азык- түлүк жана ишканаларга керектүү чийки зат өндүрүү өскөн. Мына ошентип, фермердик чарбанын түзүлүшү өлкөнүн экономикалык кайра жаралуусундагы туруктуу фактор болуп калган.

1945-ж. ноябрда Макартурдун Директивасы менен дзайбацулар таркатылып, экономикалык жактан толук эркиндик

жарыяланат. Өзүнүн жашоосун камсыз кылуу максатында ар ким өзү билген кесип менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк алган. Мындайды көрбөгөн, билбеген япондуктар үчүн жаңы тартип түшүнүксүз нерседей туюлуп, элдин маанайы түшүп, көңүл чөгөттүк каптады. Анткени, бул убака чейин алар кандай гана маселе болбосун мамлекетке ишенип, таянып калган болуучу.

Согуштан кийинки алгачкы жылдарда мамлекеттен субсидий алып көнүп калган ишканалар бюджеттин бир бөлүгүн «жеп коюп» жаткан. Ал аз келгенсип репарацияны төлөө жүгү мойнуна түшкөн корпорациялар дагы өндүрүштү калыбына келтирүүгө көп деле кызыкдар болушкан эмес.

1946-жылы калыбына келтирүү жумуштарын каржылоо үчүн Мамлекеттик банк түзүлүп, бирок алардын берген насыялары (кредит) субсидий катары кириштирилип жок болуп жаткан.

Кыйраган экономиканы калыбына келтирүү өтө жай ишке ашырылып келген. Ошол жылдары АКШ дагы өзүнүн экономикалык жардамын күндөн-күнгө көбөйтүп турду. Аларга, америкадан келип жаткан азык-түлүк, медициналык дары-дармектер, калк кенири керсктөөчү товарларды кошууга болот. Аларды сатуудан түшкөн каражат экономиканы калыбына келтирүү корунун эсебине түшүп турган.

1946-жылы экономикалык уюмдардын федерациясы (Кейданрен) түзүлүп, саясатта бизнестин кызыкчылыгын коргой баштаган. 1946-ж 21-ноябрда кесиптик кошуундар (профессоюз) жөнүндө мыйзам кабыл алынып, бул уюмдар ишкана ээлери менен коллективдүү келишимдерди түзүүгө жана өз тадаптарынын аткарылышы боюнча иш таштоолорду уюштурууга укук алышкан. Бирок америкалык администрация эмгек акы жана эмгектин шартын жакшыртуу сыяктуу талаптарды коюуга жол бербөө максатында бул кесиптик кошуундарды өз көзөмөлүндө кармап турган.

Америкалыктар япондуктарды бизнесте башкаруу чөйрөсүндөгү алдынкы тажрыйбалар менен тааныштыра баштаган. 1947-ж Японияда бухгалтердик эсептин (учет) америкалык ыкмалары киргизилип, 1948-ж дипломдуу бухгалтерлер жөнүндө мыйзам кабыл алынды, ишканалардагы финансылык текшерүүлөрдүн ыкмалары жөнгө салынган. 1949-ж япон ишкана директорлоруна башкарууну рационализациялоо боюнча лекциялар курсу окулган. Ал эми 1950 ж. Японияда өнөр жайларды рационализациялоо боюнча кеңеш берүү комитетинин жетекчилиги астында «үлгүлүү мастерлерди» даярдоонун

америкалык системасы киргизилип, «ишканалардагы ички көзөмөлдөө» жөнүндөгү жобо бекитилген.

Япондук товарлардын сапатын жогорулатууга зор көңүл бурула баштаган, ансыз аларды чет жакка сатуу мүмкүн эмес эле. 1950-ж июль айында продукциянын сапаты боюнча эң чоң адис, америкалык профессор Эдвард Деминг лекцияларын окуган. Анын, продукциянын сапатын көзөмөлдөө боюнча алдынкы ыкмаларды пайдалануу жөнүндөгү лекциялары япондуктарга өтө чоң таасир калтырган. Бул жерде япондуктардын өздөрүнүн дагы бардык жаңы нерсени дилгирлик менен кабыл алуу касиетин белгилей кетүү абзел. 1951 жылдан өлкөдө, продукциянын сапатын жогорулатуу багытында жаңы ыкмаларды өндүрүшкө киргизүү боюнча япондук кампанияларга жыл сайын берилүүчү Э.Деминг атындагы сыйлык белгиленген. Япондуктардын булл багыттагы ийгиликтери америкалыктардын өздөрүн дагы таң калтырган. Ошол мезгилден көп өтпөй эле «Японияда жасалып чыгарылган» деген жарлык эң жогорку сапаттын синоними болуп калды.

Ошондой ийгиликтерге карабастан экономиканы калыбына келтирүү өтө жайбаракат ишке ашырылып жаткан. 1950-жылга өнөр жай өндүрүшүнүн деңгээли согушка чейинки көлөмдүн араң дегенде жарымына жеткен. Мындай шартта кадимки эле инфляцияга каршы багытталган иш - чаралар колдонулуп, алар болсо чабал өнөр жайлардын жакырдыгына жана жумушсуздуктун өсүшүнө алып келген. 1949-ж баштап америкалыктар өзүнүн Япониядагы башкы экономикалык кеңешчиси Додждун берген кеңештерине моюн сунуп, күтүүсүздөн эле Япониядан алынып жаткан репарациядан баш тартат.

1950-ж жай айларында Корей согушунун башталышы менен конъюктура кескин оңолуп кеткен. Япония булл конфликке аралашып калган Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) экспедициялык корпусунун жана америкалык аскерлердин буюртмаларын (заказ) аткара баштаган. Бул өз жемишин тез эле берип, 1951 ж эле өнөр жай өндүрүшүнүн согушка чейинки деңгээлден ашып кетүүгө мүмкүнчүлүк берди.

АКШ өзүнүн жакында эле жеңилүүгө дуушар болгон каршылашын, келечектеги өнөктөшүнө айландыруу багытына түшүп, тышкы соодадан чектөөлөрдү алып салган, оккупациялык бийликти жоюп салууга даярдыктарды тездете баштаган.

1952 жылга япониянын экономикасын мамлекеттик жөнгө салуу системасы түзүлгөн. Анын тутумуна төмөндөгүлөр кирген:

- Каржы министирлиги
- Тышкы соода жана өнөр жай министирлиги
- Япония банкы
- Экономикалык пландоо башкармалыгы.

Ушул төрт түркүккө таянып, мамлекет экономикасынын өнүгүшүнө чечкиндүү таасир эте алган, анын жыйынтыгын 1950-1960 жж япон экономикасынын кайрадан жаралуусу далилдеп берген.

4.3. Япониядагы өкүлчүлүк (парламенттик) демократиянын калыптанышы.

Америкалык оккупациялык администрациянын эң алгачкы киргизген мыйзамдарынын бири 1945ж октябрда кабыл алынган, Японияда саясий жана диний эркиндиги жөндөгү жарлыгы болгон. Ага ылайык басма сөзгө цензура жоюлуп, бардык саясий себептер менен камалгандар камактан бошотулган, мурдагы милитаристтик коомдук уюмдар таркатылган. Саясий партияларды кайрадан жандандыруу башталган.

1945ж күзүндө Либералдык, Прогрессивдик, Социалистик жана Коммунистик партиялар түзүлгөн. Ар түрдүү тармактагы кесиптик кошуундар түзүлүп, алардын катарында 1946ж февралында Япондук дыйкандар союзу да пайда болгон.

1946ж баш ченинде Японияда согуштан кийинки алгачкы парламенттик шайлоолор болуп, анда өлкөнүн тарыхында шайлоого биринчи жолу аялдар дагы катыша алган. Биринчи шайлоонун жыйынтыгында: Либералдык партия-140, Прогрессивдик - 94, Социалистик - 96, Коммунистик партия - 5 орунга ээ болушкан.

Ошонун негизинде Либералдык партияга таянган өкмөт түзүлгөн. Бирок оккупациялык бийлик турган шартта өкмөт америкалык аскердик администрациянын көрсөтмөлөрүн тек гана кайталап, ошолордун директиваларын ишке ашырып отурган. Америкалыктар япондуктарды демократиянын шартында жашоого үйрөтүп жаткандай болду. Япондуктар шайлоолорго катышып, парламент, андан кийин парламенттеги көпчүлүк принцибинин негизинде өкмөт түзүп жатты. Мына ушул саясий процесстер Д Макартур жетектеген оккупациялык аскердин штабынын көзөмөлүндө турган.

1945ж декабрда билим берүү системасын демократиялаштыруу боюнча директива турмушка ашырыла баштаган. Мектептердеги аскердик окуу менен милитаристтик дене тарбия жоюлуп, окуучулардын аң сезимин тумандаткан

шовинисттик кокутай идеясын пропагандалоо токтотулган. Окутуучулардын арасынан милитаристтик идеяларга сугарылган, мурунку бийлик менен тыгыз байланыш кармагандар жумуштан бошотулуп, мурда өзүнүн либералдык көз карашы боюнча жумуштан кетирилген мугалимдер кайрадан өз орундарына ортулгузулду. Ушул учурдан баштап 9 жылдык милдеттүү билим берүү системасы киргизилип, университеттер менен жогорку мектептердин автономиялык укугу бекемделген.

Бир эле мезгилде жаңы Конституциянын долбоору иштелип жатты. Негизги жумуштар Д.Макартурдун штабы тарабынан жүзөгө ашырылып, бирок, өнөктөш өлкөлөр жана япониянын саясий ишмерлери менен дагы кеңешип турган. Конституцияны даярдоо өтө кыйынчылык менен жүрүп жатты, ал турсун анын ичинде япондуктарга каршы принциптер камтылышына нааразылык иретинде белгилүү княз Коноэ өз өмүрүн кыйганга чейин барган.

Эң татаал маселелердин бири япон монархиясынын тагдыры болгон. 1945ж 15 декабрда эле синтоисттик динди мамлекеттен бөлүү боюнча оккупациялык бийликти Директивасы чыккан. 1946ж элге болгон жаңы жылдык кайрылуусунда император Хирохито өзүнүн «кудайдын баласы» деген титулунан расмий түрдө баш тарткан.

Социологдордун маалыматы боюнча монархияны жоюу, капитуляциядан кийин япондуктардын 5% пайызы гана колдогон. Бул долбоор Япониянын Компартиясы тарабынан иштелип чыккан болучу. Мындай сунушту АКШ нын согуштагы өнөктөштөрү Австралия, СССР, Кытай дагы колдошкон. Бирок, оккупациялык аскердин штабы императордук бийликти мамлекеттик салтанаттарды аткарып турушу үчүн сактап калууну сунуштаган.

Мындай «символикалык монархияны» Конституциянын долбоору жарыялангандан кийин 1946ж май айында сурамжылоонун жыйынтыгында калктын 85% колдогон.

Япониянын жаңы канституциясы 1946ж сентябрда парламент тарабынан бекитилип, 3 майда 1947ж күчүнө кирген. Ага ылайык Япония монархия бойдон калган бирок, император катардагы эле адам эсептелип, мамлекеттин символу болуп калган. Ал өкүлчүлүк милдеттерди аткарат жана калыптанып калган салт боюнча урмат - сыйга ээ. Иш жүзүндө Японияда парламенттик демократия орнотулган. Өкмөттү парламенттик шайлоолордо көпчүлүк добуш алган партия түзөт. Алгачкы мезгилдерде мындай шайлоолор жыл сайын өткөрүлгөн,

себеби сыягы япондуктарды демократиянын шартында жашоого үйрөтүү максатын көздөгөн болуш керек.

1948ж Японияда башында тажрыйбасы мол саясий ишмер Сигеру Есида турган, Либералдык жана Демократиялык партиялардын өкүлдөрүнөн турган коалициялык өкмөт түзүлгөн. Парламент эки палатадан турган. Төмөнкү - **Өкүлдөр палатасына** шайлоолор төрт жылда бир жолу шайлоо округдарында (ар бир округдан 3-5 депутат) өткөрүлгөн. Ал эми **Жогорку - Кеңешчилер палатасы** Япониянын префектураларынан шайланган. Депутаттар булл палатага 6 жылга шайланышып, алар төмөнкү палатанын чечимдерин жокко чыгара алышкан. Ал эми төмөнкү палата өз чечимдерин коргоп калыш үчүн депутаттардын 2/3 нин колдоосу зарыл болгон. Премьер - министр баштап бардык министрлер сөзсүз түрдө депутат болуп шайланган болуш керек эле, анткени бул өлкөдө көзгө көрүнүп, оозго алынган адам гана эл башкара алат деген ой калыптанган. **Жергиликтүү бийлик органдары - префектуралык жыйын** дагы шайлоо жолу менен куралган. Япония 47 префектураларга бөлүнгөн.

1947жылдагы Конституция сословиелерди жойгон, жарандардын укуктары теңделип, аялдардын укуктары дагы корголгон, демократиялык эркиндиктер жарыяланып, балдардын эмгегинен пайдаланууга толук бойдон тыюу салынган.

Конституциянын тогузунчу беренесинде мындан ары **Япония куралдуу күчтөрдү колдонбойт жана пайдалануудан баш тартат** деп жазган. Кийинчерээк 1950ж. өлкөдө улуттук полициянын резерви жана «өзүн өзү коргоо күчтөрү» түзүлгөн. Бирок бул күчтөр өзүнүн тутуму боюнча башка бирөөлөргө коркунуч туудурбай, жөн гана ички тартипти кармоого жана жарандык коргонуунун милдеттерин аткарууга багытталган. 1980 жылы аларда кызмат кылган адамдардын саны 250миң адамды түзгөн. Конституцияда бийлик бутактарынын бөлүнүш принципти дагы даана жазылган. Жогорку сот эч кимге баш ийбейт жана көз каранды эмес, парламент кабыл алган мыйзамдардын конституцияга туура келиш же келбешин тескейт. Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү парламент мүчөлөрүнүн 2/3 макулдугун берген учурда референдум аркылуу жүзөгө ашырылат.

1951ж 1 майда Япониядагы американын оккупациялык армиясынын башчысы генерал Д. Макартур ээлеген кызматынан бошотулуп, анын ордуна генерал Риджуэй келген. Ал кызматка отураары менен Япониянын абалын биротоло жөнгө салу процессин тездеткен. 1951ж 8 сентябрда Сан- Францискодо

өткөн конференцияда ага катышкан 52 мамлекет япония менен **Тынчтык келишимине** кол койду. Бул келишимге 8 мамлекет кол коюудан баш тарткан. Алар: СССР, КЕР, Индия, Бирма, Польша, Монгол Эл республикасы, Чехословакия, Югаславия. Келишимге ылайык Япония - Корея, Тайвань, Пескадор аралдары, Микронезия аралдарынан, Кытайдагы жана Антарктидадагы укуктарынан, ошондой эле Түштүк Сахалин менен Курил аралдарынан баш тарткан.

Акыркы эки аралдын статусу түшүнүксүз абалда калды, себеби СССР бул тынчтык келишимине кол койгон эмес, бирок 1945ж. Курил аралдарын ээлеп алып, ал эми 1947ж булл территорияны Сахалин облусуна кошуп алган. АКШ басып алган япониянын Рюкю аралдары 1968 - 1972 жылдары өзүнө кайтарып берилген.

Япония менен түзүлгөн тынчтык келишими дагы бир келишимге - АКШ менен Япониянын ортосундагы эки тараптуу Коопсуздук келишимине кол коюлган шартта гана күчүнө кирмек. Ал келишимге 1952ж февралда кол коюлуп, анын шарттарына ылайык АКШ Япониянын коопсуздугун өз кепилдигине алган. Ошол максатта АКШ Японияда өз аскерлерин жайгаштыруу укугун алган. Эми Япониянын коопсуздугуна коркунуч туулган учурда аны коргош үчүн АКШ өзүнүн бардык күч кубатын жумшоо милдетин моюндаган.

Ушул келишим 1952ж апрелинен баштап япониянын жеринде америкалык оккупациялык бийликтин токтотулушуна алып келген. «Кансыз согуш» башталган шартта ошол келишимге байланган Япония Батыш өлкөлөрүнүн тарабында болууга аргасыз эле.

Т ы ы н а к т а р:

1. Экинчи дүйнөлүк согуштун япондуктарга келтирген кесепеттеринин эң оору - анын моралдык - психологиялык таасири болгон. Японияны америкалыктар басып алып, башында генерал Д.Макартур турган америкалык аскерлердин штабы япондук аткаминерлер аркылуу башкарып турган.

2. Дзайбацулардын таркатылышы, агрардык реформа, экономикалык эркиндиктердин жарыяланышы Япон экономикасында рыноктук мамилелердин өнүгүшүнө түрткү берген. Ушул жагдай, японлуктарды жеңилүүнүн оор таасиринен чыгып, акырында экономиканын кайра жанданышы үчүн күрөшүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн.

3. АКШ япондуктардын өкүлдүк демократиялык бийлике өтүүсүнө мүмкүнчүлүк беришкен. Ал 1946ж Конституциянын

кабыл алынышынан башталган. Бул Конституция сырттан келген баскынчылар тарабынан иштелип чыкканы менен, түркүлүгүндө япондуктарды заманбап жашоого алып келген.

4. 1951ж 8 сентябрда Сан - францискодо Япония менен кол коюлган Тынчтык келишими Экинчи дүйнөлүк согуштун аягына чекит койгон. Ал, 1952ж баш ченинде АКШ менен Япониянын ортосунда түзүлгөн коопсуздук келишимине кол коюлушу менен күчүнө кирген. 1952ж апрелинен американын оккупациялык бийлиги жоюлуп, Япония кайрадан толук кандуу суверендүү (эгемендүү) мамлекет укугун алган.

№5 Тема 1950–1970 ЖЫЛДАР АРАЛЫГЫНДАГЫ ЯПОН ЭКОНОМИКАСЫНЫН КАЙРА ЖАРАЛЫШЫ.

5.1. Экономиканын ылдам өнүгүшүнүн өбөлгөлөрү.

Корей согушу Япониянын экономикасынын өнүгүшүнө түрткү болгон. Өнөржай кудурети эки эсеге жогорулап, Америкалык атайын буюртмалардан түшкөн каражат 2,4 млрд доллардан ашып, экспорт он эсеге өскөн. Бирок бул көрсөткүчтөр чукул кырдаалдан жаралган убактылуу оңолуу эле. Чыгарган продукцияларын сатуу маселеси чечилген, кепилденген мезгилде япон ишканалары өндүрүш жабдууларын жаңылап алууга шашпагандыктан, техникалык жаңылануу маселеси кечендеген. Бул учурда өнүккөн өлкөлөрдө айтылган маселе чечилип бүткөн. Ошого байланыштуу Япониянын техникалык жана технологиялык жактан артта калышы күчөгөн.

Ошол эле мезгилде жакшы жакка өзгөрүүлөр дагы болбой койгон жок жана япон корпорациялары көптөгөн финансылык каражат топтоп алууга үлгүрүшкөн, реконверсия (өнөр жай ишканаларын согуштук продукция чыгаруудан, жөнөкөй товарларды яыгарууга которуу) иши аякталган. 1952ж апрелинен тарта Япония өзүнүн эгемендүү мамлекет катары бардык укуктарына ээ болуп, бажы саясатын өзү аныктап, чет элдик товарларга жогорку бажылык төлөмдөрдү киргизүү менен, өндүрүшүн өнүктүрүүгө шарт түзүү мүмкүнчүлүк алган.

1952ж япон өкмөтүнүн алдында экономика маселелери боюнча Кеңеш түзүлгөн. Анын милдети тиешелүү мамлекеттик институттар аркылуу бардык экономикалык саясатты тескөө эле. Андан башка, өнөр жай технологиялар башкармалыгы уюштурулуп, анын курамында жеке секторго түрдүү кызмат көрсөтүүчү илим- изилдөө институттары, лабораториялар, кеңеш

берүү пункттары ачылган. Экономиканын өсүшүнө өкмөттүк илимий - техникалык маалымат Борбору чоң салым кошкон. Ал борборго дүйнөнүн бардык булуң- бурчунан маалыматтар агып келип, андан кийин конкреттүү тармактарга тиешелүү жаңылыктар менен ойлоп табуулар керектүү бөлүмдөрдө жана департаменттерде топтоштурулган. Ишкер адамдар аларга кайрылып калган учурда, ага: эмнени өндүрүшкө киргизсе болот, технологиялык багытты кантип өзгөртсө болот, керектүү өндүрүш жабдыктарын кайдан сатып алса болот ж.б.у.с. маселелер боюнча кеңеш берип турган.

Андан башка, Японияда товарлардын сапатын жогорулатуу, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу максатын көздөгөн жеке менчик, өкмөттүк эмес уюмдардын өзүнчө тармактары пайда болот. Алардын бири, 1955ж. мартта түзүлгөн эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун япондук борбору- Японияга атайын лекцияларды окуш үчүн чет элдик адистерди чакырып, чет өлкөлөргө окуп жана алдынкы тажрыйбаларды үйрөнүп келиш үчүн япондук инженерлерди жөнөтүп турган. Япон товарларынын сапаты, техникалык мүнөздөмөсү боюнча объективдүү маалыматтарды жарыялаган атайын басылмалар чыгарылып, алар дагы өндүрүштү алга жылдырууга салым кошо алган. Патенттик маалымат борбору жеке фирмалардын өтүнүчү боюнча, аларга патенттелген техникалык жаңылыктарды сунуш кылып турган.

Япон бизнеси өлкөдө түзүлгөн жаңы социалдык шарттар менен дагы эсептешүүсү зарыл болгон. Ал жерде жумушчулардын кызыкчылыгын коргогон кесиптик кошуундар түзүлүп, эмгек мыйзамы кабыл алынган, сегиз сааттык жумуш күнү жана эмгек акынын минималдык өлчөмү белгиленген.

Мындай шартта, экситенсивдик факторлордун эсебинен эмгектин интенсивдүүлүгүн жогорулатуу деги эле мүмкүн эмес болчу. Абалдан чыгуу үчүн - калктын сатып алуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу, тез арада техникалык реконструкциялоого, тынымсыз техникалык жаңыланып турууга кызыкчылыкты арттыруу, япон товарларынын тышкы рынокто сатылышын көбөйтүү үчүн алардын сапатын жогорулатуу зарылчылыгы турган. Корея согушу аяктагандан кийин Япон экономикасынын өнүгүү ыргагы артып 1954-1957жж. «Дзиммунун гүлдөп өсүү» деп аталган мезгил башталган. 1950 – жылдардын орто ченинде кардарлардын суроо-талаптарына жараша сергектик менен өзгөрө билген рыноктук экономиканын инфраструктурасы калыптанган. Улуттук кирешенин

токтолушунун жогорку көрсөткүчүн эске алганда мунун өзү өнүгүү үчүн өтө чоң түрткү болуучу фактор.

5.2. 1956 - 1970жж Япониядагы «экономикалык керемет»

« Экономикалык керемет» деп япон экономикасынын мурда болуп көрбөгөндөй жыл сайын 11% га өсүп турган мезгили аталат. Негизинен оор өнөр жай жана химиялык өндүрүштүн эсебинен жалпы өнөр жайдын өнүгүү көрсөткүчү дагы жогору (10%) болгон. Ошол эле мезгилде өнөр жай өндүрүшүнүн өнүгүү ыргагы мисалы: АКШда-5%, Францияда-6%, Германияда-5%, Англияда-3% ды түзгөн. Кээ бир мезгилдерде айталык 1956-1960жж. Өнөр - жай өндүрүшүнүн ыргагы жылына 16%, ал эми машина курууда 28% га жеткен.

Мындай жогорку көрсөткүч өлкөнүн экономикасынын баштапкы абалынын салыштырмалуу төмөнкү деңгээли менен эле түшүндүрүлбөйт. Эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулоо ыргагы дагы тез өнүккөн, айталык 1966-1970жж. Мезгилинде япониянын кайра иштетүү өнөр жайындагы эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн көрсөткүчү 14,6% түзсө, АКШнын көрсөткүчү араң эле 1,4% б.а он эсе төмөн болгон.

Капиталдык салымдардын тез өсүү ыргагы алдынкы технологияларды өндүрүшкө киргизүү 1960 жылдардын башталыш мезгилинде Япониянын - экономикалык кызматташуу жана өнүгүү уюмуна (ЭКӨУ) мүчө болуп кирүүсүнө мүмкүнчүлүк берип, анын эл аралык деңгээлдеги экономикалык салмагынын өскөндүгүн далилдеген. Япония жайгашкан аймактын дээрлик бардык өлкөлөрүнүн экономикалык абалы начар эле. Мына ошондуктан, Япония аймактык экономикалык кызматташтыкты уюштурууда лидерлик орунду ээледі.

1956ж Бирма менен Филиппинге, 1958ж Индонезияга репарация төлөп берүү боюнча келишимдерге кол коюп, Япония – Тайвань менен соода байланыштарын өнүктүргөн. 1960-жылдары япон премьер - министрлери экономикалык лидер катары Түштүк Кореяга, Австралияга, Жаңы Зеландияга, Түштүк - Чыгыш Азия өлкөлөрүнө иш сапарлары менен каттап турушкан. Өзүнүн коңшуларына Япония өндүрүштүк багыттагы сапаты жогорку товарларын экспорттогон. 1960-жылдары Япониянын Австралия менен болгон соодасынын көлөмү, Австралиянын Англия менен жүргүзгөн соодасынан да ашып кеткен. Япония Австралиянын негизги инвесторуна айланып, болгондо дагы анын бул өлкөгө салган капиталы Англия, АКШ жана

Германиянын салган инвестицияларын чогуу эсептеген өлчөмдөн да ашып түшкөн. Япония менен соода жүргүүнү Жаңы Зеландия, Канада өлкөлөрү дагы күчөткөн.

1960-жылдардын аяк ченинде Япония өзүнүн экономикасынын дүн продуктасынын көлөмү боюнча дүйнөдө АКШ дан кийинки 2 чи орунга көтөрүлгөн. Ал эми кээ бир көрсөткүчтөр боюнча бул өлкө талашсыз дүйнөлүк лидерге айланган. Алсак 1960-жылдардын акырында дүйнөдө курулган кемелердин (жалпы тоннажы боюнча) жарымы Японияга тиешелүү болгон. Болот, пластикалык масса, синтетикалык була өндүрүү, телевизор, электр приборлорун жасап чыгаруу боюнча 1 чи орунга, ал эми автомобиль өнөр жай өндүрүшү боюнча 3чү орунга чыккан.

1965ж Япония тышкы рынокко чабуулун күчөтөт. Так ошол жылы дүйнө өлкөлөрүндө япондук өнөр жай көргөзмөлөрү өткөрүлүп, биринчи жолу эң жогорку сапаттагы япон товарлары кардарлардын назарына коюлган. Ошондон бери карай япондук товарлар өз атаандаштарынын товарларын кысып келе жатат. Белгилей кете турган бир жагдай, Япония адегенде өзүнүн ички рыногун тейлегенден кийин гана, товарларынын сапатын жакшырып анан тышкы рынокко ийгиликтүү чыга баштаган. 1970ж Япония 5 млн дон ашык автомобиль жасап чыгарган. Өзүнүн жетишкендиктерин 1970ж Токиодо өткөрүлгөн «ЭКСПО-70» эл аралык көргөзмөсүндө өтө зор уюшкандыкта көргөзө алды.

Япониянын дүйнөдөгү эң өнүккөн өлкөлөрдүн катарына кирип барышын кантип түшүндүрсө болот? Канткен менен да «экономикалык кереметтин» таянган конкреттүү факторлору бар. Алар төмөндөгүлөр:

1. Японияда түп тамырынан бери техникалык реконструкциялоо өтө тездик менен жүзөгө ашырылган: Мисалы, машина куру 1956-1960жылдарда, жыл сайын орточо 28,8% га өсүп турган. Болгондо дагы чет өлкөлөрдөн лицензия жана патенти менен сатып алынып, бирок өндүрүшкө киргизээр алдында япониянын шартына ылайык өркүндөтүлгөн илимий - техникалык жетишкендиктер жана конструктордук ойлоп табуулар менен толукталган. Патенттерди сатып алууга Япония салыштырмалуу өтө көп деле чыгым короткон эмес, андан дагы кызыгы убакыттан да уткан.

2. Бул процессти мамлекеттик жөнгө салып туруу системасы тарабынан колдоого алуу иши - мамлекеттик мекемелер тармагы жана көптөгөн корпорациялар (фонддор), лабораториялар, консультациялык пункттар, илим - изилдөө

институттары аркылуу ишке ашырылып турган. Мамлекет алдынкы технологияларды жана жабдууларды өндүрүшкө киргизгендерге жеңилдиктерди, тактап айтканда аларга атайын карыздарды, дотацияларды, салык төлөөдөгү жеңилдиктерди берип, чыгым тартып калу коркунучунун алдын алып камсыздандыруу чараларын колго алган.

3. Мамлекеттик сектордун ролу өтө чоң болгон: ал улуттук байлыктын 22%, анын ичинен жер менчигинин төрттөн бирин өз колунда кармап турган. Капиталдык салымдардын көпчүлүк бөлүгүн, кээ бир жылдары анын өлчөмү 70% га жеткен, ал эми 1960- жылдардын аяк ченинде 25% га жакын бөлүгү мамлекетке таандык болгон. Мамлекеттик сектордо негизинен инфраструктура объектилери : темир жол, коммуникация каражаттары (телефон, радио, почта, телеграф) кирген.

4. Мамлекеттик пландоо (мерчемдөө) сунуш иретинде. кыйыр түрүндө болгон. Ал Франциядагы Жан Монненин пландоосуна окшошуп кеткен, бирок директивалык пландоого салыштырууга болбойт эле.

5. Ички рынок суроо-талаптын көбөйүшүнүн эң негизги таянычы болуп калган. Биринчиден, калктын кирешесинин (эмгек акынын көбөйүшү, социалдык жеңилдиктердин кеңейтилиши) өсүшү сатып алуу мүмкүнчүлүгүн арттырган. Экинчиден, техникалык жабдууларды жаңылоонун аркасында суроо – талап бир гана машина куруу ишканаларынын чыгарган товарларына эмес, өнөр жай продукцияларынын бардык түрүнө өскөн. Үчүнчүдөн, агрардык реформа айыл чарба техникасына, химиялык продукцияларга (жер семирткичтер, айыл чарба өсүмдүктөрүнө, жаныбарларга зыян келтирүүлөргө каршы дарыларга ж.б) суроо – талапты болуп көрбөгөндөй күчөтүп, 1950-жылдары жалпы япон элинин 80% түзгөн айыл калкынын сатып алуу жөндөмдүүлүгү арткан. Мамлекет өзүнүн ички рыногуна чет элдик товарлардын каптап кирүүсүнө тосколдуктарды койгон. Иш жүзүндө 1970ж чейин эле четтен келген товарлар үчүн белгиленген жогорку өлчөмдөгү бажы төлөмдөрү жана ар түрдүү квоталар киргизилип, өлкөнүн рыногу чет элдиктерге жабылып калган болучу. Мына ошентип ички рынок толук бойдон атамекендик товарлар үчүн калтырылган.

6. Өз товарларын чет элдик рыноктордо саатуу, япондук продукциялардын сапатынын жакшырышына жана өкмөттүн протекционисттик чараларына жараша көбөйө берди. Товарын экспорттогон ишканалар ар тараптан колдоого алынып турган.

Аларга экспортун белгилүү өлчөмгө жеткире алгандыгы үчүн ар түрдүү экспорттук сыйлыктар, субсидиелер, жаңы рынокко чыккан кезде кокустуктан болуп калуучу жоготууларга кепилдиктер берилген. Ал гана турсун япондук кээ бир ишканалар өз товарларын эл аралык рынокто өз наркынан төмөнкү баада сатып, ортодогу жоготууну, алар ошол товарга суроо- талап күчөгөндүгүнө байланыштуу товар сатуунун көлөмүн көбөйтүүнүн эсебинен толукташкан. Эгерде алар чыгым шартып калган болсо, анда мамлекет колдоо көрсөтүп банкроттон сактап калган. Йенанын улуттук валюта катары конверсияланышы 1971ж гана башталган.

7. Өлкөдө жалпы жана кесиптик билим берүүнүн жакшырышы дагы зор таасирин тийгизген. Экинчи дүйнөлүк согуш бүтөрү менен 9 жылдык милдеттүү билим берүү системасы киргизилгендиктен, Япония тегиз сабаттуу өлкөгө айланган. Ошонун негизинде бир жагынан бизнестин өзүнүн эсебинен, экинчи жагынан жогорку билим берүү системасынын эсебинен кесиптик билим берүү кеңейтилген. Япондуктардын эсептөөсү боюнча каражатты билим жана кесиптик даярдоого жумшоо эң жакшы кайтарымын берет, ошондуктан, алар бул чөйрөгө каражат бөлүүнү жылдан-жылга көбөйтүп турушкан. Азыркы күндө дагы билимге жумшалган каражат улуттук кирешенин 40% түзөт- бул дүйнөдөгү эң жогорку көрсөткүч. Буга кошумча япондуктардын улуттук мүнөзү болгон жаңы нерсени үйрөнүп өзүнө кабыл алууга, окууга жана өзүнүн билимин өркүндөтүүгө дилгирлиги, тырышчаактыгы, тартиптүүлүгүн өзгөчө белгилеп кетүү зарыл болот.

8. Япондуктардын сарамжалдуулугу. Алар ошонун эсебинен өздөрүнүн кирешелеринин 1/5 бөлүгүн коротпой топтоп үйрөнүшкөн.

9. 1960-жылдарда япондуктардын эмгек акыларынын өлчөмү дагы салыштырмалуу төмөн болгон (1969ж АКШ га салыштырмалуу 4 эсе төмөн, ал эми Батыш өлкөлөрүнөн 40% аз)

10. Социалдык муктаждыктарга чегерилген каражаттын өлчөмүнүн аздыгы. Европадан айырмаланып япондуктардын, карыган ата-энелери менен чогуу, чоң үй - бүлөдө жашоо салтына байланышкан. Бул өзү социалдык камсыздоо багытына сарпталуучу мамлекеттин чыгымдарын азайтат.

11. Өндүрүштү уюштуруунун өзгөчө ыкмалары - үй-бүлөдө орун алган улуулардын жаштар үчүн дайыма камкордук көрүшү, ал жаштар болсо улууларга уят болбой өз милдетин так аткарганга көнүп бүткөн салтынын негизинде жүргүзүлгөн. Атактуу, көп өлкөлөргө белгилүү фирмаларда өмүрү өткөнчө

жалданып иштөө системасы калыптанып, ал социалдык кадыр-барктын, жакшы жашоонун белгиси болуп калган. Анткени, ар бир кызматкер – эмгек жолун баштагандан бир эле фирмада иштеп, өзүн ошол чоң үй-бүлөнүн мүчөсү катары сезген, айлык-маянасы жыл сайын көбөйүп турган, ар түрдүү жеңилдиктерди алуу (ошол фирманын эсебинен үй алуу, фирманын юристеринин кеңешинен пайдалануу, дем алуу мүмкүнчүлүктөрүнөн пайдалануу ж.б.) кепилдигине ээ болгон. Мындай укукка ээ болуу оңой – олтоң келбейт. Ал үчүн жумушка орношуп жаткан адам үчүн бир нече адамдардын кепилдиги талап кылынат. Андан кийин ар бир талапкерге сыноо мөөнөтү белгиленет. Ошол мезгил ичинде талапкер, өзүнүн ишке жөндөмдүүлүгүн жана жакшы жетишкендиктерди жаратууга мүмкүнчүлүгү бар экендигин далилдеши керек болот. Эгерде кийинчерээк бул адам, өзүнүн адистигинен көңүлү калып, иште жогорку көрсөткүчтөрдү жарата албай калган учурда дагы, фирма аны талаага таштабай тургандыгын (өмүрү өткөнчө жалданып иштөө системасында адамды жумуштан айдап салууга болбойт), айлык акысынын жыл сайын жогорулап турушун жана пенсияга чейин иштей берээр мүмкүнчүлүгү бар экендигин билет. Анткенин себеби бул системада киреше чыгаша караганда баары бир көп, себеби, ал жерде адам эч качан жалкоолонбой, ак ниети менен иштейт, өзүнүн мүмкүнчүлүгүн толук жумшайт, кампаниянын ишинин илгерилешине өз салымын кошууга аракеттенет.

12. Согуштук чыгымдардын аздыгы япон мамлекетинин өз экономикасына жеткиликтүү колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн арттырат. Коопсуздук келишимине ылайык Японияны тышкы коркунучтан коргоо милдетин АКШ өзүнө алып, согуштук чыгымдардын негизги бөлүгүн ошолор тартат. Ал эми Япониянын өзүнүн согуштук чыгымдары болсо ички дүң продуктунун 1% нан ашпайт. Ошондой болсо дагы абсалюттук сандар боюнча дайыма өсүп келет жана мамлекеттик бюджеттин чыгымынын 6% на жакынын түзөт. Өлкөнүн аймагында чет элдик аскерлердин тургандыгына япон коомчулугу өтө деле кабатырланбайт. Ал эми 1970 жылдардын баш ченинде Японияны ядролук (өзөктүк) державага айландыруу боюнча маселе талкууга алынганда, аны жактагандар өтө эле аз болуп чыкты. Хиросимо жана Нагасакинин трагедиясын башынан өткөргөн элде өзөктүк куралга каршы көз караш күч алган. Ага дагы бир себеп, Бикини атолласында америкалыктар өздөрүнүн водороддук бомбасын сынаган учурда анын радиоактивдүү жаандары япондордун «Фукуру мару» деп аталган балык уулоочу кемесине келип түшкөндүгү байкалган.

Мына ошентип, жогоруда саналып өткөн факторлор Япониянын экономикалык жактан кайра жаралуусунда чечүүчү роль ойногон. Адам өмүрүнүн бир мууну жашаган кыска убакыт ичинде япон өлкөсүндө өнөр жай кайра жаралып, айыл чарбасы реформаланды, тышкы сооданы кеңейтүүдө мактанарлык ийгиликке жетишип, өзүнүн финансы системасын жана валюталык резервин калыбына келтирип алды. Япония өзүнүн өзөктүк куралы жок туруп, дүйнөдөгү держава деген статуски татыктуу жакадан жалгыз мамлекет болуп калды.

5.3. 1970 жылдардын башталышындагы кризистик көрүнүштөр.

Япониянын экономикасындагы абал, көп жагынан АКШ менен болгон соодадан алынуучу пайдага көз каранды эле. Аны турмуш далилдеди. 1975ж АКШ нын президенти Р.Никсон долларды девальвациялап өз өлкөсүнө экспорттолуп жаткан товарларынан түшүп жаткан Япониянын пайдасынын көлөмүн төмөндөткөн. Анын артынан эле өзүнүн экспортунун көлөмү боюнча Япониянын сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү сунушуна карабастан Р.Никсон АКШда сатылган япон товарларына 10% кошумча төлө киргизип салган. Жогоруда айтылган иш чаралар 1971 жыл япон экономикасынын өнүгүү ыргагынын 6% га чейин төмөндөөсүнө алып келген. Ошол эле жылдын август айында Япония өзүнүн валютасы иенанын калкып жүрүүчү курсун киргизгенден кийин, анын курсу 16%га төмөндөдү. Булл кадамдар Япония менен АКШнын ортосундагы мамилени начарлаткан. Япон коомчулугу Р.Никсондун 1971 жылдагы Кытайга болгон күтүүсүз иш сапарына дагы нааразы болушкан, себеби алар бир гана саясий мамилелердеги өзгөрүүлөрдөн чочулашпастан, АКШ Кытай менен жакындашып, япондуктарга өз рыногун жаап салат деп кооптонушкан. Бирок эки тарап тең ортолорундагы экономикалык пикир келишпесчиликтен саясий карама-каршылыкка өсүп кетишин каалашкан эмес. 1972 ж эки өлкөнүн ортосунда жаңы соода келишими түзүлүп, ошол эле жылдын сентябрында Гонолулуда Р.Никсон менен Эйсаку Сатонун жолугушуусу болгон. Япония тышкы соодадагы дисбалансын ондош үчүн көп өлчөмдөгү чет элдик товарларды сатып алууну убада кылган. Жалпысынан өлкөнүн өнөр жайында чыгарылган товарларды өткөрүүдөн көз карандылыгы кескин жогорулаган. 1970- жылдардын башталышында экспорттон түшкөн киреше ИДПнын 10% нан ашпаса да, кээ бир тармактар

үчүн тышкы соода өтө зор мааниге ээ болгон. Өзүнүн өнөр жай өндүрүшүн Япония сырттан көп өлчөмдө чийкизат (сырьё) жана энергоресурстарды сатып алып турган, ал үчүн өлкөдө дайыма валюта түрүндөгү киреше болуп туруусу зарыл эле. Ошондуктан, көп учурда япон экономикасын токтосо эле жыгылып түшкөн велосипед минген адамга салыштырышкан. Ошол себептен сөзсүз түрдө япониянын экспорту импорттон ашып турушу керек болгон.

1970-жылдардын башталышында дагы бир маселе - экология маселеси курчуп кеткен. Себеби, 1960-1970 жылдардагы өнөр жайдан дүркүрөп өсүшү, өнөр жай ишканаларынын кээ бир калк жашаган аймактарда жыш жайгашуусу курчап турган чөйрөнүн өтө көп булганышына алып келген. Мындай бейчен өскөн өндүрүштүн оорчулугун, тейлеп жаткан инфраструктура дагы көтөрө албай калган. Табигый чөйрөнү андан ары деле ушинтип пайдалана берүү мүмкүнчүлүгү түгөнүп бараткан. Ошонун натыйжасында 1970-1971жж ички рыноктун өсүшү секидеп, анын кесепетинен экономика 2,7% төмөндөп, депрессияга дуушар болгон.

Айлана чөйрөнүн булганышын азайтуу же болбосо такыр эле токтотуу багытында япон өкмөтү өтө катуу чараларды колдонуп күрөшө баштаган. Ишкана ээлерине экология багытында кошумча каражат бөлүп коргоону же болбосо өндүрүштү толук бойдон токтотуу талабын койгон. 1971 ж айлана чөйрөнү коргоо мекемеси түзүлүп, ал дагы өз багытында чараларды көрүп жатты.

1972ж экспорттун бир топ көбөйүшүнө байланыштуу экономикалык жогорулоо байкалган. Ошол эле жылы япон аралдарын реконструкциялоо планын бекитилген. Ал болсо, 1973 ж ишке ашырыла баштаган.

План боюнча төмөндөгү иш чаралар каралган:

а) өнөр жай ишканаларын децентрализациялоо, аларды Япониянын бардык аймактарына чачып жайгаштыруу.

б) жаңы инфраструктура түзүү:

в) айлана чөйрөнү коргоо боюнча макулдашылган иштерди жүргүзүү.

г) экспортко товар чыгарууга кызыктырууну күчөтүү

Ушул багытта жүзөгө ашырыла баштаган иш чаралар 1973ж экономиканын 15,6% га чейин өсүшүнө алып келген. Бирок ушунун баары, 1973ж ноябырында ОПЕК ке кирген өлкөлөр мунайдын (нефть) баасын күтүүсүздөн 4 эсеге көтөрүп жибергенде үзгүлтүккө учурады. Анткени япон экономикасынын өсүп

өнүгүүсү анын чет элдик рыноктордон чийкизат менен энергоресурстарды сатып алуудан көз каранды болгон.

Япониянын өзүнүн кен байлыктары жокко эссе. 1970-жылдардын башталышында япондуктардан өзгөчө жүрөгүн өйүгөн маселе, мунайды импорттоодон япон энергетикасынан 80% көз карандылыгы, анын дагы 85% Японияга Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүнөн ташылып келиши болгон.

Ошондуктан 1973 ж. кезектеги Араб- Израил согушу тутанып, араб өлкөлөрү мунайга эмбарго киргизгенде, Япониянын запасы бир нече күнгө эле араң жеткен. Качан гана мунай сатуу кайрадан жанданганда ОПЕК тин мунай экспорттоочу өлкөлөрүнүн 1973 ж. ноябрдагы чечими менен мунайдын баасы 4 эсеге кымбаттаган. Бул Япония үчүн мунайды импорттоодон алган биринчи сокку болуп, өлкөдө өзгөчө катуу үнөмдөө тартибин киргизүүгө түрткөн. Мунайды пайдалануу эки эсеге кыскарып көптөгөн соода менен алектенген ишканалар жабылган, өтө терең экономикалык төмөндөө башталган. Ошондон кийин бир эле Япониянын тарыхында эмес жалпы эле дүйнө элдеринин тарыхында жаңы барак ачылган.

Т ы ы н а к т а р:

1. Япониянын экономикалык жактан ыкчам өнүгүшүнө биринчиден, өзүн өзү андоп түзөп жөнгө салып турууга жөндөмдүү рыноктун тармактын түзүлгөндүгүн, экинчиден мамлекеттик жөнгө салып туруу жана дем берип кызыктуу системасын калыпташын кошууга болот.

2. «Экономикалык керемет» мезгилинде Япония тез арада өндүрүштүн кубаттуулугун жаңылоого, заманбап техникаларды жана технологияларды өндүрүшкө киргизүүгө, массалык өндүрүштү өстүрүүгө, экспорту көбөйтүүгө, продукциялардын сапатын арттырууга жетишкен. Өзүнүн экономикасынын дүнүнөн алган көрсөткүчү боюнча дүйнөдө 2 орунга чыккан.

3. «Экономикалык кереметтин» негизги факторлорунун ичинен техникалык реконструкциялоону түп тамырынан бери мамлекет тарабынан колго алынгандыгын өзгөчө белгилеп кетүү абзел. Андан башка улуттук салттардын алкагында өндүрүштү уюштурууда жумушчу күчүн эмгеке кызыктыруунун өзгөчө ыкмаларын киргизишкен.

4. 1970-жылдардын башталышында япон экономикасы бир топ кыйынчылыктарга тушуккан. Алар:

а) экологиялык

б) мунайды импорттоодон көз карандылыктын күчөшү

в) АКШ менен болгон соодада дайыма импортко салыштырмалуу экспортту көбөйтүү зарылчылыгы. Ушул кыйынчылыктар акыр аягында олуттуу түрдө экономиканын төмөндөөсүнө, өсүү ыргагынын секиндешине алып келген.

№6 Тема: XX КЫЛЫМДЫН АКЫРЫНДА ЯПОНИЯДА “ПОСТИНДУСТРИАЛДЫК ЭКОНОМИКАЛДЫК МОДЕЛДИН” ТҮЗҮЛҮШҮ”.

6.1. 1970-жылдардагы кризистик жараяндар

ОПЕК уюмуна кирген өлкөлөр тарабынан 1973-жылы ноябрында мунайга болгон баа көтөрүлгөндөн кийин Япония деңдароо абалда калды. Себеби, эми мунайды импорттоо үчүн чыгым ИДП тун -3,1% на чейин өскөн (АКШда ИДП тун -1,4%). Кийинки 1974-жылы эле өндүрүш 2% га төмөндөдү. Ал эми 1975ж. Батыш Европаны каптаган экономикалык кризис япониянын экспортуна катуу сокку уруп, өндүрүштүн төмөндөөсү 10,6% жетти. Дүйнө, “япон керемети” арзан мунайдан пайдаланып эле болгон өсүш, ошондуктан эми мунайдын жаңы баасын япон экономикасы көтөрө албайт деген жоромол пайда болгон.

Ага карабастан Япон өкмөтү суроо-талапты көбөйтүүгө багытталган бир топ иш-чараларды көргөн. Биринчиден, “коомдук иштерди” каржылоо көбөйтүлгөн, экинчиден, мамлекеттик турак-жай куруу кеңейтилген. Ушулар ички рынокто суроо-талаптын төмөндөшүн азыраак болсо дагы токтотууга көмөк көрсөтүүсү керек эле. Аны менен катар Япон Банки насыялардан (кредит) алынуучу үстөгүн төмөндөткөн: бул чаралар насыяларды арзандатып, татаал кырдаалда ишкерлерди өз ишканаларын техникалык жактан кайра жабдууга кызыктырган. Ошол эле мезгилде япон өкмөтү амортизациялык* чегерүүлөрдүн пайызын (%) кескин көтөрүп салган, ошондуктан бизнесмендер* өндүрүш каражаттарын мөөнөтүнөн мурун алмаштырууга жана өндүрүшкө жаңы технологияларды киргизүүгө кызыктар болушкан.

Дагы бир маанилүү жагдай мунайды үнөмдүү пайдалануу, өлкөнүн отун энергетикалык керектөөсүндө анын үлүшүн азайтуу, энергиянын башка булактарын издөө, энергияны аз өлчөмдө керектеген жаңы технологияларды иштеп чыгуу иштери колго алынган.

Экспортту кеңейтүү максатында өкмөт кошумча жеңилдиктерди киргизген. Ашыкча каржылык ресурстары көп

Япония акчасын Малайзия, Индонезия, Тайланд, Филиппин өлкөлөрүнүн экономикасына инвестиция иретинде жайгаштыра баштайт. Жакынкы Чыгыш мунайынан болгон көз карандылыгын жеңилдетүү максатында Япония - Жаңы Гвинея, Австралия, Индонезия жана Нигерияда мунай кендерин чалгындоо жана өндүрүп алуу иштерин инвестициялай баштаган.

Өкмөттүн ыкчам жана жигердүү ишке ашырган чараларынын акыбети кайтып, кризис аяктаган мезгилге Япония дүйнөлүк рынокко продукциялардын жаңы түрлөрүн чыгара баштаган. Ошонун аркасында 1976 ж. өлкөнүн ИДП ту 13,8%, 1977 ж.-4,1% өсүш берген. Тышкы соодада да туруктуу өз пайдасын камсыз кыла алган. Кризис аяктай элек 1975 ж. соода дефицити* 2,1 млрд долл. түзгөн болсо, кийинки 1976 ж. эле андан алынган пайда 2,4 млрд, 1977 ж.- 9,7 млрд, 1978 ж. ал гана эмес 26 млрд. долл. жеткен. Мына ошентип, Япония туңгуюктан жол таап, мунайдын жаңы баасына ылайыкташып алгандай болгон.

Бирок, 1979 ж “2-чи мунай соккусу” башталды. ОПЭК өлкөлөрү дагы бир ирет мунайдын баасын, болгондо дагы 85% көтөрүштү. Бул деген Япония үчүн өткөн жылга салыштырмалуу эле мунай үчүн 12 млрд. долл. га көп сарпташ керектигинен кабар берген. Ал аз келгенсип кийинки 1980 ж. мунайдын баасы дагы эки эсеге кымбаттап, мындай жогорулоо 1981 ж. июнь айына чейин улана берип, мурда болуп көрбөгөндөй деңгээлге - бир баррель* мунайзаттын баасы -35 долл. жеткен (салыштыра кетсек мунайга баа көтөрүлө элек 1973 ж. 1 баррель үчүн 2 эле долл. төлөнүп келген).

Мунай баасынын мындай кымбатташы Японияга өтө чоң маселе жаратты. Кечээ жакында эле бардык өнөр жай тармактарында алмаштырылган эн жаңы жабдыктарды кантип иштетүү керек, анткени мунайдын жаңы баасы кирген шартта алар рентабелдүү* болбой калат. Кайрадан экономиканын төмөндөөсү башталды. Япониянын соода балансында дефицит өкүм сүрүп, ал 1979 ж. 7,6 млрд. долл., 1980- ж. -10,7 млрд. долл. га жеткен. Валюталык резерв азайып, эми жаңы шартта Япония дагы бир ирет ыңгайлаша алабы - деген суроо туулган.

“Экинчи мунай соккусу” дүйнөлүк экономикалык кризиске каптап, Японияга өтө катуу оорчулук туулган. Анткени, анын кайра иштетүүчү өнөр жайынын 30%, кээ бир тармактарынын 90% экспортко байланып калган эле. Ушундай экономикалык кризис шартында соода өнөктөштөрү Япония өзүнүн ички рыногун ар түрдүү пошлиналык* төлөмдөр, кваталар* менен жаап алгандыгын, эгерде ал башка өлкөлөрдүн товарлары үчүн өз рыногун ачпай турган болсо, алар дагы ошондой кадамдарга

барарын эскерте башташкан. Батыш өлкөлөрүнүн кысымы астында Япония алардын талаптарын аткарып, пошлиналык төлөмдөрдүн өлчөмүн төмөндөтүп, өлкөгө кирген товарларга квоталардын көпчүлүгүн жоюуга аргасыз болгон.

1970 жылдардын аяк чениндеги Япония үчүн бир ыңгайсыз нерсе – дүйнөлүк рынокто “жаны индустриалдык өлкөлөр” (ЖИӨ) деп аталган жаны атаандаштардын чыгышы болуп калды. Кечээ 1960 – жылдарда эле өнөр жай продукцияларын дүйнөлүк рынокко чыгарган өлкөлөр саналуу гана болучу. 1970 – жылдары өзүнүн күчтүү өнөр жай секторун түзүп, товарларын дүйнөлүк рынокко ташый баштаган өлкөлөрдүн тобу бөлүнүп чыккан. Алар: Латын Америкасынан – Аргентина, Бразилия, Мексика, Венесуэла, Чили, ал эми Азиядан негизинен “чыгышазиялык жолборстор” деген аталышкан төрт өлкө 1970 – жылдардын акырында дүйнөлүк экспорттун 6% берип турган. Болгондо да алар ушул мезгилге чейин өнүккөн өлкөлөрдүн монополиясы* болуп келген тармактарга атаандаштык кыла баштаган. Алып карасак, Тайван - электроника, өтө так машина куруу, приборлорду* жасоо жана атомдук (өзөктүк) электрстанциялар үчүн жабдыктарды жасоого адистешкен; Сингапур - медициналык жабдыктарды, байланыш аппаратураларын, авия приборлорун, компьютерлерди жасап чыгарууда алдыга озуп, ал аз келгенсип мунайды кайра иштетүү боюнча дүйнөдө үчүнчү борборго айланып, ал эми мааниси жагынан дүйнөдөгү экинчи эң чоң портко айланган; Түштүк Корея болсо – үч тармак: болот өндүрүү, кеме куруу жана электроприборлорду жасап чыгаруу боюнча атаандаштыкта Японияны басып өткөн. Эки өлкөнүн ортосундагы эмгек акынын өлчөмү дагы кескин айырмаланган. Түштүк Кореяда айлык акы япондуктарга салыштырмалуу 5 эсе төмөн, ал эми кеме куруу өнөр жайларында – 10 эсе аз төлөнгөн. Гонконг - 1992 ж. саат соодалануучу дүйнөлүк рыноктун 40% ээлеп алган. Жогоруда айтылгандардын баары Япониянын абалын оорлотуп, анын товарларын тышкы рынокто сатуу мүмкүнчүлүгүн чектеген.

АКШнын эсептик ставкасынын* өсүп кетишине байланышкан дагы бир олуттуу маселе келип чыккан. Чет элдиктерди өзүнүн улуттук валютасын долларга алмаштырып, аны америкалык банкка салууга түртүү максатында АКШ өкмөтү дайыма өздөрүнүн эсептик ставкасын жогорулатып турган. Анан калса абдан кооптуу кыйчалыш мезгилде акчасын өнөр жайга салуудан баары чочулап калышкан. 1979 ж. АКШ нын эсептик ставкасы японияныкынан 2 эсе жогору болгон.

Бул өз кезегинде япон валютасы – иенанын курсунун түшүп кетүүсүн шарттаган. Анын андан ары биротоло төмөндөп

кетүүсүнөн сакташ үчүн Япон өкмөтүн өзүнүн валюталык резервинин* бир бөлүгүн бөлүп берүүгө аргасыз болгон. Америка долларынын курсунун мындай атайылап жогорулатылышы өтө чоң коркунуч жаратышы мүмкүн эле. Анткени, ошол мезгилде дүйнөлүк рынокто сатылган бардык чийкизаттын (сырьё) 90%, анын ичинде мунайдын 100% ы долларга сатылып жаткан. Бул деген чийкизат сатып алууга, импортко сарпталуучу чыгымдардын чыгымдардын көбөйүшүнө алып келген. Жогоруда айтылган маселелер японияны өзүнүн экономикасын тармактык жактан ондоп кайра түзүүгө мажбурлаган.

6.2. 1980 –жылдардагы экономикалык кайра түзүүлөрдүн негизги багыттары.

Япония өзүнүн экономикалык системасын түп тамырынан бери өзгөртүүгө аргасыз болду. Негизинен бул дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүнүн бардыгына мүнөздүү кадам эле. Постиндустриалдык цивилизациянын* экономикалык өзөгүн түзгөн – **постиндустриалдык экономикалык модель*** иштелип чыккан. Ал деген, барыдан мурда, экономиканын тутумунда (структура) өзгөрүүлөр болгондугун айгинелеген :

1. Жаңы экономикалык системасда **негизги орунду үчүнчү (третичный) сектор** ээлеген. Ал секторго – соода чөйрөсү, калкты тейлөө кызматы, каржы, социалдык чөйрө (саламаттыкты сактоо, билим берүү, социалдык жактан камсыздоо), илим, информатика, инфраструктура* кирет. Так мына ушул тармактарда улуттук продуктунун көпчүлүгү өндүрүлүп ,калктын көпчүлүгү иш менен камсыз боло баштаган. Жаңы фирмалар дагы ошол сектордо түзүлүп жатты. Бул убакытка чейин экономикада өнөр жай тармагы негизги болуп келсе, эми ал орун үчүнчү секторго тийди.

2. **Өнөр жайда илимге негизделген өндүрүшкө** басым жасалган. Бул тармакта продукциянын наркы илимий жактан негизделип , кызматкерлердин техникалык квалификациясына*, дизайнга*, ноу-хау* жана башкалар дагы эске алынган. 1980 ж. баштап Японияда 26 технополистер* түзүлө баштаган. Технополис - деген бул өзүнүн инфраструктурасы, транспорттук жана маалымат системасы бар үлгүлүү шаар. Аларда өзүнүн өнөр жай парктары, илим жана технология борборлору, маданий мекемелери, мектептери жана университеттери бар. Мындай технополистер өкмөттүн жана жергиликтүү бийликтердин катышуусу менен түзүлгөн. Алар өлкөнүн бардык аймактарына бирдей, тең салмакта бөлүнгөндүктөн, жаңы экономикалык

системаны жайылтуунун борборлору болуп калышкан. Бардык капиталдык салымдардын 50% мамлекеттин эсебинен бөлүнүп, андан башка дагы ар түрдүү жеңилдиктерди берүү шарты менен өлкөдөгү өндүрүш каражаттарын толук бойдон техникалык реконструкциялоо ишке ашырылган.

3. Чийки затты, энергоресурстарды көп сарптаган жана эң жөнөкөй операцияларды аткарууда (кураштыруу ишинде) жумушчу күчүн көп талап кылган, айлана чөйрөнү булгаган өнөр жай ишканалары, кээ бир тармактар толук бойдон аесуз жок кылынган. Булардын катарына эң алды менен болот, алюминий өндүрүү, химия, электротехникалык өнөр жайларды, кеме курууну кошсо болот. Ушул убакытка чейин аталган тармактар Япониянын өнөр жай өндүрүшүнүн сыймыгы болуп, аларда эбегейсиз көп адам эмгектенген. Ошого карабастан, энергоресурстарга жаңы баа коюлган, өтө катаал экологиялык мыйзамдар иштелип чыгып, жумушчу күчүнүн наркы өскөн мындай шартта чечкиндүү кадамдарды жасабай коюуга мүмкүн болбой калган.

4. Кайра түзүүлөрдүн дагы бир мүнөздүү белгиси **таптакыр жаны, мурда болуп көрбөгөн технологиялардын өндүрүшкө киргизилиши** болгон. Бул технологиялар эмгек предметине молекулярдык* деңгээлде таасир этип, анын ички түзүлүшүн өзгөртөт. Буга чейинки технологиялар боюнча бардык индустриалдык коомдо жөнөкөй гана механикалык* жол менен (уруп-согуп, штамп*, калып менен жалпак металдан буюмдарды жасоо, кесүү, эритүү ж.б.у.с.) жасалып келген. Жаңы технологиянын мисалына темирди лазер* нуру менен кесүүнү айта кетсе болот. Жаңы технологияда материал коромжуга учурабайт, экологиялык жактан таза, калдыктары аз чыгат.

5. Дүйнөлүк рыноктогу кырдаалдын тез өзгөрүп турган шартында өндүрүштү уюштуруунун формасын дагы өзгөртүү талап кылган. Тактап айтканда эми рыноктун талабына тыкыс көз салып, ар бир өзгөрүүнү байкап, ошого жараша өндүрүш процессинде өзгөртүүлөрдү киргизип туруу зарыл эле. Мындай шартка ылайыкташтыруунун жолу өндүрүштө **продукцияны аз-аздан рыноктун талабына жараша өлчөмдө чыгарып туруу** деп табылган. Өндүрүштүн мындай багытта иштеши өз кезегинде, **фирмаларды башкарууну децентрализациялоо*** б.а. ири корпорациялар өздөрүнүн башкаруу укугунун көп бөлүгүн жер-жерлердеги филиалдарына өткөрүп берет. Алар эми, эмне чыгарууну кандай баа менен кайда сатууну жана өндүрүш тутумун кандайча өзгөртүүнү өздөрү чечишет. Ушундай кайрадан

уюшулган жаны ишканалардын дээрлик көпчүлүгү ийкемдүү келишип, рыноктук талабына жараша өндүрүштү тез-тез өзгөртүп турууга жөндөмдүү болуп чыкты.

Энергоресурстарды үнөмдөө жаатында, көрүлгөн чаралар акырындык менен өз үзүрүн бере баштаган. Алсак, 1975-1980жж. өнөр жайдын энергияны сарптоосу 20% га азайышынын негизинде 1980 ж. өлкөгө мунай ташып келүү 9% га кыскарган. Аны менен катар эле энергиянын башка булактарын издөө уланып, күндүн, океандын, деңиздердин толкундарын пайдаланып энергия чыгаруучу станциялардын долбоорлору иштелип жатты. Таш көмүрдөн газ алуу боюнча атайын программа кабыл алынып, аны пайдалануунун эсебинен 1980 ж. Япония өзүнүн энергияга болгон муктаждыгынын 63% гана мунайды керектөөдөн алып турган.

Чет элдик өнөктөштөрүнүн талабы боюнча импорттук товарларга болгон квоталардын көпчүлүгү жоюлуп жана тарифтерди төмөндөтүү менен Япония өзүнүн ички рыногун тарифке байланышпаган тосмолор (ТБТ) аркылуу коргоп алган. Аларга: бажы декларацияларын * толтуруунун татаал эрежелери, катаал санитардык нормалар, товардын сапатына коюлуучу талаптар. Андан башка японияда товар сатуунун көп баскычтуу системасы орун алган, ошонун кесепетинен өлкөгө киргизилген товарлардын наркы кымбаттап кетип, алардын жергиликтүү товарлар менен атаандаштыгы төмөндөйт. Ал эми өзүндө чыгарылган жергиликтүү товарларды ишкерлер японияда чет өлкөлөрдө саткандан дагы кымбатыраак сатышат, ошонун аркасында бардык чыгымдарын жаап турушат. Мындай көрүнүш чет элдик атаандаштардын нааразычылыгын жаратат. Бирок, япондуктарды түздөн түз күнөөлөгөнгө негиз жок, анткени бажылык төлөмдөрдүн деңгээли бул жерде АКШ, Батыш Европа өлкөлөрүнө салыштырмалуу төмөн, ал эми квота болсо негизинен айыл чарба продуктыларына гана тиешелүү (импортко тыюу салат)

1980-1987 жылдар ичинде ички рынокто суроо-талап төмөндөө жолунда болду. Ал өз кезегинде УДПнун өсүү ыргагынын жайлашына алып келген. Ошого карабастан жалаң гана экспорттун өсүшүнүн эсебинен ИДП 1982 ж. 3%, 1983 ж. - 3,7%, 1984 ж. - 5,5 % га көтөрүлгөн.

1981 жылы Япония тышкы рынокко продукциялардын жаны түрлөрүн-микропроцессорлор, өнөр жай роботтору, ийкемдүү өндүрүш системаларын чыгара баштаган. Бирок көлөмү жагынан өсүп бара жаткан экспорттук товарлардын негизгилери - үй турмушка керектелүүчү электроника, турмушта

көп колдонулуучу товарлар: телевизорлор, видеомагнитофондор, миксерлер, СВЧ-печкеси жана башка калк кенири керектөөчү турмуш-тиричиликте көп колдонулуучу техникалардын жаңы түрлөрү болуп кала берген. Мисалга 1981 ж. Япония видеомагнитофондор сатылган Батыш Европанын рыногунун 90% ээлеп алган. Экспорттун өсүшүнө япондуктардын товарды сатуу шартын жакшыртуусу, тейлөө, сатылгандан кийинки ремонттоп берүү сыяктуу кызматтары дагы түрткү берген. 1980ж. 1-декабрынан баштап тышкы сооданын үстүнөн болгон мамлекеттик тескөө дагы бошондотулган. Ушулардын негизинде импортко салыштырмалуу экспорттун көлөмү 1982ж. 9 млрд.долл., 1983ж. 24 млрддан ашык, 1984ж. бул көрүнүш уланып, АКШ менен болгон соода балансы Япониянын пайдасына 35 млрд. долларды түзгөн.

1980ж. баштап Япон өкмөтү акырындык менен мурунку экономикалык саясаттан баш тартып, аны либераллаштыруу багытын алат. Ошонун алкагында мамлекеттин менчигинде турган ишкана, мекемелердин бир бөлүгүн менчиктештирүү мүмкүнчүлүгүн караштырып, мамлекеттик жөнгө салуу механизмин бошондотот. Мындай кадам дүйнөлүк экономиканын мүнөзүнүн жалпы өзгөрүүлөрү менен байланышкан. Анткени түзүлгөн жаңы шартта, мамлекеттин экономикага кийлигишүүсү, образдуу айтканда пилдин идиш-аяк саткан күркөсүнүн ичине кирип алышын элестетет. Ошондуктан, башынан бери өзгөчөлөнүп келген Японияда дагы рынок мамилелерине басым жасала баштаган.

Бул өлкөдө мындай кадамга баруу оңойго турган жок, себеби, 1980 жылга Япония көптөгөн товарлардын түрүн өндүрүп чыгарууда өнүккөн өлкөлөрдөн алдыга озуп кеткен болучу. Ал эми мындай ийгиликтер так ошол мамлекеттин борбордоштурулган пландоосунан, каржылоосунан, кадрларды даярдоо жана билим берүү чөйрөсүндөгү мамлекеттин жүргүзгөн саясатынан жаралган эле. Р.Рейган башкарган мезгилдеги АКШга же Тетчер бийликте тургандагы Англияга салыштырмалуу Японияда рынок механизмнин сокур күчүнө көп деле ишене беришкен эмес. Ошого карабастан мамлекеттин үстөмдүк кылуусунан акырындык менен баш тартуу бул өлкөдө дагы башталган.

1980ж. Японияда мурдагы, экономикага чет элдик капиталды тартууга каршы болгон стратегияны кайрадан карап чыгуу башталып, ошол эле жылы чет элдик 12,6 млрд. долл. өлчөмүндөгү каражат тартылган. Ошол жылдан баштап бул процесс жылдан жылга өсө берген. Аны менен катар

япондуктардын чет өлкөлөргө капитал салышы 1989 жылга 186 млрд. долл. жеткен.

Сөз болуп жаткан мезгилге таандык дагы бир жагдай сөз кылууга татыйт. Япония өзүнүн окумуштуу, инженерлерине конструктордук иштеп чыгууларга жана илимий изилдөөлөргө болгон каражаттын көлөмүн көбөйтүп жаткан. Ушул багытка жумшалган каражаттын көлөмү 1980ж. – 14,5% чейин көтөрүлгөн. Япониянын илими дүйнөдөгү алдынкы катарга көтөрүлө баштаган.

1980 жылдардын орто ченинде мунайдын дүйнөлүк баасы баррелине-16-17 долл. чейин түшкөнүнө байланышуу экономикада жогорулоо башталган. Японияда өнүгүү негизинен ички рыноктогу суроо-талаптын өсүшүнүн эсебинен жүргөн. Бул өлкө кайрадан дүйнөлүк экономикада өз ордун бекемдеп алды.

Япониядагы технологиялык кайра куруулардын ийгилиги башка себептер менен катар, анын өнөр жайынын өзгөчө тутумуна дагы байланышкан. Биринчиден, ал жерде көп профилдүү өндүрүш болгондуктан рыноктун талабына ылайык тез арада ошого ылайыкташууга мүмкүнчүлүгү бар. Экинчиден, ири корпорациялардын тутумунда өнөр жай ишканалары менен катар эле өзүнүн каржылык (финансалык) мекемелери дагы болгон. Бул өзгөчөлүктүн тарыхы узак. Белгилүү болгондой XIX к. аяк ченинде так ошол банктар мамлекеттен көптөгөн ишканаларды сатып алышып, аларга дагы кожоюн болуп калышкан. Өзүнүн каржылык мекемеси, андагы каражаты бар ишкана, дүйнөдө түзүлгөн каржылык кырдаалга карабастан, качан гана болбосун өзүндө техникалык кайра жабдуу жана технологиялык жаңылоо иштерине зарыл болгон каражат таба алат.

Чет элдик компаниялар тарабынан Японияда курулуш иштерин жүргүзүүгө чектөөлөрдүн жана бажылык тосмолордун алынып салынганына карабастан экспорт менен импорттун айырмачылыгы өсүп отурган. 1980 жылдардын ортосунда АКШ менен Япониянын ортосундагы соода балансы 50 млрд. долл. түзүп, 1988 ж. АКШнын Конгресси соода жана атаандаштык а жөндөмдүүлүк жөнүндө мыйзам кабыл алганга чейин барган. Ага ылайык, АКШ президентине Японияны “абийирсиз соодагер” өлкө катары күнөөлөөгө жана Япониядан андай адилетсиздик кадамдарга барбоо талабын коюу укугу берилген. Ушунун өзү АКШ нын япондуктарга такай нааразы болгондугунан кабар берет. Бирок, ушул өңүттөгү сүйлөшүүлөр эч кандай жыйынтыксыз аяктап, АКШ нын коркутуп-үркүтүүсү Японияга жетишээрлик таасир эте алган эмес.

6.3. XX кылымдын аяк чениндеги экономикалык жараяндар.

1990-жылдары Япон өкмөтү мамлекеттик секторду акырындык менен азайтууну уланта берген. Көптөгөн өнөр жайлар, инфраструктура объектилери жана дүйнөгө аты чыккан Япон темир жолдору дагы жеке менчикке өткөн. Жеке адамдардын колуна өткөн бул өндүрүш каражаттарынын өндүрүмдүүлүгү жогорулап, ошол эле учурда аларда иштеген адамдардын саны кыскарган. Экономикага мамлекеттин кийлигишүүсү, жөнгө салуусу дагы азайып, рыноктун өзүн-өзү ондоп-түзөөсүнө жол берилген.

Ошол эле 1990-жылдары Япония дүйнөдөгү эң ири кредит берүүчү өлкөлөрдүн катарына кошулуп, анын чет өлкөлөргө салган инвестициялары 1 трлн. доллардан ашып кеткен. Дагы бир өтө маанилүү көрсөткүч, эмгек өндүрүмдүүлүгү боюнча 1991 ж. бул өлкө Батыш Европа өлкөлөрүн басып өтүп, АКШ нын көрсөткүчүнүн 90% на жете барган. Япония видеоаппаратуранын дүйнөлүк өндүрүшүнүн 90% на жакынын, ал эми өнөр-жай роботторунун 2/3 берип турган. Тышкы рыноктон көз карандылыгы японияга өзгөчө 1997-1998 жж. “азия кризисинде” өзгөчө катуу тийген. Анткени анын тышкы соодасынын 28% так ушул кризиске кабылган Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрүнө туура келген. Бирок бул кризистин кесепеттеринен Япония кийинки жылы эле арылып, кайрадан өнүгүү жолуна түшкөн.

Бүгүнкү күндөгү Япония, экономикасы туруктуу өнүгүү жолуна түшкөн, дүйнөлүк продуктун 14% берген өлкө деп билебиз. Экспортко чыгарылып жаткан продуктасы 400 млрд. долл. ашып түшөт. Дүйнөдө кеме куруу (дүйнөдөгү кеме куруунун 52%), трактор жасоо, темир иштетүүчү өнөр жайга керектүү өндүрүш каражаттарын өндүрүп чыгаруу боюнча биринчи орунда турат. Дүйнөдө өндүрүлгөн болоттун 14% нан ашыгыраагы, түстүү телевизорлордун- 60%, автомобилдердин- 30% японияга таандык.

Япониянын жалпы тышкы соодасынын 14% АКШ га туура келет. Бул жерде Япониянын пайдасына оогон дисбаланс 1990-жылдары дагы уланып отурган. Ошондуктан америкалыктар абалды өз пайдасына оодаруу максатында япониядан өз рыногуна киргизүү кепилдиги бар кээ бир продукцияларга квоталарды алууга аракет кылып көрүштү. Андан майнап чыкпагандан кийин президент Б.Клинтон өз өлкөсүндө сатылуучу Япон товарларына жогорулатылган тарифтерди киргизип, ошол эле учурда америкалык доллардын курсун төмөндөтө баштаган. Бирок бул аракеттер дагы оң жыйынтык берген эмес. Эки өлкөнүн

ортосундагы сооданын тегерегиндеги карама-каршылыктар токтобой келет. Анткени менен алардын эч кимиси ооз жүзүндө бирин-бири күнөөлөгөндөн ары бара албай жатышат. АКШ саясатчыларынын арасында, Япониянын экономикалык ийгиликтери, бул аймактарды аскердик коргоонун негизги чыгымдарын өз мойнуна алган америкалыктардын эсебинен жетишилип жатат деген ой үстөмдүк кылып, алар япондуктардан өз өлкөсүн коргонууга чыгымын көбөйтүүнү талап кылып келишет.

1990-жылдардын аягында Япония инфляцияны 2%дан төмөнгө, ал эми жумушсуздуктун деңгээлин – 4%дан азыраакка жеткире алды. Өнөр жай ишканаларында эмгектенгендердин саны жылдан жылга кыскарып жаткандыгын эске алганда, бул көрсөткүчтөр өтө таң калаарлык. Анын жандырмагы Япон өкмөтүнүн аракетине байланган. Өкмөт, ишкерлерге ар түрдүү жеңилдиктерди берип, аларды, жумушчуларды иштен кетирбей туруп, ар түрдүү кесиптик кайра даярдоодон өткөрүп өзүндө кармап калууга жол ачып берип турат. Ошонун натыйжасында көптөгөн япондук корпорацияларга кайра даярдоочу окуу борборлору ачылып, жыл сайын ондогон адистер кайра даярдоодон өтүп турушат. Мындай ыкма, кызматкерге жумуштан бошонгондо төлөнүүчү чыгымга салыштырмалуу бир топ арзан.

Япон эмгекчилеринин турмуш абалы кескин жакшырган. Алардын бир айлык орточо эмгек маянасы 4 миң. долл. га жакын. Жумуш күнүнүн узактыгын, эмгек шартын ж.б. жөнгө салып туруучу кеңири социалдык мыйзам базасы түзүлгөн.

Жогоруда саналып өткөн эң мыкты жетишкендиктер менен катар, өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндө негативдүү көрүнүштөр дагы орун алган.

Алардын катарында, масштабы боюнча эбегейсиз чон “өндүрүшкө иштебеген тармактарды” б.а. башка өлкөлөргө атаандаштык кылууга жетише элек жана артыкбаш жумушчу күчүн талап кылган тармактар кирет. М: элге кызмат көрсөтүү сектору, соода тармагында өтө көп сандагы кызматкерлер эмгектенишет. Агрардык сектордо дагы болжол менен калктын 6,6% эмгектенет, бул болсо өнүккөн өлкөлөрдүн көрсөткүчүнөн көп, ал аз келгенсип алардын өндүргөнү жалпы экономикалык продуктунун 2% нан дагы ашпайт. Өлкөнүн ички рыногу өтө чон бажылык пошлиналар менен чет элдик айыл чарба продукциялары үчүн бекеринен жабылган эмес. Кээ бир маалыматтар боюнча Японияда күрүчтүн баасы дүйнөлүк рыноктогу баага салыштырмалуу 4 эсеге кымбат. Мындай көрүнүш өзүнүн өндүрүшчүлөрүнүн кызыкчылыгын коргогон

протекционисттик чаралар жөнүндө айгинелейт. Бирок, ушундай рентабилдүүлүгү төмөн, ошол эле учурда көптөгөн адамдарды жумуш менен камсыз кылып турган тармакты качанга чейин мамлекет чыгымына карабай каражат бөлүп кармап тура алаары азырынча белгисиз.

Аталган кырдаалды, Япониянын финансы системасынын чоң өлчөмдөгү – 500 млн. долл. карызы, ага кошумча, мамлекеттин жогорку бийлигиндеги коррупция дагы оорлотуп келет.

Япониядагы дагы бир маселе – дүйнөдөгү калкы эн узак жашаган эл экендиги. Азыр өлкөнүн жалпы калкынын 12% - 65 жаштан жогоркуларды түзүп, калктын картаюу процесси уланууда. Азыр адистер, японияда качан иштеген бир адамга, бирден пенсионер туура келген мезгил башталаары жөнүндө жоромолдошуп, андай абал түзүлсө өлкөнүн экономикасы үчүн оор кырдаал жараларын айтышат.

Абалдын дагы бир мандемдүү жагдайдын белгиси болуп, элдин ыйык тутуп келген баалуулуктар системасындагы өзгөрүүлөр эсептелет. Дүйнөдө башталган ааламдаштыруу (глобалдаштыруу) япон жаштарынын өнүккөн өлкөлөрдөгү маданий баалуулуктарга кызыгуусун арттырып, алар эски муунду тартып жумушка жан дили менен берилбей, турмуштун башка жактарына бериле башташканы байкалат. Япон коомунда дагы коллективизм баалуулуктарын бара-бара индивидуализм сүрө башталгандыгы жакынкы эле келечекте чоң проблемаларды жаратары бышык. Катардагы япондуктардын мектеп партасынан баштап эле көптөгөн факторлордун таасирине кабылышы – алардын жекече демилгелүүлүгүн, ойлоп табуучулук жана ишкердүүлүгүн өлтүрүп жок кылса эмне болот. Так ушундай касиеттери япониянын дүркүрөп өсүшүнө түрткү болбоду беле.

Бирок ошондой коркунучка туруштук берип, алдыдагы көйгөйлөрдү (проблемаларды) ийгиликтүү чечээрине күмөн саноого күмөн жок. Анткени Япония акыркы он жылдыктарда элдик салт менен жаңылыктарды билгичтик менен айкалыштырып, мындай оор кырдаалдарды жеңе ала тургандыгын көп жолу көрсөтө алды. Бул өлкөнүн соңку тарыхы, Батыштын жетишкендиктери менен Чыгыштын гуманисттик этикасын ийгиликтүү синтездештирүүгө мүмкүн экендигин далилди. Ушул феномен, ХХI башталышында адам баласынын жолунда кездеше баштаган цивилизациялар ортосундагы карама-каршылыктарды дагы ийгиликтүү жөнгө сала алат го деген үмүт туудурат.

Т ы ы н а к т а р.

1. 1970-жылдарда Япония өтө олуттуу кыйынчылыктарды башынан кечирди: мунайга болгон дүйнөлүк баа 17,5 эсеге көтөрүлүп, АКШ нын учеттук (эсептик) ставкасы өсүп кеткен, доллардын йенага болгон катышы өзгөрүлүп, атаандаштыкка жарамдуу товар өндүргөн жаны индустриалдуу өлкөлөр пайда болгон, айлана чөйрөнүн тазалыгын сактоо маселеси курчуган. Ушулардын бардыгы өлкөнүн мурунку өнүгүү стратегиясын өзгөртүүгө мажбурлаган.
2. 1980 – жылдары башталган экономикалык тармактарды кайра куруу “экономиканын постиндустриалдык моделинин” калыптанышына алып келген. Анын кезге көрүнгөн мүнөздүү белгилерине төмөндөгүлөрдү кошсо болот.: “үчүнчү (третичный) сектордун” басымдуулугу жана жаны, илимге негизделген өндүрүштүн үстөмдүк кылышы, эски өндүрүштүк тармактардын жабылышы, өнөр жайды башкарууну децентрализациялоо, түп тамырынан жаны технологияларды өндүрүшкө киргизүү.
3. Япон өкмөтү ишке ашырган чаралар бизнестин жаны шарттарга ылайык аракеттенүүсүнө жардам берип, бирок, ички рыноктогу суроо талаптын төмөндөөсүн шарттаган. Бул, 1981 ж. тарта экспортту кескин көбөйтүүгө түртүп, ал өз кезегинде АКШ менен европа өлкөлөрүндөгү дисбаланстын жаралышын шарттап, алардын Япония менен мамилелерин курчуткан.
4. 1980-1990 жылдары япон мамлекети акырындык менен экономиканын үстүнөн катуу көзөмөл кылуудан баш тартып, мамлекеттик сектордогу ишканалар менчиктештириле баштаган. Мындай кадам экономиканын бардык тармактарынын эффективдүүлүгүн көтөргөн. Япония, 1997-1998 жылдардагы “азия кризисинин” кесепеттеринен арылып, бүгүнкү күндө кездеше калуучу бардык татаал маселелерди ийгиликтүү чечип келет.

№7. Тема: 1952-2000 ЖЫЛДАРДАГЫ ЯПОНИЯНЫН САЯСИЙ ӨНҮГҮШҮ

7.1. Япониянын өкүлчүлүк демократия системасына өтүшү.

1947 ж. Конституциянын негизинде бир нече жыл Японияга демократия системасын таңуулагандан кийин АКШ 1952 ж. апрелинде оккупациялык бийликти жоюп, бийликти толугу менен АКШ менен тыгыз байланышты жактаган Сигеру Есиданын өкмөтүнө өткөрүп берет. Бирок ал өзү, 1954 ж. мартында “Фукуру мару” кемесине жасалган мамиледен кийин отставкага кетүүгө аргасыз болгон.

Өкмөттүн жаны башчылыгына Итиро Хатоямо келген. Ошол мезгилдеги тышкы иштер министри Мамори Сигэмицунун өтүнүчү боюнча ал Япониянын СССР жана КЭР менен болгон мамилесин жакшыртуу ниетин расмий түрдө билдирет. Так ошол мезгилде (1955ж.) Япония менен СССР дин ортосундагы согуш абалына чекит коюлган. Японияга Экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде туткунга алынган япондук жоокерлер үйүнө кайтарылган.

Премьер-министрлик кызматка Хатояманын ордуна Нубусукэ Киси келип, анын аракети менен 1960 ж. Япония менен АКШ нын ортосунда 10 жылдык мөөнөткө жаңы Келишимге (өз ара кызматташуу жана коопсуздукту кепилдөө жөнүндө) кол коюлат. Бирок, анын бул кадамын Японияны “кансыз согушка” тартуу катары сынга алгандар да көп болгон. Анын дарегине жогорудагыдай сын айтуулар, өзгөчө 1960 ж. майында орун алган АКШ нын “У-2” учагынын СССР дин аймагында атып түшүрүлүшүнө байланыштуу күчөп кеткен. Жөн гана сын айтуу менен чектелбестен бул өкмөттүн каршылаштары өлкөдө тартип бузууларга чейин барышкандыктан, АКШ нын президенти Д.Эйзенхауэрдин Японияга белгилеген расмий иш сапары токтотулуп, Н.Киси 1960 ж. аягында отставкага кетүүгө аргасыз болгон.

Өлкөдөгү саясий режимдин толук турукташуусу 1960-жылдардын аяк ченине туура келет. Анын себеби так ошол мезгилдердеги Япониянын экономикасынын өнүгүүсүндөгү жетишилген ийгиликтерге байланыштуу эле. Улам тамыр жайып бара жаткан саясий демократия көп жагынан батыштагыдай мүнөзгө ээ болгону менен, өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүгүн дагы жоготкон эмес. Алсак, саясий партиялардын системасы калыптанып, аларды шарттуу түрдө солчулдар, оңчулдар жана ортолук багытты кармангандарга бөлсөк болот.

Солчулдарга социалисттер менен коммунисттер киришет. Социалисттик партия өкмөттүн жүргүзгөн саясатына карата караманча оппозициялык багытты карманган. Ал партия экономиканын орчундуу тармактарын коомдук менчикке өткөрүүнүн негизинде өлкөдө ар тараптуу социалдык реформаларды жүзөгө ашырууну жактаган. Саясий жактан болсо алар коомду демократиялаштыруу, милитаризмдин кайра жанданышына жол бербөө, тышкы саясатта болсо АКШ менен түзүлгөн коопсуздук Келишимин денонсациялоо жана СССР менен Япониянын өз ара мамилесин жакшыртуу талаптарын койгон. Ошонун аркасында 1960-жылдардын баш ченинде анын кадыры өсүп, шайлоолордо 30%, кийинчерээк 20-25% добуш алып турган. Бул партиянын негизги таянычын кесиптик кошундар менен ири шаарлардын калкы түзгөн.

Коммунисттик партия - Японияда мүчөлөрү көп партиялардын катарына кирет. Өзүнүн кенири таркаган гезит-журналдарын чыгарып, алар дагы кесиптик кошундарга жана чоң-чоң шаарларда кадыр күткөн. Өзгөчө коммунисттердин “Акахата” гезити окумдуу басылмага айланган. Шайлоолордо бул партия 10% чейин добуш алып турган. Булардын мандемдүү жери – СССР менен кызматташуу талабын жактагандыгында болучу. Бирок, ошол эле мезгилде Япониянын компартиясынын жетекчилиги Кремлди дайыма эле уга берген эмес. Партия жетекчиси Кэндзи Миямото Москванын кысымына көп жолу баш ийбей, өзүнүн көз карандысыздыгын тастыктай алган. Коммунисттердин программасы көп жагынан социалистердикине окшош болгон. Ошону менен программасында жазылган кээ бир түшүнүктөрү чар жайыт жазылып калган. М: “Демократиялык коалициялык өкмөт” же болбосо экономикалык саясаттагы “элдин мүдөөсүнө жүз буруу” деген идеялар токтоону талап кылат.

Ортолук багытты карманган партияларга – **Демократиялык социализм партиясы (ДСП)** жана көп жагынан өзгөчөлөнгөн “Комейто” Япон партиясын кошууга болот. ДСП 1960 ж. Социалисттик партиядан бөлүнүп чыккан ончулдар тарабынан түптөлгөн. Бул партия “реформа жолу менен капитализмди женип чыгууну” көздөгөн “үчүнчү жолду” сунуштаган. Шайлоолордо, Германия Федеративдүү республикасындагыдай үлгүнү, б.а. жумушчулардын өндүрүштү башкаруу органын түзүүгө - “өндүрүш демократиясын” өнүктүрүүгө үндөп 6-7% добушка жетишкен. Тышкы саясатта ДСП АКШ менен түзүлгөн коопсуздук Келишимин колдоп, ошол эле мезгилде пацифизм* саясатына б.а. Япониянын кандайдыр бир аскерий-согуштук акцияларына катышуусуна каршы чыккан. Бул

партия көп маселелер боюнча оңчулдарга жакын болуп, көбүнчө Социалисттик партиясы менен пикири келишкен эмес.

Ал эми “Комейто” партиясы, 1964 ж. ноябрда “Сока гаккай” деп аталган буддисттер сектасынын (10 млн. үй-бүлө) негизинде түзүлүп, өзүн “таза саясат” партиясы деп атаган. Анын негизги максаты Японияда Батыштын жаман жактары менен оорубаган “жалпы элдин жыргалчылыгы” орногон коомду куруу болгон. Коррупцияны кескин сынга алып, диний руханий жүрүм-турумдарга үндөгөн, улуттук салт болуп калган токтоолук, эмгекчилдик ж.б. касиеттерди жогору баалаган. Анын программасынын өзөгүн 3 принцип түзгөн. Алар: 1) адам укугунун кепилдиги, 2) улуттун эгемендүүлүгү, 3) пацифизм. Калктын негизги салттык катмарына таянып, шайлоолорго 7%дан ашыгыраак добушун алып, 1960-жылдары парламентте көптүгү жагынан үчүнчү фракцияны* түзө алган.

Оңчулдардан эң негизги өкүлү – Либералдык-демократиялык партиясы (ЛДП) - 1955 ж. бул убакытка чейин коалициялык өкмөт түзүп келген, Демократиялык жана Либералдык партиялардын биригүүсүнүн негизинде пайда болгон. Өзү консервативдүү партия болгондуктан бийлик сересинде дагы экономиканы мамлекет тарабынан жөнгө салууну жактап, мамлекеттик секторго таянган. Мындай саясат өнүккөн башка өлкөлөр үчүн өөн учураган, тескерисинче солчулдардын көз карашына жакын саясат эле. Ошого карабастан көп партиялуулук шартында ЛДП бийликти өз колунда кармап турду. Себеби ЛДП коомдогу өзгөрүүлөргө өтө сергек мамиле кылып, турмуштун талабына ылайык өз учурунда өзүнүн экономикалык саясатын дагы өзгөртүп турган. Анын мисалы катарында 1970 жылдардын башынан тарта жүргүзүлгөн экологиялык саясатты, 1980 жылдардагы экономикадагы консервативдик саясатты айта кетсек жетиштүү.

ЛДП ичинен бөлүнүп-жарылууга жол бербей узак убакыт өз биримдигин сактай алды. Анын негизги себебинин бири, партиянын ичинде өзүнүн, ар аймактын кызыкчылыгын коргогон башчылары бар 5-6 фракциялары болгон. Мына ошондуктан, кызыкчылыгы, көз караштары ар башка лидерлер бир партиянын ичинде тил табышып, чогуу иш жүргүзүүгө үйрөнүшкөн. Чоң-чоң мамлекеттик кызматтарда алар кезеги менен мөөнөттөшүп иштеп келишкен. Партиянын төрагасы болсо (ал автоматтык түрдө өкмөт башчысы дагы болуп калган) ЛДП нын жыл сайын чакырылуучу съездинде чечилген. Так ошол жерде эле партия ичиндеги фракциялар шайлоо жыйынтыгына ылайык өкмөттөгү министрликтерде кимдер иштээрин дагы чечип алышкан.

ЛДП нын өлкөнүн саясий турмушундагы үстөмдүк абалын сактап калышы-анын алдында түзүлгөн ар түрдүү корлор (фондлор) системасынын бар экендиги менен түшүндүрүлөт. Бул партия ошол корлорго таянып зарыл болгон учурларда өзүнүн финансалык маселелерин кечиктирбестен чечип ала алат. Дагы бир жагдай ошол корлордун ортомчулук аракетинин жардамы аркасында шайлоолордо өз жеңишин камсыз кылып келген. 1947 ж. Конституцияга ылайык Японияда өкмөт парламентти өз мөөнөтүнөн мурда таркатып жиберүү укугуна ээ экендигин эске алсак, башкаруучу партия болуп келген ЛДП өзүнө зарыл болгон учурда парламентти таркатып, мөөнөтүнөн мурда шайлоо жарыялап, бир нече ирет жеңишке жетишкенин айта кетсек болот. Анткени, башка партиялар ЛДПнын мындай күтүүсүз чечимине даяр болбой, шайлоого бөлүнгөн бир ай ичинде зарыл болгон акча каражатын топтой албай жеңилүүгө дуушар болушкан. Ал эми ЛДП нын биз жогоруда белгилегендей дайыма капчыгында каражаты белен турган.

Өлкөнүн саясий системасынын өзгөчөлүгүнө дагы бир мүнөздүү белги топтук тилектештикти кошо кетүүгө туура келет. Саясатчылардын белгилүү бир тобуна берилгендик, “колдоо көрсөткүндүгүнө жооп иретинде ыраазы кылуу” ачыктан ачык эле шайлоочулардын добушун сатып алууга барган. Японияда бул салт криминал катары каралган эмес. Батыш өлкөлөрүндө ойго келбеген бул жорук, бийлик менен байланышкан ЛДП партиясындагы коррупцияга кеңири жол ачып берген.

7.2. 1970-жылдардагы жемкордук (коррупциялык) чатактар жана 1980-жылдардагы кризистик кырдаалдын чыңалышы.

1960-1964 жылдары Япониянын премьер-министри болуп Хаято Икеда иштеп, кийинки 8 жылы анын ордун Эйсаку Сайто баскан. Ал көптөгөн өлкөлөргө расмий саякат жасап, өлкөнүн эл аралык беделин арттырган. Алардын катарына 1971 ж. июнда АКШ менен түзүлгөн Окинава аралын Японияга кайтарып берүү жөнүндөгү келишимин кошууга болот. Бирок 1970-жылдардын башында экономикалык кырдаалдын начардоосунан АКШ менен Япониянын мамилелери курчуп кеткен. Президент Р. Никсон менен Гонолулудагы жолугушуудан кийин бийлик партиясынын ичиндеги карама-каршылыктардан улам Э. Сато өзүнүн ордун ЛДП нын ичиндеги эң чоң фракциянын лидери Какуэй Танакага өткөрүп берген.

Бул өкмөт башчы Пекинге расмий сапар менен барып, конжусу Кытай Эл республикасы (КЭР) менен дипломатиялык мамилелерди калыбына келтирип оозго алынганы менен, жалпысынан эл арасында кадырга ээ боло албады. Так ошонун башкарган мезгилинен ЛДП нын жогорку мартабалуу ишмерлери “Локхид” компаниясынан пара алышып чоң ызы-чуулар болгон. Ал чатак 1974 ж. ачыкка чыгып, К. Танака отставкага кетүүгө аргасыз болгон. Анын ордун ээлеген **Такэо Мики** ЛДП нын алгачкы жолу Парламенттик көпчүлүктү ээлей албай, бар болгону 41,8% жетишине 1976 жылга чейин гана башкара алды.

Т. Мики өз партиялаштарынын арасындагы коррупцияны сынга алып кызматтан кеткенден кийин, партиянын ичинде алгачкы эң чоң бөлүнүп жарылуу орун алып, коррупцияга нааразы болуп партиянын катарынан чыгышкан парламенттин 17 депутаты өз алдынча – **Жаңы либералдык клуб (ЖЛК)** партиясын түзүшкөн. Бул партия 10 жыл б.а. 1986 жылга чейин жашаган. Мындай бөлүнүүгө карабастан ЛДП өкмөттүн үстүнөн болгон үстөмдүгүн сактай алды, анткени, аларды 19 “көз карандысыз” депутаттар колдоп, анын үстүнө ЖЛК партиясы дагы өз добуштарын берген болучу.

1970-жылдардын аяк ченинде ЛДП нын эл арасындагы бедели төмөндөй берген. Анын күбөсү катары 1977 ж. кеңешчилер Палатасына болгон шайлоолордогу партиянын жеңилишин, ал эми 1979 ж. январынан баштап партиянын ири ишмерлери аралашкан катуу коррупциялык чатактарды (бул жолу америкалык “Грумман” жана “Макдонел-Дуглас” корпорациялары менен болгон) айта кетмекчибиз. Кырдаалдын курчушу Т. Микинин ордуна келген **Такэо Фукуданы** болгону эки жылдан кийин **Масаеси Охира** алмаштырышына байланышкан. ЛДП 7 ноябрь 1979 ж. парламенттик шайлоолордо арандан зорго 41% топтоп, дагы деле “көз карандысыз” депутаттардын колдоосу менен бийликти сактап калган. “Комэйто” менен ЖЛК партияларынын абалы чыңалып, ошол эле учурда ЛДП нын ичиндеги пикир келишпестиктер улана берген.

Япониянын согуштан кийинки тарыхында биринчи жолу 1980 ж. 16 майда парламенттин ишеним көрсөтпөө жолу менен М. Охиранын өкмөтү отставкага кетирилген.

Жаңы парламенттик шайлоолор 1980 ж. 22 июнуна дайындалып, бирок анын өткөрүлөр алдында партиянын лидери бойдон калган М. Охира жүрөк оорудан көз жумган. Бул күтүүсүз окуя ЛДП га карата элдин боордоштугун жаратып, шайлоодо

55,6% добуш алууга жетишкен. Партиянын лидерлиги менен өкмөт башчылыгына **Дзенко Судзуки** келген.

Оппозиция болсо **ЛДП**ны толук жаманатты кылуу максатында коррупциялык чыр-чатактарды пайдалангысы келген. Өзгөчө “**К. Танаканын иши**” көбүртүп-жабыртылып, 1983 ж. оппозиция анын депутаттык мандатынан ажыратууну талап кылып, парламенттин жыйындарына бойкот жарыялаган. Жыйынтыгында парламент таркатылып, мөөнөтүнөн мурда шайлоо дайындалган. **К. Танаканын** үстүнөн болгон сот процесси 1976 жылдан бери уланып жатканына карабай, ал өзү премьер-министр мезгилинде көп жакшылыгын көргөн **Ниигата** прсфектурасынын жашоочулары тарабынан такай парламенттин депутаты болуп шайланып турган. Акыры, 1983 ж. соттун өкүмү менен **К. Танака** 4 жылга түрмөгө жана 500 млн. йена айып пулга кесилген.

1983 ж. декабрдагы шайлоолордо дагы **ЛДП** добуштардын 45,8% алып, бирок, дагы бир ирет “көз карандысыз” депутаттардын колдоосу менен бийликте калган.

Партиянын кайра жаралуусу 1986 ж башталып, анын лидери **Ясухиро Накасонэ** шайлоо компаниясынын эн мыкты уюштуруп партиянын парламенттеги орундарын 56 га көбөйткөн.

Партиянын жаңы лидери **Нобуру Такэсита** 1987 ж ноябрынан баштап саясий аренага чыккан. Анын өкмөт парламент аркылуу салык системасын реформалап, элге көп жага бербеген керектөөдөн алынуучу (3%) салыкты кийирип, бюджетти шаар калкынын орточо катмарынын муктаждыктарын канааттандырууга бура алган.

Ошол эле айда Японияда кесиптик кошундардын кыймылын реформалоо ишке ашырылып, **СОХИО**, **СОРЕНКАЙ** жана **ДОМЭЙ** деп аталган федерациялар (профсоюздук) өздөрүн таркатууга барышкан. Алардын ордуна жеке сектордун **РЕНГО** деген аталыштагы 5,5 млн. мүчөсү бар кесиптик кошундардын жалгыз биримдиги түзүлгөн.

Бир эле учурда өлкөдө мурда көрүп көрбөгөндөй ири өлчөмдөгү пара алууга байланышкан чыр-чатак башталган. Бул коррупциялык тополоңго **ЛДП** нын көрүнүктүү ишмерлери менен “Рукурс космос” деген аталыштагы кыймылсыз мүлк менен соода кылган компания аралашып калганы аныкталып, ошонун айынан **Н. Такэсита** отставкага кеткен.

Анын ордуна келген **Тосики Кайфу** 1990 ж. парламенттик шайлоолордо көпчүлүк орунду ээлеп калууга жетишкен. Ал дагы бир нече финансы чатактарын башынан кечирип (М: “Рикруто фирмасынын иши”), бирок, өзү жетектеген партиянын айыл

жеринин жашоочуларына, майда ишкерлерге жана аялдарга таянычын арттырып абалды бир аз турукташтырууга жетишкен.

Т. Кайфу 1990 ж. Ирак Кувейтти басып алган мезгилде Япониянын эл аралык беделин көтөрмөлөп алган. Ал үчүн Япония Иракка каршы турган эл аралык аскер контингентине 9 млрд. долл. бөлүп, өзүнүн мина чогултуучу тральщик кемелерин, адам ташыган учактарын жана медициналык каражаттарын жардам иретинде жөнөткөн. Андан башка Египет, Иордания жана Туркия өлкөлөрүнө 2 млрд. долл. өлчөмүндө финансылык жардам көрсөткөн.

Ушул кырдаалга ылайык, Япониянын Конституциясынын, өлкөнүн куралдуу күчтөрүн чет жактарга жөнөтүлүшүнө тыюу салган 9-статьясын өзгөртүү боюнча демилге көтөрүлүп, бирок ал ойдон тез эле баш тартууга туура келген. Кийинчерээк 1992 ж. парламент өлкөнүн куралдуу күчтөрүн БУУ нун (Бириккен Улуттар уюму) тынчтыкты сактоо боюнча операцияларына жиберүүгө уруксат берип, ошого ылайык Япон аскер күчтөрү Камбоджага, 1993 ж. Мозамбикке жөнөтүлгөн.

7.3. XX кылымдын аяк чениндеги Япониядагы ички саясий кризис.

1991 ж. Баштап япон экономикасынын өнүгүү ыргагы кескин төмөндөгөн. 1991 ж. октябрда премьерлик кызматка Т. Кайфунун ордуна Киити Миядзаву келген. Ал убакытка өлкөдөгү олуттуу саясий өзгөрүүлөргө көптөгөн өбөлгөлөр түзүлгөн болучу.

Согуштан кийинки ондогон жылдар ичинде ЛДП өлкөнү тынымсыз башкарган партияга айланып, ошонун айынан коррупцияга дагы жол берип калган. Административдик башкаруу маселелерин бул партия мамлекеттик аткаминерлерге берип салып, ошонун акысына партиянын кассасына сыйлык иретинде марттык менен көптөгөн акчалар түшүп турган. 1980-жылдардагы япон коомунда болуп өткөн өтө терең социалдык өзгөрүүлөр улутка мүнөздүү баалуулуктарды дагы өзгөртүп, эми жаштар өлкө лидерлери аралашкан коррупцияга мурдагыдай кайдыгер карабай калган.

1990-жылдардын башталышында мындай өзгөрүү ЛДП нын ичинен дагы байкалып жатты. Партияга нааразылык иретинде анын катарынан массалык түрдө чыгуулар, анын жиктешип, бөлүнүп калуу коркунучун жараткан. 1992 ж. өлкөдө “Сагаванын иши” деген атка конгон финансылык чатак башталып, ага жүздөн ашык ЛДП нын ишмерлери пара жагынан

илээшип калышканы белгилүү. 1992 ж. белгилүү ак сөөк, согушка чейинки белгилүү саясий ишмер княз Ф. Коноэнин небереси Морихиро Хосакава партиядан чыгып кеткен. Ал өзүнүн **Жаңы партиясын** түзгөн. ЛДП дан чыккандар андан башка дагы көптөгөн партияларды түзүшөт. Партиялык саясий системанын кыйрашы 1993 ж. туура келет, себеби, дал ошол жылы өткөзүлгөн парламенттик шайлоолордо ЛДП көпчүлүк орунга жетпей калган.

Ошондуктан, 1993-жылы жайында **биринчи жолу ЛДП катышпаган**, 7 партиядан башында **М.Хосакова** турган коамициялык өкмөт түзүлгөн. Бул өкмөт шайлоо жана салык системаларын реформалоо аракетин көрүп, тилеке каршы бирдиктүү жалпы саясат иштеп чыга алышпады. Алардын өкмөт бийлигин жер-гиликтүү бийликтер менен бөлүшүү (децентрализация) жана чет элдик атаандаштарга өлкөнүн ички рыногун ачып берүүгө болгон аракеттери дагы аягына чыгарылган эмес. Анан дагы эн өкүнүчтүүсү **М.Хосакова** коррупцияга малынган атка минерлерди катуу сынга алганы менен, өзү дагы финансылык көз босмочулука аралашып алганында болду. Ошол күнөөсү үчүн бир жылга жетпей шерменде болуп бийликтен кеткен.

Премьер-министрликте дагы бир чакан партия лидери **Цутоми Хато** ээлеп, бирок көпкө кармалган жок. Япониянын Социалисттик партиясы (ЯСП) **Ц. Хатону** колдоодон баш тартып, өзүнүн каршылашы ЛДП менен 1994-ж. жайында коалицияга биригип кетти. Ошентип жаңы өкмөт курамына ЛДПнын ишмерлери кошулуп, бирок өкмөт башчылыгына социалисттердин башчысы **Томиати Мураяма** олтурган.

Саясий кризис улангандан улана берген. 1994-ж. сентябрда негизги оппозициялык партиялар, анын ичинде “Комейто” менен Демократиялык социализм партиялары дагы өздөрүн өздөрү таркатып жиберешкен. Ошол эле жылдын 10 - декабрында тогуз майда топторду өзүнө бириктирген башында **И. Одзава** жана **Т. Кайфу** турган **Жаңы чектердин партиясы** түзүлгөн. Парламентте 214 мандатка ээ болгон бул партиянын келечеги кең болот дегендер көп үмүт артышкан.

Т.Мураяманын өкмөтү дагы өтө олуттуу маселелерге кептелген. Айталык, тарифтер жана соода боюнча түзүлгөн Генералдык келишимге ылайык, атаандаш өлкөлөрдүн талаптары боюнча, алардан келүүчү айыл чарба продуктыларынан алынуучу пошлинаны алып салуу керек болучу. Бирок өкмөттүк коалиция бекем болбогондуктан, толук колдоо болбой калса айыл чарбасында эмгектенген адамдардын каарына калып

калуудан коркуп, бул маселе дагы чечилбей калган. Андан калса 1995-ж. Япониянын Кобе шаарын кыйраткан күчтүү зилзала болуп, шаарды калыбына келтирүү түйшүгү да ушул өкмөткө туш келген. Т.Мураяма алгылыктуу иш жасай албай, улам кадыры ылдыйлап, акыры 1996ж. январда отставкага кеткен.

Бул жолу бир партиялуу өкмөттүн башына ЛДПнын лидери Рютаро Хасимото келип, өзүнүн “алты реформа” - деген программасын жарыялаган. Алар: 1) салык; 2) билим берүүдөгү; 3) социалдык камсыздоодогу; 4) экономиканы мамлекет тарабынан жөнгө салууну бошондотуу; 5) административдик башкарууну децентрализациялоо; 6) өнөр жай кампанияларына жер тилкелерин бөлүп берүү. Ага кошумча Р. Хасимото “евразия” концепциясы деп аталган жаңы дипломатияны сунуштаган. Анын ишмердигин даназалаган дагы бир салымы, 1996 ж. Японияда бир нече терактарды уюштурган “-Аум синрике” сектасынын аракетин жок кылуу багытындагы чечкиндүү кадамдары болгон.

Мына ушул аракеттер ЛДП нын позициясын биртоп чындап, анын үзүрүн-1996 ж. 20 октябрда болуп өткөн шайлоолордогу бул партиянын 239 орунду утуп алгандыгы айгинелейт. Оппозиция болсо тескерисинче олуттуу жеңилүүгө дуушар болгон. Өзгөчө өз партиясын 1996ж.январында Социал-демократиялык деп кайра түзгөн социалисттер бар болгону 56 орунга татыктуу болушкан. Бардык оппозициялык күчтөрдү бир муштумга айлантабыз деп үмүт арткан “Жаңы чектердин партиясынын” аракети таш капты. Ошондуктан 1997ж. декабрында ал партия дагы өзүн-өзү таркатты.

Кечээ жакында эле (септ.1996ж.) түзүлгөн Демократиялык партия деле ЛДПга атаандаш боло албады. Бара-бара мурун партиядан чыгып кеткен адамдар кайрадан келе баштап, партиянын парламенттеги орду чыңдала берген. 263 депутаты менен ЛДП парламенттеги дээрлик көпчүлүк орунду ээлеп алган.

1998ж. 30 июнунан тарта Япониянын премьер-министри болуп Кендзи Обути келген. 2000ж. жайында ал каза болгондон кийин бул кызматты Иосиро Мори ээлейт. Ардан кийинки мезгилдерде деле ЛДП үстөмдүк абалды ээлеп, эң таасирдүү оппозициялык партия деп эсептелген Демократиялык партия парламентте болгон 92 мандат алууга жетишкен. 1998ж. баштап бул партия “Миньюрэн” деген оппозициялык блок түзгөн, бирок ага кирген партиялардын мүчөлөрү аз эле. Тынчтыктын жаңы партиясы (мурдагы “Комейтонун” жактоочулары) – 47 мандатка, Либералдык партия (мурдагы “Жаңы чектердин партиясынын” бөлүкчөлөрү) – 10 орун, коммунисттер – 26, социалисттер – 15

орунга араң жеткен. Алардын эч кимиси ЛДП менен атаандаштыкка бара алышкан эмес.

2001ж. апрелде Япониянын премьер-министри алмашып, ал орунга салыштырмалуу жаш – 59 жаштагы, экстраваганттуу жана өлкө ичинде белгилүү Дзюиньитиро Коидзуми олтурган. Ал премьер-министрди шайлоо жолу менен аныктоону, корпорацияларды реструктуризациялоону жана кээ бир тармактарды менчиктештирүүнү жактап чыккан. Бирок Япониянын өзүнүн куралдуу күчтөрүн түзүүгө жол бербеген Конституциянын 9-беренесине өзгөртүү киргизүү жөнүндөгү анын демилгеси көпчүлүктү тынчсыздандырып койгон. Ал Россия менен түзүлө турган тынчтык келишими боюнча дагы өтө катуу турган жана ал келишимге баруунун шарты катарында талашка түшкөн Курил аралдарынын Японияга өткөрүлүп берүүсүн талап кылган. (Курил аралдары боюнча тиркемени караңыз).

Жалпылап айтканда жаңы постиндустриалдык коомго өтүп жаткан бардык эле өлкөлөрдө япониядагыдай саясий кризистер болуп келе жатат. Анткенби коомдун өзгөрүшү менен калктын социалдык катмары дагы өзгөрүлүп, алдыга чыккан чечүүгө туура келген маселелер дагы башкача мүнөзгө өткөн ; көптөгөн эски партиялар жаңы шартка ыкчам ылайыкташа алышпай, жаңы нерселерди сергектик менен илип кетпей – кризиске кабылып жатышат. Адамдардын азыркы мууну дагы өзгөчө адеп-ахлакка ыктап – жогорку кызматтагы аткаминерлердин бой көтөрүүчүлүк мүнөзүн, коррупцияга баргандыгын, саясатчылардын жалпы эле жаман жоруктарын жактыра бербейт.

Өнүккөн өлкөлөрдүн саясий системасында дагы олуттуу өзгөрүүлөр болуп жатат. Өкүлчүлүк демократиясынын өнүгүшү жакынкы мезгилдерде таптакыр жаңыча түргө өтүшү мүмкүн. Ал кандай түргө өтөт – аны мезгил көрсөтөт.

Т ы ы н а к т а р :

1. 1960 – 1970 жылдар ичинде Японияда өкүлчүлүк демократия ситемасы толук калыптанып бүткөн. Ал көп жагынан Батыштын демократиясына окшоп кетсе дагы, ошол эле мезгилде өзүнө гана таандык өзгөчө белгилерге ээ. Анын эң башкысы – өлкөнүн саясий турмушунда жалгыз – ЛДПнын үстөмдүк орду болгон.
2. Япон салтынын мүнөздүү өзгөчөлүгү катары сакталып калган бир партиянын үстөмдүгү, топтук өз ыара тилектештик – бардык тармактарда коррупциянын жайылышына алып келген. Ал өз кезегинде бир нече чоң чатактардын чыгышын шарттап, ошонун кесепетинен ЛДПнын кадырынын кетишине жана парламенттеги мандаттын көпчүлүгүнөн айрылып калышын шарттаган.

3. Япониянын саясий системасынын кризиси 1993ж. жайында башталып, ЛДП бийликтен кетүүгө аргасыз болгон. Эски партиялардын көпчүлүгү бөлүнүп – жарылып, саясий майданда жаңы партиялар менен топтор түзүлгөн.

4. ЛДПнын абалы кайрадан 1996ж. чыңала баштайт. Ал парламенттеги көпчүлүк орунга жетишип, жаңы ураандарды көтөрүп чыгып, өзүнүн саясий каршылаштарына сокку урган. Бирок Япониянын саясий өзгөрүүлөрүн шарттаган коом ичиндеги процесстер жашоосун улантууда, ошондуктан келечекте дагы түрдүү күтүлбөгөн окуялар болуп кетүүсү толук мүмкүн эле.

№8 ТЕМА ХХ1 КЫЛЫМДЫН БАШТАЛЫШЫНДАГЫ ЯПОНИЯНЫН АБАЛЫ.

8.1. Саясий кырдаал.

XX! Кылымдын алгачкы 10 жылдыгында Япониядагы эн маанилүү окуялардын башында 1955ж. эки партиянын биригүүсүнөн жаралган Либералдык-Демократиялык партиянын 2009ж. 30 августагы парламенттик шайлоолордо жеңилип калышы болду. Анткени бул партия 54 жыл бою (1993-1994 жылдардын 10 айлык мезгилин кошпогондо) өлкөнү үзгүлтүксүз башкарып келген. Аталган шайлоодо ал оппозициядагы Япониянын Демократиялык партиясына (ЯДП) парламенттеги 308 депутаттык орунду уттуруп койду. Өлкөдө бул окуя өтө зор таасир калтырды, анткени мурунку 2005ж. парламенттик шайлоолордо өкүлдөр палатасындагы депутаттык орундардын 2/3 си ЛДПга тиешелүү болгон эле.

Абалдын мындай өзгөрүшүн түшүндүрүү үчүн төмөндөй себептердин эки тобуна көңүл буруу зарыл. Биринчи тобу : а) пенсионерлердин 50 млн адамды камтыган тизмесинин жоголуп кеттишине байланышкан чыр-чатак. Пенсионерлердин өздүк маалыматтары (эмгек стажы жана пенсиялык камсыздоого зарыл болгон эмгек акысы) аларды электрондук жазууга которуп жатканда жоголуп кеткендиги же болбосо туура эмес маалыматтар киргизилгендигине байланыштуу элдин нааразычылыгын жараткан; б) ЛДПнын өкмөт башчыларын шайлоо кампаниясына даярдыгынын начардыгы (Абэ Синдзо, Асо Таро экөө тең калк арасында абройго ээ боло алышкан эмес; в) оппозициялык ЯДПнын шайлоо кампанияларын округдардын деңгээлинде билгичтик менен уюштура алгандыгы ; г) акырында, ЛДПнын ишмердүүлүгүнүн мезгил-мезгили менен төмөндөп кетиши.

ЛДПнын жеңилип калуусунун узак мөөнөттүү экинчи тобуна : а) Коидзуми Дзюньитиро өкмөттү башкарып турган жылдары, мурда салт катары партиянын жөлөгү болуп келген өлкөнүн агрардык райондорунда анын саясатына нааразычылык өсүп кеткен. Анткени, өкмөт фермерлерге субсидиелер менен курулушка бөлүнүп келген каражаттарды кыскартып жиберген. Андан башка коомдо айыл калкынын материалдык абалы төмөндөгөн. Ал эми 2006ж.жүзөгө ашырылган жергиликтүү бийлик органдарын реформалоонун негизинде алар ирилештирилип, саны 3232 ден 1821 ге чейин кыскарган. Бул болсо жергиликтүү деңгээлдеги ЛДП таянган саясатчылардын санынын дагы ошончолук азайышын шарттаган; б) 1993ж. шайлоо системасын реформалоонун аркасында өлкөдө мажоритардык системага жакындашкан тартип орногон. Анткени эми кандидаттардын көпчүлүгү (парламенттеги 480 орундун 300ү) бир мандаттуу округдардан, а калгандары болсо пропорционалдык өкүлчүлүк жолу менен толтурулган. Ошентип, оппозициялык партиялардын парламенттеги орундарды ээлөө мүмкүнчүлүгү арткан; в) Японияда шайлоочу кандайдыр бир партия менен туруктуу байланышта болбогонжуктан шайлоодо ал кимди колдоорун алдын-ала билип болбойт. Ал депутаттыка талапкер, же партиянын аброю, же массалык маалымат каражаттары деле таасир этиши мүмкүн ЛДП ушул өзгөчөлүккө маани берген эмес. Андан калса шайлоо кампанияларын каржылоо боюнча жаңы мыйзам – парламенттик фракциялардын өз талапкерлерине шайлоо округдардын деңгээлинде колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн чектеп койгон; г) ЛДП шайлоо системасын реформалоодон кийинки лоуттуу өзгөрүүлөргө өз убагында маани бере албады. Оппозициялык партиялар тескерисинче ич ара ынтымагын күчөтүп конкреттүү саясий программа иштеп чыгууга жетишишти. 2003ж. ЯДП биринчи болуп өзүнүн “манифестин” сунуштап, кийинчерээк бул тартип шайлоого баруучу саясий партияларга сөзсүз түрдө аткарылуучу милдет катары киргизилген. Партия лидеринин калк арасындагы аброюн туура түшүнгөн К.Дзюньитиро өзүнүн реформаларын колдобогондорду партиянын катарынан тазалап, 2005 жылдагы шайлоолордо өз партиясынын жеңишин ишенимдүү камсыз кыла алган. Тилеке каршы анын мураскорлору мурдагы саясаттан четтешип, негизги артыкчылыкты өкмөттүн тышкы саясатына бурушкан жана партиянын ички түзүмүн кайрадан эле фракциялык системага алып келишкен. Дагы бир кемчилик шайлоо алдындагы кампанияларда кийинки лидерлер массалык маалымат каражаттардын (биринчи кезекте телевидение)

кудуретин этибарга алышкан эмес; д) Дүйнөлүк каржылык каатчылыктын (экономикалык кризис) таасири астында япондук бизнес өкүлдөрүнүн нааразычылыгы күчөгөн. Анткени ошондой шартта бийликте турган ЛДПнын ички рынокту жандандыруу жана каржы секторун күчтөнтүү багытында көргөн аракеттеринен майнап чыккан эмес. Ага кошумча жумушсуздук өсүп, жалданып иштеген кызматкерлердин кирешеси төмөндөгөн.

Япониядагы саясий абалга туура баа берүү үчүн өлкөнүн Аткаруу жана Сот бийликтерине азын-оолак мүнөздөмө берип кетүү керек. Бүгүнкү аткаруу бийлиги Министрлер кабинетине тиешелүү. Ал өзү парламенттин төмөнкү палатасында (өкүлдөр палатасы) жөнөкөй көпчүлүк орунга ээ болгон партия тарабынан түзүлөт. Шайлоодо добуш бул же тигил партия үчүн берилип, жеңген партиянын лидери премьер-министрлик орунду ээлейт, бирок ал эч качан жалгыз бир адам башкарган укукка ээ юоло албайт. Өкмөт тарабынан иши ордуна чыкпаган же ката кетирген учурларда премьер-министр эки кызматтан тең (өкмөт башчысы жана партия жетекчиси) чегинет. Бул кадам жеке өзүнүн эле эмес, жалпы өкмөттүн жоопкерчилигин моюнга алуу деп эсептелинет. Мындай учурда партия башка жаңы лидери менен бийликте кала берет. Башкача айтканда “ өлкөнүн ийгилиги партияга, ал эми кемчилиги болсо анын лидерине тиешелүү”.

Мындай жазылбаган тартип, биринчиден, ар бир кемчилик кетирген адамдын тапшырылган иш үчүн жеке жоопкерчилигине негизделген япондуктардын салтына жана менталитетине байланышса (илгерки замандарда мындай адамдар өзүн - өзү өлтүрүүгө барышса, азыр жөн эле кызматтан чегинишет), экинчиден, бул тартип кемчиликтердин көбөйүшүн бөгөттөп жана саясатты өзгөртүүнү жеңилдетет. Ошентип, жалпысынан саясий системанын туруктуулугуна шарт түзөт.

Япониянын мамлекеттик институттары өтө туруктуу келет. Өлкөнүн негизги министрликтери менен мамлекеттик мекемелери өткөн кылымдын башталышынан бери көп деле өзгөрүлбөстөн иштеп келе жатат. Мамлекеттик жарандык кызматтын уюмдарынын иштөөсү деле анча өзгөрүлгөн жок. Аларга кызматка алуу өтө кылдат атаандаштык тартипте жүргүзүлөт. Коомдогу мамлекеттик аппараттын кесиптик аброю бийик. Себеби мамлекеттик жарандык кызмат саясаттан оолак болуп, алардын коррупцияланышына мүмкүн болушунча жол берилбейт.

Өлкөнүн сот системасы дагы кандайдыр бир революциялык өзгөртүүлөргө тушукпай иштеп келе жатат. Сот бийлигинин аброю бийик, анын көз карандысыздыгынан шектенүүгө эч негиз жок.

Ушундай аткаруу жана сот бийликтерине таянып, зарылчылык болсо япон мамлекети бир топ мезгилге саясий Министрлер кабинети менен Парламенти жок деле өз милдеттерин чечип, жашай бериши мүмкүн.

Сыягы ошондой мамлекеттик органдардын туруктуулугунун шартында 1955 жылдан 2009 жылдын сентябрына чейин 54 жыл бою Либералдык – Демократиялык партия (ЛДП) бийлик жүргүзө алды. Бирок бул жеңиш оңой-олтоң келе койгон жок, шайлоолордо бул партия өтө айыгышкан күрөш жүргүзүп келди.

Шайлоо демекчи, жеңилген партиялар шайлоонун жыйынтыктарын эч качан же сот аркылуу же саясий жактан жокко чыгаруу чарасын көрүшпөйт. Анткени бул өлкөдө шайлоочулар шайлоонун бурмаланышына жол беришпейт.

8.2. Япониянын Демократиялык партиясынын бийлике келиши: саясаты жана келечеги.

1990-жылдардын акырында өлкөдөгү партиялык-саясий системанын туруктуулугу өзгөрүүгө дуушар болуп, ЛДП дан бөлүнүп чыккан саясий күчтөр жана эски оппозициялык партиялар ыдырап, ошолордун негизинде көптөгөн өз алдынча партиялар түзүлө баштаган. Бул процесс 2000 жылы күз айларында аяктагандай болду. Анын эң негизги жыйынтыгы – ЛДПга тең ата болууга жарамдуу – Япониянын Демократиялык партиясынын (ЯДП) саясий майданга чыгуусу эсептелет. Бул партиянын лоуттуу-системалык күчкө ээ экендигинин белгилерине : анын башында ошол эле ЛДПнын катарынан чыккан тажрыйбалуу саясатчылардын тургандыгы. Алар көз карашы, басып өткөн жолу жана кызмат шатысындагы жогорулоосу жагынан ЛДПнын лидерлеринен эч кандай деле айырмачылыктары жок болгон.

Андан калса, 1996ж. өткөрүлгөн жалпы шайлоолордон бери карай Япониядагы добуш берүү системасы өзгөртүлгөн. Тактап айтканда, мурдагы ар биринде 2-3 депутаттык мандат үчүн күрөш жүргөн орточо шайлоо округдарынын ордуна бир мандаттуу округдар боюнча шайлоо системасы киргизилген. Бул система негизинен ири партияларга ыңгайлуу келип, майда-бачек партиялар үчүн өтө ыңгайсыз эле.

Ушундай шартта 2009ж. августа өткөрүлгөн шайлоолордо жарым кылымдан ашыгыраак убакыт ичинде биринчи жолу ЛДПнын ордуна Япониянын Демократиялык партиясы (ЯДП) бийликке келди. Бирок өлкөдө революция болгон жок. Турмуш өз нугу менен уланып, мурдагыдай эле мамлекеттик аппарат өз ишин аткара берди. Чечиле элек экономикалык жана социалдык маселелер дагы деле бар, япон шайлоочуларынын жүрүм-туруму, ой-санаасы өзгөрүлбөй мурдагыдай эле абалда калып келет.

Япониянын саясый айдынында туруктуу делген беш партия калды, алардын ичинен экөө гана - ЯДП жана ЛДП - бийлик үчүн күрөшүүгө кудуреттүү. Япониянын Коммунисттик партиясы (ЯКП) менен Социал-Демократиялык партиясы (мурунку Социалисттик партия) картая баштаган жактоочуларынын о дүйнө кетип азайышы менен өздөрү дагы акырындык менен соолуй баштаган гүлдөй абалда. Ал эми кечээ жакында эле ЛДП менен коалиция түзүп, анын кичүү шериктеши болуп келген Жаңы Комейто партиясы, бүгүн деле эки чоң партиянын кимисине болсо дагы шериктеш болууга даяр. Ал үчүн парламенттин төмөнкү палатасындагы өз өкүлчүлүгүнүн санын 2005 жылдагы деңгээлге көтөрүүсү зарыл. Бул еугизинен орундалуучу нерсе.

Кандай болгон күндө дагы бүгүн Японияда АКШдагыдай же Англиядагыдай бири-бирин алмаштырып туруучу эки партиялуу система түзүү мүмкүнчүлүгү жаралды. Бирок ошондой система Японияда турукташып жашап кала алабы? Маселе, билинбеген менен оор жана көптөгөн нерселерге чырмалышкан. Айталык, 2009ж. шайлоодо утулуп калган ЛДП кайрадан бийликке келүүгө кудурети жетеби? Сыягы жетет, себеби эки партиянын тең идеологиялык жактан айырмачылыгы аз. Анан калса бийлтке келген ЯДПнын дагы мандемдүү жактары көп.

Мисалга, 2009ж. сентябрда премьер-министрлик кызматка олтурган ЯДПнын лидери Юкио Хатояма мыйзам долбоорун сунуштоо демилгесин мамлекеттик аткаминерлерден парламенттин депутаттарына өткөрүп берүүнү көтөрүп чыккан. Ушундай эле демилгени ЯДПнын генералдык секретары Итиро Одзава дагы колдоп, мыйзам долбоорлорун Министрлер кабинетти эмес, англиядагыдай парламенттин депутаттары сунуштоолору керектигин айткан. Бул экөөнүн тең сунуштары ишке ашпай турган нерсе, себеби, биринчиден Англияда парламентарийлер бардык кабыл алынган мыйзам долбоорлорунун 1/8 бөлүгүн гана сунушташат, калган 7/8 бөлүгү министрликтерден келет; экинчиден, японияда ЯДПдан парламентке келген 308 депутаттын 143ү - саясатка жаңы

аралашкан адамдар. Алардын мыйзам долбоорлорун кабат-кабат иштеп чыгып, парламентке сунуштап жиберүү кудуретине эч ким ишенбейт.

Андан башка дагы ЯДП чеч турган өтө татаал милдет экономикалык маселелер турат. Шайлоодо жеңилип бийликтен кеткен Таро Асонун кабинети, ички суроо-талапты колдоп туруу максатында бюджеттен уламдан-улам түрткү берүүчү какражат бөлүп, мамлекеттин карызын арттырган. Топтолгон мамлекеттик карыздын өлчөмү ички дүң продуктунун (ИДП) 170% түзүп, аны жоюу үчүн 21-22 трлн йен (236-247 млрд долл.) сарпталмак.

Дүйнөлүк каржы каатчылыгынын шартында өлкөдө бюджеттик реформа жүргүзүү зарылчылыгы дагы бышып жетилген. ЯДП адегенде бюджетти кабыл алуу тартибин өзгөртүү боюнча эксперименттен баштады. Адатта бюджеттин ар бир киреше жана чыгаша бөлүктөрүн тактоо өкмөттө беш айда (1 августан 31 декабрга чейин) жүргүзүлүп, анан парламентте талкууланып 1 мартта – финансылык жылдын башталышында күчүнө кирип келген. Эми болсо ЯДПнын жетекчилиги ал мөөнөттү үч айга чейин кыскартууну сунуштаган. Андан дагы кызыгы бул партия шайлоо алдында берген популисттик убадаларын аткарууга бел байлады. Тактап айтканда Хатояма 12 жашка чейинки баласы бар үй-бүлөлөргө жөлөк пул (пособие) төлөп берүүнү, жолдон пайдаланган жарандар төлөп келген салыкты жоюну жана экинчи баскычтагы орто мектепте бекер окутууну (15-18 жаштагыларга) сунуштады. Аларга жумшалуучу чыгымдарды (17 трлн йен же 191млрд долл.) жабууга каражат жок эле. Абалды татаалданткан жагдай 2010 жылга кабыл алынган бюджеттин чыгаша бөлүгүнүн 22% нан көбүрөөгү мамлекеттин карыздарын жабууга жумшалмакчы болгондугунда. Бул Министрлер кабинетинин өлкөнү каатчылыктан кийин өнүктүрүү боюнча стратегиялык мерчеми (планы) дагы жок болуп чыкты.

Хатояманын тышкы саясатында да акыр аягына чейин ойлонулбаган жагдайлар орун алган. Айталык “Японияны рыноктук фундаментализмден жана каржылык капитализмден жаңы жолго - Улуу Француз революциясынын ураандарына буруу* - дегенди кантип чечмелесе болот ? Бир гана эсте каларлык түшүндүрмөсү - бул Япония ааламдашуу (глобалдашуу) жолунан салт болуп келген улуттук экономикага кайтмак. Хатояма АКШ менен теңата мамиле түзгөнгө жана азиялык бирдиктүү валюта киргизүүгө чакырат. Бирок алар кантип жүзөгө ашырыла тургандыгын түшүндүрүп берген адам жок.

ЯДПнын жогоруда аталган мүмкүнчүлүктөрүнө, анын лидерлеринин “саясий корлор (фонд) жөнүндөгү мыйзамдарды

бузушкан” – деген чырга аралашып калышкандыгы партиянын дагы кадырын түшүрүп койгон. Анын далили эгерде 2009ж. сентябрда ЯДП элдин 75% колдоосун алган болсо, 2010ж. майда бул көрсөткүч 21%га түшүп кеткен.

Ушундай, ЛДП шайлоодо жеңилип, ал эми ЯДПнын аброю төмөндөп турган шартта, бир жыл ичинде эки жаңы партия: “Япония ордундан тур” жана “Реформалардын жаңы партиясы”-түзүлүп, бийлик үчүн саясий күрөшкө аттанышкан.

Мындай абал ЯДПдан тезинен жаңыланууну талап кылды. 2010ж. 2 июнунда партиянын төрагасы Ю.Хатояма менен генералдык секретары ИюОдзавалардын кызматтан четтешкендиги жарыяланып, партиянын төрагалыгына Наото Кан шайланган.

Наото Кан шайлоочулардын кеңири массасынын колдоосун тапкан япон саясатчысынын жаңы өкүлү. Ал 2001 жылдан берки премьер-министр болуп иштегендердин ичинен биринчи саясий үй-бүлөлүк топко тиешеси жок же мурда бийлик жүргүзгөндөрдүн урпактарына кирбеген адам. Катардагы япондуктар үчүн Н.Кан өз киндигин өзү кескен өжөр саясатчы болгон.

Көз карашы боюнча дагы элдин көңүлүн өзүнө бура алган. Ал Япония үчүн сунуштаган “үчүнчү жол” – мамлекеттик күчтүү саясат менен катар эле өкмөттүн рыноктук мамилелерге ыктоосу жана мамлекеттин экономикага кийлигишүүсүн чектөө – деп түшүндүрөт.

Кандын ою боюнча “биринчи жолдо” мамлекет корпоративдик секторду салык жана каржы аркылуу өнүгүүгө көтөрмөлөйт, аларга эбегейсиз мамлекеттик буюртмаларды (заказ) бөлүштүрөт, өлкөдө көп сандаган адаидар тартылган коомдук жумуштарды уюштурат. Бул жолдо жалданма кызматкерлердин социалдык маселелери (айлык акы, медициналык жана пенсиялык камсыздоо ж.б.) менчик корпорацияларга жүктөлөт, мамлекет өзүн андай түйшүктөрдөн куткарат.

Бул жолго карама-каршы келген өнүгүүнүн “экинчи жолунда” радикалдуу рыноктук фундаментализм, мамлекеттин экономикага кийлигишүүдөн баш тартышы сыяктуу АКШ менен Улуу Британиянын экономикалык моделине жакындыгы белгиленет.

Көрүнүп тургандай Наото Кан сунуштаган “үчүнчү жолунда” экономикалык өнүгүү концепциясы мамлекеттин каржылоосу аркылуу социалдык чөйрөнү өтө ыкчам өнүктүрүүгө негизделген. Анын ою боюнча социалдык системанын өнүгүшү калктын керектөө мүмкүнчүлүгүн арттырат, ал өз кезегинде

жаңы жумушчу орундарынын пайда болушуна жана калктын экономикалык активдүүлүгүнүн күчөшүнө алып келет.

Кан жетектеген ЯДПнын программасында мамлекеттин узак мөөнөттүү саясаты чагылдырылган. Ага ылайык 2020 жылга : өлкөнүн ички керектөөсү 120 трлн йенге көбөйүп, 5 млн жаңы жумушчу оруну түзүлмөк. Жылдык орточо өнүгүү деңгээли 2-3 %га жеткен туруктуу экономикалык өсүм камсыз болот. Андан башка мамлекеттик саясаттын негизги багыттарына – айлана-чөйрөнү коргоо, калктын саламаттыгын сактоо, энергетика, мамлекеттик бюджеттин жетишсиздигин кыскартуу кирген. Япониянын Азия өлкөлөрү менен экономикалык интеграциясы, туризмди өнүктүрүү, балалуу үй-бүлөлөргө жана картайган адамдарга жардам берүүгө дагы көңүл бурулган.

Ал программаны аткаруу үчүн өтө көп каражат талап кылынары түшүнүктүү. Бирок бюджеттин көп өлчөмдөгү тартыштыгын эске алсак ал каражатты кайдан табууга долор эле? Албетте саыктан, болгондо дагы калктан алынуучу керектөө товарларына салынуучу салыктын өлчөмүн 5%дан 10%га көбөйтүүдөн алынмак. Негизинен Японияда салыктын бул өлчөмү салыштырмалуу өтө төмөн (М.: Скандинавия өлкөлөрүндө 25%, Испания, Италия жана Улуу Британияда 16-20%). Бирок салыктын бул түрүн 10% га көтөрүү аракети дагы Японияда нааразылыктын зор толкунун жаратып, ал демилге 2013 жылга чейин токтотулду. Бул Н.Кандын өкмөтү жана партиясы үчүн оор сокку болду.

ЯДПнын алдында буга окшогон маселелер бир топ. Аларды качан жана кантип чечип кетишинен өлкөнүн тагдыры дагы көз каранды. Ошондой болсо дагы 2010ж. ИДПнын жалпы көлөмү боюнча дүйнөдө үчүнчү (АКШ, Кытайдан кийин) орунда турган Япониянын ички кудурети (потенциялы) жетиштүү.

Тыянактар:

Япон элинин соңку тарыхын изилдеп көрүп, табигый кен-байлыкка жарды, аралдарда жашап өмүр сүргөн “күн чыгыш өлкөсүнүн” бүгүнкү жетишкен ийгиликтеринин сыры эмнеде ? – деген суроо туулат. Бул суроонун ачкычын табууга көптөгөн окумуштуулар, жалпы эле кызыкдар адамдар жан үрөп, негизги тыянактар чыгарылган.

Эң негизги фактор – бул адам экендигин япондуктар далай ирет далилдеп келишет. Маселе ошол негизги байлыкты жаратмандыкка жетелөө, ички кудуретин керектүү багытта жумшоого шарт түзүп берүү. Бул бүгүнкү өз алдынча өнүгүү

жолуна түшкөн көптөгөн элдердин, анын ичинде Кыргызстандын дагы баш оорусу.

Турмуш көрсөткөндөй табигат тартуулаган байлыктарды дагы керектүү максатка, үнөмдүү, билгичтик менен пайдалануу же болбосо ысырапкорчулук, уурулук, өз элинин ырыскысын кесип коюу, акыр аягында элин кор кылып алуу дагы ошол адам факторуна, улут элитасына (каймагына) байланыштуу экендиги баарыга маалым болду.

Японияда адам факторун күчтөнтүп, жаратмандык кудуретин арттыруу негизинен эки нерседен башталган деп эсептөөгө болот. Биринчиси, **улуттук элитаны (улут каймагы) тарбиялоо.** 1868 жылда жарыяланган “Муцухитонун меморандумунда” белгиленген, япон жаштарын билим алуу үчүн мамлекеттин эсебинен Европа өлкөлөрүндө окутуудан башталган. Алар чет өлкөлөрдө билим гана албастан алардын маданиятын үйрөнүп, өз өлкөсүнө жайылткан, алдыңкы техника, технология менен таанышкан. XX кылымдын баш ченинен тарта дал ошол европалык билим менен маданиятты өзүнө сиңирген интеллигенция улут каймагынын уюткусу болуп калган. Япон кереметинин экинчи сыры бул **улуттук идеология.** Анын калыптануусу узак мезгилди камтып, катаал табигый жана тынымсыз өз ара согуш шартында жашоо үчүн жан үрөп, тунгуюктан жол табууга үйрөнгөн япон элинин менталитетине таянган. Эң оор жана чечүүчү маселе ич ара кыргын салып күчтүүлөр доор сүргөн “самурайлардын” идеологиясынан, япон улутун баш коштурган, “бир жакадан баш, бир жеңден кол” чыгарган идеологияга өтүү зарыл эле.

Алгачкы кадам “Мэйдзинин реформаларында” башталып, самурайлар сословиесине катуу сокку урулду, бирок алардын согуштук дымагы Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаганга чейин өчкөн эмес. 1920-жылдары өлкөдө кеңири таркатылып, мамлекеттик идея деңгээлине чейин көтөрүлгөн “Кокутай” идеясы япондуктарды жалпы бир агрессивдүү тышкы саясатка үндөп баш коштурганы менен, тынч жашап жаратмандыкка жетелеген күч боло албады. 1947ж. кабыл алынган Конституцияда мамлекеттик дин болуп келген синтоизм ал статусунан ажырап, япондуктар Конфуцийдин окуусунан өздөрүнүн тамырын издеп тапканга бет алышат. Так ошол окуудан “адамзат дүйнөсүнүн туткасы үй-бүлөдө”, “патернализм”, “өзүнө каалабаганды башкага дагы каалаба” деген жоболорду улуттук идеологиянын өзөгү катары кабылдашты.

Жалпылап алганда үч негиз: улуттук каада-салт, Конфуцийдин насааттары жана заманбап билим япон элинин жашоосундагы кыймылдаткыч күчкө айланды. Улуттук каада-салт менен европалык билимди билгичтик менен жуурулуштуруп (синтездештирип), япон эли дүйнөгө өнүгүүнүн “япондук моделин” тартуулады. Ал өнүгүү жолуна түшкөн Түштүк Корея, Тайвань, Гонконг, Сингапур, Малайзия, Индонезия, Филиппин ж.б. өлкөлөр эң мыкты ийгиликтерди жаратуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүштү.

Т И Р К Е М Е

Курил аралдарынын маселелери.

Япондуктар тарабынан Россия менен тынчтык келишимин түзүүнүн айныгыс шарты катары каралып келген “Түндүк территориялар” маселесине Курил аралдарынын түштүгүндөгү төрт арал кирет. Алар : **Итүрүп** – аянты 3 184 чарчы км, **Күнашыр** – 1 499 чарчы км, **Шикотан** – 253 чарчы км, **Хабомай** – 100 чарчы км. Жалпы аянты 5 036 чарчы км. түзөт.

Өткөн кылымдын 80-жылдарынын башталышынан тартып 7- февралды Японияда жыл сайын “Түндүк территорияларынын” күнү катары белгилеп келе жаткан бул маселенин кыскача тарыхына токтоло кетели.

Бул аралдарды биринчи болуп кимдер ачкан, кимдер ээлик кылып өз аймагынын картасына кошуп алгандыгы талаш маселе. Айталык, Россия тарап Курил аралдарын ХVII кылымдын аяк ченинде орустар ачканын айтып келсе, ошол эле учурда өздөрү белгилегендей ал аралдардын жергиликтүү калкы айнылар экендиги айтылып дагы, жазылып дагы калган. Ал эми япондуктар өздөрүн дал ошол айны жана кумасо урууларынан таркаганын далилге тартышат.

Ошондуктан маселенин мыйзамдуу, документалдуу жагын кармансак, 1855ж. Симода шаарында кол коюлган “Тынчтын жана достук жөнүндөгү” орус-япон келишими боюнча Үрүп аралынын түндүгү Россияга, ал эми Итүрүп аралынын түштүгүндөгү аралдар Японияга тиешелүү деп таанылган. Башкача айтканда азыркы күндөрү талашка түшкөн төрт арал толугу менен Япониянын жери катары белгиленген.

Экинчи документ, 1875ж. Петербург шаарында кол коюлган орус-япон келишими. Ага ылайык эки өлкө Түштүк Сахалин менен Курил аралдарын өз ара алмашуу жөнүндө макулдашышкан : Түштүк Сахалин – Россияга, ал эми Курил аралдары толугу менен – Японияга өткөн.

Экинчи дүйнөлүк согушта Япония фашисттик Германия жана Италия менен өнөктөш болуп, 1941ж. 7-декабрда Тынч океан согушун ачкан. Ошондуктан 1945ж. февралда болуп өткөн үч державанын (СССР, АКШ, Англия) жетекчилеринин Ялтадагы конференциясында СССР өз өнөктөштөрүн колдоо максатында Японияга каршы согушка кирүүгө макулдугун берген. Анын негизги шарттарынын катарында Курил аралдарын өзүнө кайтарып алуу дагы белгиленген.

Бул максат Потсдам конференциясынын чечимдеринде (июль 1945) дагы бекемделген. Анда "... Япониянын суверендүүлүгү Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сикоку жана биз (өнөктөш державалар) аныктаган майдараак аралдар менен чектелет" – деп көрсөтүлгөн.

Согушта жеңилген Япония сөзсүз капитуляцияга кол койгондон кийинки америкалык оккупациялык аскерлердин штабынын япон өкмөтүнө жиберген №677 чи директивасында (29-январь 1946ж.) "Курил аралдары, Хабомаи аралдары: Суйсе, Юри, Акиюри, Сибоци жана Тараку, ошондой эле Шикотан аралы" япон юрисдикциясынан чыгарылат" – деп жазылган.

1951ж. сентябрда бир жагынан Япония, экинчи тараптан Тынч океан согушунда аны менен каршылашкан 48 өлкөнүн ортосунда кол коюлган Сан-Францисско тынчтык келишиминде дагы Япония Курил аралдарынан баш тарткандыгы белгиленген. Бирок муну менен эле Курил аралдарынын маселеси чечилип калган жок. Себеби, биринчиден, СССР анын катышуусуз даярдалган жана бир топ маселелер боюнча ал жана анын жактоочулары (Кытай, Индия, Бирма, Чехословакия, Польша ж.б.) макул болбогон Сан-Францисско келишимине кол коюдан баш тартан. Экинчиден, япон тарап Курил аралдары деген географиялык түшүнүккө – талашка түшкөн арал кошулбайт – деп эсептейт.

1950-жылдардын орто ченинде СССР менен Япониянын ортосунда мамилени жөнгө салуу боюнча бир нече аракеттер көрүлгөн. Анын жыйынтыгында 1956ж. 19-октябрда советтик-япондук биргелешкен декларациясына кол коюлуп: эки өлкө өз ара согуш абалын токтоткон, дипломатиялык жана консулдук мамилелер калыбына келтирилген. Ал эми территориялык мамилелер боюнча СССР тараптын Хабомаи менен Шикотан аралдарын, тынчтык келишими түзүлгөндөн кийин япон тарапка өткөрүп берүү ниети, алар тараптан колдоо тапкан жок. Анткени, Япония жогоруда айтылган төрт аралды өткөрүп бергенден кийин гана тынчтык келишимине кол коюуга макул экендигин билдирип келет.

Бул маселенин чечилиши адегенде 1951ж. кол коюлуп, андан кийин 1960ж. мөөнөтү узартылып, кээ бир өзгөртүүлөргө дуушар болгону менен бүгүнкү күнгө чейин өз күчүн сактап келе жаткан Япония менен АКШнын ортосундагы “Коопсуздук жөнүндөгү келишимдин” түзүлүшү менен татаалдашып кеткен.

2009ж. 3-июлунда япон парламентинде Түштүк Курил аралдары эзелтеден бери Япониянын жери болгондугу жөнүндө мыйзам кабыл алынгандыгы, 2010ж. Россия Федерациясынын президенти Д.Медведевдин талаш туудуруп келген аралга барышы эки тараптын тең нааразычылыгын жаратып келет.

ЯПОНИЯДАГЫ САЯСИЙ ПАРТИЯЛАР

1. 1940ж. “Тактыга (бийликке) колдоо көрсөтүү Ассоциясы” түзүлүп, бардык саясий партияларга тыюу саынганга чейинки мезгилдеги партиялар :

1880ж. – Либералдык партия (Дзюто, 1-дүйнөлүк согуштан кийин Сэйюкай – Мицуи концернине таяган) – 1940ж. таркатылган.

1882ж. - Либералдык партия (Кайсинто, Кансэйкай, 1-дүйнөлүк согуштан кийин Минсейто – Мицубиси концернине таянган) – 1940ж. таркатылган.

1901ж. - Социалисттик партия.

1922ж. - Коммунисттик партия.

1925 - 1928жж. – Жумушчу-дыйкандар партиясы.

2. Экинчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки мезгилдердеги партиялар :

1945ж. күзүндө – Либералдык партия.

1945ж. күзүндө - Прогрессивдик же Демократиялык партия.

1955ж. экөө биригип, Либералдык-демократиялык партия болуп калган.

1945ж. күзүндө – Социалисттик партия, 1996ж. Социал-демократиялык партия болуп кайра түзүлгөн.

1945ж. күзүндө - Коммунисттик партия.

1960-1994жж. - Демократиялык социализм партиясы (1960ж. социалисттик партиядан бөлүнүп чыккан оңчулдар негиздеген)

1964-1994жж. - Комейто (Сока гаккай” деп аталган будда сектасынын негизинде түзүлгөн)

1976-1986жж. - Жаңы Либералдык клуб партиясы (ЛДП дан бөлүнүп чыккан топтордун биригүүсүнөн пайда болгон)

1992ж. - Жаңы Комэйто партиясы (ЛДПдан бөлүнүп чыккандар түзгөн)

1994-1997жж. - Жаңы жеңиштердин партиясы – 1998 жылдан Либералдык партия.

2000ж. - Япониянын Демократиялык партиясы (ЛДПдан бөлүнүп чыккандар түзгөн)
 2008ж.. - Жаңы Элдик партия.
 2010ж. - “Япония ордундан тур” партиясы.
 2010ж. - Реформалардын жаңы партиясы.

ЯПОНИЯНЫН ӨКМӨТ БАШЧЫЛАРЫНЫН ТИЗМЕСИ

1924 – 1927жж. Като – Минсейто партиясынын лидери (эң биринчи партиялык негизде түзүлгөн өкмөт)
 1927 - 1929жж. Шиити Танака – Сэйюкай партиясынын лидери.
 1929 - 1931жж. Ханагути – аскердик козголоңчулар тарабынан өлтүрүлгөн.
 1931 - 1932жж. Инукаи – аскердик козголоңчулар тарабынан өлтүрүлгөн.
 1932 - 1935жж. Хамагути.
 1935ж. Окада, Сайто (өлтүрүлгөн).
 1935 - 1937жж. Хирота.
 1937 - 1939жж. Коноэ (князь) – согуштук саясаттын башында турган.
 1939 - 1940жж. Хиранума.
 1940июль – 1941октябрь - Коноэ (князь) – экинчи жолу өкмөт башында.
 1941октябрь Тодзио (генерал) – аскерий адамдар башкарган мезгил башталган.
 1946ж. Сигеру Есида – Либералдык партиянын өкмөтү.
 1948 - 1952апрель Сигеру Есида – Либералдык жана Демократиялык партиялардын коалициялык өкмөтү.
 1952апрель – 1954март – Сигеру Есида – эгемендүү Япониянын өкмөт башчысы, ошол эле коалиция.
 1954 - 1955жж. Итиро Хатояма – ошол эле коалиция.
 1955 - 1960жж. Нубусуке Киси – Либералдык жана Демократиялык партиялары биригип, Либералдык-Демократиялык партиясы (ЛДП) түзүлгөн.
 1960 - 1964жж. Хаято Икэда - ЛДП
 1964 - 1972жж. Эйсаку Сато - ЛДП
 1972 - 1974жж. Какуэй Танака - ЛДП
 1974 - 1976жж. Такэо Мики - ЛДП
 1976 - 1978жж. Такэо Фукуда - ЛДП
 1978 - 1980жж. Масаеси Охира - ЛДП
 1980 - 1983жж. Дзэнко Судзуки - ЛДП
 1983 - 1987жж. Ясухиро Накасоне – ЛДП
 1987 - 1990жж. Нобуру Такэсита – ЛДП

1990 - 1991жж. Тосики Кайфу - ЛДП
 1991 - 1993жж. Киити Миядзава ЛДП
 1993октябрь Морихиро Хосакава – 10 ай бою 7 партиянын
 коалициясын башкарып, 1955жылдан берги биринчи жолу ЛДП //
 бийликтен четтеген.
 1993 - 1994жж. Цутоми Хато – жаңы коалициялык өкмөт, ЛДП
 катышкан эмес.
 1994 - 1996январь Томиити Мураяма – Социалисттик партия /
 түзгөн жаңы коалиция, анын курамында ЛДП дагы кирген. /
 1996 - 1998жж. Рютару Хасимото - ЛДП.
 1998 - 2000жж. Кендзи Обути - ЛДП
 2000 - 2001жж. Иосиро Мори - ЛДП
 2001 - 2006жж. Дзюиньтиро Коидзума - ЛДП
 2006 - 2007жж. Синдзо Абэ - ЛДП
 2007 - 2009жж. Таро Асо - ЛДП
 2009 - 2910июнь Юкио Хатояма - Япониянын Демократиялык
 партиясы (ЯДП)
 2010 сентябрь - Наото Кан - ЯДП

АДАБИЯТТАР:

1. Аладьин В.К. К проблеме курильских островов, или “северных территорий” ж. Международная жизнь.- 2009. - №9. - с. 148-160
2. Алексеев В.В. Очерки экономики японии МГИМО МИД России : М.: МГИМО Университет, 2005. - 242с.
3. Васильев Л.С. История Востока. В 2 т. Т.2. Учебник по спец. “История”.- М.: Высш. шк., 1994. - 495с.
4. Еремин В.Н. Политическая система современного японского общества. М.: Наука, 1992
5. Загорский А.В. Япония и Китай. Пути общественного развития в оценке японской историографии. М.: Наука, 1991. – 192с.
6. История стран Азии и Африки в новейшее время Под ред. М.Ф.Юрьева. - М.: изд. МГУ, 1976, 1979. – часть 1-2
7. Копянка М.И., Арашидзе Л.Г. Япония в Восточной Азии : эволюция внешней политики после “холодной войны” ж. Восток. - 2007. - №1. - с. 86-100
8. Краусс Э.С. Взлет и падение Либерально-Демократической партии Реферативный журнал. Востоковедение и Африканистика.- 2010. - №4. - серия 9.- с.151-154
9. Кузнецов Ю.Д. История Японии; Учебник для вузов по спец. “История”. - М.; Высш.шк., 1988.- 431с.
10. От Мюнхена до Токийского залива ; взгляд с Запада на трагические страницы истории второй мировой войны; Перевод Сост. Е.Я.Трояновская. - М.; Политиздат, 1992

11. Портер., Такеути Х.,Сакакибара М. Японская экономическая модель.Может ли Япония конкурировать ? Пер. С англ. М.;Бизнес Букс, 2006.-261с.
12. Проблемы периодизации новой и новейшей истории. “Круглый стол” ж. Новая и Новейшая история. - 1995. №1. - с.77-84
13. Розалиев Ю.Н. Новая и Новейшая история Азии и Африки Учебное пособие для вузов по спец.История М.; Высш.шк. - 1987. - 349с.
14. Саплин-Силановицкий Ю. КНР – Япония. Кто будет лидером в Восточной Азии ж. Азия и Африка сегодня. - 2007. - №7. - с.25-28
15. Тацуно Ш. Стратегия-технополисы Пер. с англ. М.: Прогресс, 1989
16. Хани Горо История Японского народа Пер. с яп. М.: изд-во Инострлит., М., 1957. - 214с
17. Шерман Ф.Война на Тихом океане : авианосцы в бою Пер. с англ. М., 1999
18. Эйбус Х.Т.История Японии с древнейших времен до наших дней.М.,1968

МАЗМУНУ

Кириш сөз.....	3
№ 1 Тема: Япониянын Биринчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки абалы.....	5-14
1.1. Япониянын Биринчи дүйнөлүк согушка катышкандыгынын натыйжасы.....	5
1.1.1. Япониянын ХХ кылым башталган мезгилдеги абалы.....	5
1.2. Япон экономикасынын “Алтын кылымы” (1914-1918).....	7
1.3. Экономикалык адаптация жана ички саясий жараяндар (процесстер)	9
1.3.1. Азия рыногунан сүрүп чыгаруудан Япониянын жабырланышы.....	9
1.3.2. Ички саясий демократиянын кеңейиши.....	10
№ 2 Тема: 1930 – жылдардагы Япониянын өнүгүүсүндөгү ички карама-каршылыктар.....	15-25
2.1. Япониядагы модернизациялоо жараянынын бошондошу...15	
2.1.1. Экономикалык кыйынчылыктардын Японияга тийгизген таасири.....	15
2.1.2. Дүйнөлүк кризистик социалдык-саясий таасирлери.....	16
2.2. Японияда тоталитардык багыттын жанданышы.....	18
2.2.1. Аскерлер арасында радикалдык күчтөрдүн күчөшү жана баскынчыл тышкы саясатка өтүү.....	18
2.2.2. Өкмөттөгү либералдарга каршы улутчулдардын чабуулга өтүшү.....	19
2.3. Тоталитардык бийликтин түзүлүшү.....	21
2.3.1. Япониянын өзгөчөлүгүн негиздөө.....	21
2.3.2. Бийликти күчөтүү.....	22
№3 Тема: Тынч океандагы согуш мезгилиндеги Япониянын тарыхы (1941-1945)	25-37
3.1. Конфликтин себептери.....	25
3.1.1. Эки дүйнөлүк согуштар аралыгындагы Япониянын Батыш өлкөлөрү менен мамилесинин курчушу.....	25
3.1.2. Согуш башталар алдындагы каршылашкан тараптардын күчтөрүнүн абалы.....	27
3.2. Согуштун жүрүшү (1941декабрь – 1943)	29
3.2.1. Согуштун башталыш мезгили (1941-1942май).....	29
3.2.2. Согуштун жүрүшүндөгү бурулуш (1942май – 1943).....	31
3.3. Өнөктөш (союздаш) өлкөлөрдүн 1944ж. чабуулга өтүшү жана согуштун аякташы.....	34
3.3.1. 1944 жылдагы согуштук аракеттер (операциялар).....	34
3.3.2. Согуштун аяктоо мезгили.....	35
№4 Тема: Япониянын америкалык оккупация мезгилиндеги тарыхы (1945-1952)	38-48
4.1. Япониянын 1945ж. абалы.....	38

4.2. Рынок экономикасына өтүү.....	41
4.3. Япониядагы өкүлчүлүк (парламенттик) демократиянын калыптанышы	44
№5 Тема: 1950-1970 жылдар аралыгындагы япон экономикасынын кайра жаралышы.....	48-57
5.1. Экономиканын ылдам өнүгүшүнүн өбөлгөлөрү.....	48
5.2. 1956-1970 жылдардагы Япониядагы “экономикалык керемет”..	50
5.3. 1970 жылдардын башталышындагы кризистик көрүнүштөр...	55
№6 Тема: XX кылымдын акырында Японияда “постиндустриалдык экономикалык моделдин” түзүлүшү.....	58-69
6.1. 1970 – жылдардагы кризистик жараяндар.....	58
6.2. 1980 – жылдардагы экономикалык кайра түзүүлөрдүн негизги багыттары	61
6.3. XXкылымдын аяк чениндеги экономикалык жараяндар.....	66
№7 Тема: 1952-2000 жылдардагы Япониянын саясий өнүгүшү.....	70-80
7.1. Япониянын өкүлчүлүк демократия системасына өтүшү.....	70
7.2. 1970 жылдардагы жемкордук (коррупциялык) чатактар жана 1980 жылдардагы кризистик кырдаалдын чыңалышы.....	73
7.3. XX кылымдын аяк чениндеги Япониядагы ички саясий кризис.....	76
№8 Тема: XX1 кылымдын башталышындагы Япониянын абалы.....	80-
8.1. Саясий кырдаал.....	80
8.2. Япониянын Демократиялык партиясынын бийликке келиш: саясаты жана келечеги.....	83
КОРУТУНДУ.....	87
Тиркеме: Курил аралдарынын маселелери.....	89
Япониядагы саясий партиялар.....	91
Япониянын өкмөт башчыларынын тизмеси.....	92
Адабияттар	93
Мазмуну.....	95

Басууга берилди: 16.06.2014.

Формат: 60x84 1/16
Буйрутма: № 33

Көлөмү: 6 б.т.
Нускасы: 200 даана.

Ош МУ, "Билим" редакциялык-басма бөлүмү

